

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

PODOBY STAROZÁKONNÍHO PŘÍBĚHU O JOSEFOVI

Vedoucí práce: Mgr. Jana Skálová, Ph.D.

Autor práce: Bc. Kateřina Pěchová

Studijní obor: Bohemistika navazující

Ročník: 2.

2015

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 7. května 2015

.....
Bc. Kateřina Pěchová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala konzultantce mé diplomové práce PhDr. Věře Pospíšilové za její velmi vstřícný přístup a cenné rady.

Anotace

Diplomová práce se zaměří na komparaci příběhů o Josefovi. Východiskem práce budou kapitoly ze starozákonní knihy Genesis, pojednávající o Josefových osudech. Na pozadí tohoto textu budou interpretovány středověké apokryfní povídky Život Josefův a Aseneth, jejichž analýza bude jádrem práce. Přihlédnuto může být k Josefově příběhu v Koránu a románu Josef a jeho bratři od Thomase Manna. Vybrané texty budou interpretovány v závislosti na době svého vzniku a kulturním pozadí doby, bude zdůrazněno místo apokryfů ve starozákonní literatuře a literatuře doby Karlovy, pojednáno bude o vztazích Starého zákona a Koránu.

Annotation

The dissertation is focused on comparison of Josef's stories. The starting-point of the dissertation will be the chapters from the Old Testament Book of Genesis dealing with Josef's fate. As the background of this text will be interpreted the medieval apocryphal short stories Josef's Life and Aseneth whose analysis will be the heart of the matter of the dissertation. It might be taken into consideration of the Josef's story in Koran and the Josef and his Brothers novel written by Thomas Mann. Selected texts will be interpreted according to the time of its origin and the cultural background of the era. The emphasis will be put on the place of apocrypha in the Old Testament literature and the literature of Karel's era. The relations of the Old Testament and Koran will also be discussed.

Obsah

ÚVOD	8
1. BIBLE	9
1.1. KNIHA KNIH	9
1.2. ČLENĚNÍ BIBLE	9
1.3. PŘEKLADY BIBLE	11
1.3. 1. <i>Staroslověnské, staročeské a české překlady</i>	12
1.4. KULTURNÍ A LITERÁRNÍ VÝZNAM BIBLE	14
2. STAROZÁKONNÍ PŘÍBĚH O JOSEFOVI	15
2.1. JOSEF	15
2.1.1. <i>Josef a jeho bratři</i>	15
2.1.2. <i>Josef v Egyptě</i>	16
2.1.3. <i>Josefovi bratři v Egyptě</i>	18
2. 1. 4. <i>Josef a Jákob-Izrael</i>	20
2. 2. SHRNUÍ PŘÍBĚHU	22
2. STŘEDOVĚKÁ LITERATURA V ČESKÝCH ZEMÍCH	23
2.1. POJEM STŘEDOVĚK	23
2.2. STŘEDOVĚKÁ LITERATURA NA ČESKÉM ÚZEMÍ	24
2.3. LITERATURA DOBY KARLA IV.	26
2.4. ČESKY PSANÁ PROZAICKÁ DÍLA ČESKÉHO STŘEDOVĚKU	30
3. APOKRYFY	33
3.1. POJEM APOKRYF	33
3.2. STAROZÁKONNÍ APOKRYFY	34
3. 3. NOVOZÁKONNÍ APOKRYFY	36
3. 4. APOKRYF JAKO LITERÁRNÍ ŽÁNŘ	37
4. STŘEDOVĚKÉ APOKRYFNÍ POVÍDKY	40
4.1. STŘEDOVĚKÁ APOKRYFNÍ POVÍDKA ŽIVOT JOZEFÓV	40
4.1.1. <i>Život Jozefóv</i>	41
4.2. STŘEDOVĚKÁ APOKRYFNÍ POVÍDKA ASENECH	46
4.2.1. <i>Asenech</i>	46
4.3. SHRNUÍ PŘÍBĚHŮ	50
4.4. DOCHOVANÉ STAROČESKÉ RUKOPISY	52
5. KORÁN	53

5.1. VZNIK KORÁNU	53
5.2. JAZYK KORÁNU	54
5.3. STRUKTURA KORÁNU	55
5.4. BIBLICKÁ INSPIRACE KORÁNU	56
6. SÚRA JOSEF	58
6.1. JOSEF	58
6.2. SHRNUTÍ PŘÍBĚHU	62
7. JOSEF A BRATŘÍ JEHO	64
7.1. THOMAS MANN	64
7.2. LITERÁRNÍ POTENCIÁL BIBLICKÉHO PŘÍBĚHU O JOSEFOVI	65
7.2.1. <i>Příběhy Jákobovy</i>	66
7.2.2. <i>Mladý Josef</i>	68
7.2.3. <i>Josef v Egyptě</i>	72
7.2.4. <i>Josef Živitel</i>	74
ZÁVĚR	79
PRAMENY A ZDROJE	83
SEZNAM PŘÍLOH	86

Úvod

Postavu Josefa můžeme naleznout v mnoha dílech, ať již náboženských nebo světských. Poprvé se vypravování Josefových osudů objevilo v bibli a následně se Josef stal hrdinou mnoha pozdějších prací. Cílem mé diplomové práce bude interpretace a komparace čtyř vybraných literárních děl, zpracovávajících Josefův příběh.

Výchozím dílem je bible a její kapitola *Josef*, patřící do rané židovské tradice. V biblickém příběhu se budu věnovat především charakteristice postav a jejich vývoji v nepřilíš rozsáhlém textu. Pro potřeby své diplomové práce používám Český ekumenický překlad bible z roku 2002. Na počátku práce uvedu základní informace o bibli, a jelikož se jedná o nejznámější a nejpřekládanější knihu na světě, zmíním i její společenský a literární vliv a uvedu vybrané překlady do staroslověnského, staročeského a českého jazyka.

Na biblický příběh navazují dva apokryfní texty pocházející z období středověku, respektive z doby Karla IV. Jedná se o středověké apokryfní povídky *Život Jozefův* a *Asenech*. Oba texty nejnověji vyšly ve výboru *Próza českého středověku* od Jaroslava Kolára a Milady Nedvědové. Oba příběhy odkazují na biblickou předlohu a prolíná se v nich několik středověkých literárních tendencí. Zaměřím se na jejich podobnost a případné odlišnosti od biblického textu. K přesnější interpretaci těchto dvou textů napomáhají dvě předcházející teoretické kapitoly. První z nich se věnuje středověké literatuře na našem území a výrazným literárním tendencím tohoto období. Druhá teoretická kapitola pak definuje pojem apokryf a charakterizuje jednotlivé druhy apokryfů.

Na pozadí těchto textů jsou dále interpretována další dvě vyprávění o Josefově životě. Jedná se o koránskou súru *Josef* a obsáhlý čtyřdílný román Thomase Manna *Josef a bratři jeho*. Krátká kapitola pojedná také o vzájemných vztazích mezi koránem a bibli, především *Starého zákona*. Ve všech textech se opět soustředím na charakteristiku hlavních postav příběhu.

Kromě komparace vybraných textů je cílem mé diplomové práce také dokázání aktuálnosti této literární látky, nehledě na dobu vzniku jednotlivých textů. Příběh zpracovávající osudy Josefa a jeho rodiny byl stejně tak zajímavý pro středověké publikum, jako je zajímavý pro současné čtenáře, neboť obsahuje pohádkové motivy a zároveň důležitá mravní a etická poučení.

1. Bible

1.1. Kniha knih

Bible, někdy též označovaná jako Písmo svaté, Boží slovo nebo Kniha knih, se dá jistě považovat za jedno z nejvýznamnějších literárních děl. Jedná se o soubor knih, který je posvátný pro křesťanství a judaismus. Původně se sbírka knih označovala množným číslem biblia a jednotné číslo se začalo používat až v období středověku. Biblické knihy vznikaly postupně a mají mnoho různých autorů. „ *Mezi časově prvními a posledními je rozpětí mnoha staletí, asi 1500 let. Psali je různí lidé, nestejně vzdělání, v odlišném dobovém prostředí. Na jednotlivých knihách je patrný vliv doby a spisovatelů.*“¹

Různá vydání Písma svatého se mohou lišit svým rozsahem. Všem církvím, které jsou spjaty s biblí, jsou společné knihy kanonické *Starého i Nového zákona*. Římskokatolické a pravoslavné náboženství zařazuje do bible i další texty, které jsou římskokatolickou církví nazývány knihy deuterokanonické, pravoslavnou církví knihy nekanonické a protestantskou církví apokryfy.

1.2. Členění bible

Bible se dá primárně rozdělit na dvě základní části. Jsou jimi *Starý zákon* a *Nový zákon*.

Starý zákon je společný pro všechna náboženství, která jsou s biblí spjata. Označení *Starý zákon* je používán křesťany, židé užívají označení *Tanach*. Jako neutrální pojmenování textů, které jsou společné pro judaismus i křesťanství, slouží pojem hebrejská bible. Některé části starozákonních knih sahají svým původem vzniku až do 2. tisíciletí před Kristem. Starozákonní knihy mají téměř ve všech případech autora anonymního. Nejprve byly příběhy předávány ústní formou a poté zaznamenávány písemně. „*Jistě však některé starozákonní látky byly brzy zaznamenávány, systematicky nejpozději od doby Šalamounova, kdy kvetlo písemnictví.*“

¹ ČAPEK 1990, s. 5.

*Existoval i chrámový archív, který uchovával posvátné texty.*² *Starý zákon* je tvořen několika částmi.

První částí jsou *Knihy zákona*, obsahující knihy *Genesis*, *Exodus*, *Leviticus*, *Numeri* a *Deuteronomium*. Tyto knihy obsahují příběhy o vzniku světa a národa. Těchto pět knih je také označována jako *Pentateuch*, *Chamiša chumšej* nebo *Pět knih Mojžíšových*. Poslední kapitolou knihy *Genesis* je kapitola nazvaná *Josef*, o které budu podrobně psát v další části práce.

Druhou částí jsou *Historické knihy*. Mezi ně patří knihy *Jozue*, *Soudců*, *Rút*, *1. Samuelova*, *2. Samuelova*, *1. Královská*, *2. Královská*, *1. Paralipomenon*, *2. Paralipomenon*, *Ezdráš*, *Nehemjáš* a *Ester*.

Třetí částí jsou *Básnické knihy* – *Jób*, *Žalmy*, *Příslloví*, *Kazatel* a *Píseň písní*.

Čtvrtou a poslední částí jsou *Knihy proroků*. Ty se dají ještě rozdělit na *Knihy velkých proroků*, které obsahují knihy *Izajáš*, *Jeremjáš*, *Pláč*, *Ezechiel*, *Daniel*, a *Knihy malých proroků*, obsahující knihy *Ozeáš*, *Jóel*, *Ámos*, *Abdijáš*, *Jonáš*, *Micheáš*, *Nahum*, *Abakuk*, *Sofonjáš*, *Ageus*, *Zacharjáš* a *Malachiáš*. Jedná se především o poselství, které Bůh předává lidem prostřednictvím proroků.

Jak jsem již uvedla výše, ve *Starém zákoně* jsou především texty, které byly původně šířeny ústní formou. Tím, jak se tyto příběhy modifikovaly do psané podoby, měnil se i jejich žánr. Často se z drobných zlomků příběhů stávaly propracované, rozsáhlé příběhy. *Starý zákon* obsahuje prozaické texty i poezii. Mezi prozaickými útvary najdeme ve *Starém zákoně* například legendy, bajky, podobenství, hádanky, přísloví nebo texty právního charakteru. Pokud hovoříme o poezii v bibli, nejedná se o poezii, v dnešním slova smyslu. Jde o texty lyrické s velkou obrazotvorností a především s mnoha metaforami. Ve *Starém zákoně* se vyskytují například sakrální písně, milostné písně, žalozpěvy, žalmy nebo mudrosloví.

Nový zákon popisuje život Ježíše z Nazareta, začátky křesťanské víry a tvoří ho 27 knih. Knihy se dají rozdělit do pěti větších celků. Na rozdíl od *Starého zákona* je v *Novém zákoně* u některých textů znám autor.

První jsou čtyři evangelia - *evangelium podle Matouše*, *evangelium podle Marka*, *evangelium podle Lukáše* a *evangelium podle Jana*. Evangelium podle Matouše, Marka a Lukáše se někdy říká synoptická evangelia. Slovo evangelium znamená „dobrá

² ČAPEK 1990, s. 8.

zpráva“ a evangelia pojednávají o kázání Ježíše z Nazareta, jeho ukřižování a následné zmrtvýchvstání.

Druhou částí jsou *Historické knihy*, a to Skutky apoštolů. Ty popisují dobu, kdy vznikalo křesťanské náboženství.

Třetí část tvoří *Pavlovy listy*. Ty se dají rozdělit podle toho, komu jsou určeny. Devět listů je určeno sborům, skupinám věřících, a jsou to *listy Římanům, 1. Korintským, 2. Korintským, Galatským, Efezským, Filipským, Koloským, 1. Tesalonickým a 2. Tesalonickým*. Ostatní čtyři listy jsou listy adresované jednotlivcům. Patří sem *1. Timoteovi, 2. Timoteovi, Titovi a Filemonovi*.

Čtvrtá část obsahuje *Obecné listy*. Některé tyto listy jsou psány stejně jako předchozí listy apoštolem Pavlem a ostatní listy psali apoštolové Petr, Jakub, Jan a Juda. *Obecné listy* nemají určitého adresáta a někdy se nazývají též *Katolické listy*. Patří mezi ně *listy Židům, Jakubův, 1. Petrův, 2. Petrův, 1. Janův, 2. Janův, 3. Janův a Judův*.

Poslední částí jsou *Prorocké knihy*, a to *Zjevení Janovo*. Autorem této knihy je jeden z Ježíšových učedníků, Jan. *Zjevení Janovo* je jakýmsi protipólem *Genesis*. V *Genesis* jsou popsány okolnosti vzniku světa a zde je naopak popis konce dosavadního světa.

1.3. Překlady bible

Veliký význam bible dokazuje i to, že je to nejprekládanější kniha na světě. Do roku 2009 byla bible, nebo alespoň její části, přeložena do 2454 jazyků.

Původním jazykem *Starého zákona* byla hebrejšтина a aramejšтина a původním jazykem *Nového zákona* byla řečtina. První významný překlad bible, respektive *Starého zákona*, vznikl od 3. stol. př. Kr. v egyptské diaspoře. Jednalo se o překlad do řečtiny, který se označuje jako *alexandrijský*, neboli *Septuaginta*. Západní křesťanství mělo zhruba od poloviny 2. století latinský překlad *Septuaginty*, nazvaný *Vetus latina*. Nejvýznamnější latinský překlad knihy pochází z přelomu 4. a 5. století. Tento překlad nazývaný *Vulgata*, vytvořil na podnět papeže Damase učený mnich Hieronymus (Jeronym). *Vulgata* se stala vzorem pro další překlady téměř až do 20. století. V současnosti je závazným překladem bible *Neovulgata (Nová Vulgata)*. *Neovulgata* byla přeložena římskokatolickou církví v roce 1979.

1.3. 1. Staroslověnské, staročeské a české překlady

Bible se na našem území překládá již od 9. století. Od té doby vzniklo mnoho překladů, z nichž některé jsou známější a některé méně. Překládání bible v českých zemích nebylo důležité jen z hlediska církevního, ale také z hlediska jazykového. Každý nový překlad přinášel nové pojetí spisovného jazyka a díky tomu se ustaloval český psaný jazyk.

První překlad alespoň některých částí bible se objevil na našem území v 9. století a přinesli ho na Velkou Moravu Konstantin a Metoděj. Ještě před odjezdem do Velkomoravské říše Konstantin přeložil část bible nejprve do jazyka soluňských Slovanů a poté ji na místě upravoval tak, aby se co nejvíce podobala mluvenému moravskému dialektu. Jiné části bible poté přeložil Metoděj.

Nestarší české překlady bible pocházejí z 11. století a mají podobu glos, tedy česky psaných poznámek v latinských biblích. Od 13. století se začínají objevovat první souvislé přeložené texty, a to žalmy a evangelia. Tyto překlady byly většinou tvořeny pro potřeby klášterů nebo dvorů bohatých panovníků. Kolem poloviny 14. století byla poprvé přeložena do staročeštiny celá bible. Tyto první bible se nazývají „*první redakce staročeská*“. Patří mezi ně například *Bible olomoucká* a *Bible drážďanská*. Na počátku 15. století se překlady bible přepracovávaly a vznikaly bible tzv. „*druhé redakce staročeské*“. Jednalo se například o *Bibli boskovickou* nebo *Českou bibli hlaholskou*. Již v roce 1410 se objevuje tzv. „*třetí redakce staročeská*“. Tato redakce se týkala především *Starého zákona*, který byl přeložen zcela nově. Z této redakce je například *Paděřovská bible*. Poslední tzv. „*čtvrtá redakce staročeská*“ vznikla v 80. letech 15. století. Tato redakce již byla určena pro tisk. Mezi první česky tištěné bible patří *Bible pražská* z roku 1488 a *Bible kutnohorská*, která byla vydána v roce 1489. Díky *Bibli pražské* se čeština stala čtvrtým jazykem, do kterého byla celá bible vytištěna.

V roce 1564 vyšel *Blahoslavův Nový zákon*. Jednalo se o překlad Jana Blahoslava, který při překládání textů z latiny zohledňoval *Nový zákon* v původním jazyce, v řečtině. Mezi lety 1579-1594 vychází *Bible kralická*. Tato bible vyšla v šesti svazcích a autoři, především členové jednoty bratrské, použili Blahoslavův překlad *Nového zákona*, který jen mírně zrevidovali a doplnili o knihy *Starého zákona*. Díky politické situaci v českých zemích brzy začal vznikat nový překlad bible, a to *Bible svatováclavská*. Tento překlad vytvořili jezuité a vycházel po částech. První vyšel

v roce 1677 *Nový zákon* a v letech 1712 - 1715 *Starý zákon*. Vzorem pro tento překlad byla *Vulgata* a tato bible byla poté ještě pouze s menšími změnami opakovaně vydávána. Například v letech 1778 - 1780 vyšla za podpory Marie Terezie tzv. *Bible císařská*. Na jejím vydání se podíleli Fortunát Durych a František Faustín Procházka. V letech 1884-1894 vyšlo čtvrté vydání tzv. *Zlatá bible*, která obsahovala ilustrace. František Faustín Procházka poté vydal i svou verzi bible. Tato bible se stala vzorem pro další překladatele a revidovali ji například František Srdínka a Klement Borový. Jejich *Bible svatojánská* vyšla v letech 1888 - 1889 a byla tištěna latinkou.

Ve dvacátém století se poté objevilo mnoho nově pojatých překladů bible. Mezi autory, kteří tlumočí biblické texty, patří například Jan Ladislav Sýkora, Jan Karafiát, František Žilka, Josef Heger, Václav Bogner a Miloš Pavlík. Ve dvacátém století se také objevuje myšlenka na společný překlad bible a vzniká Český ekumenický překlad. Bible vychází v roce 1979 a na vydání se podílí především biblisté profesor Josef Bohumil Souček a profesor Miloš Bič. Tento překlad je nejrozšířenějším a nejpoužívanějším vydáním v České republice do současnosti.

Dalším významným překladem bible je *Jeruzalémská bible (La Bible de Jérusalem)*, kterou do českého jazyka přeložili Dagmar a František X. Halasovi. Originálním jazykem knihy, ve které je shrnuto vědecké bádání Jeruzalémské biblické školy, je francouzština. Jeruzalémská biblická škola je akademická instituce, založena v roce 1890 v Jeruzalémě, a zabývá se výzkumem biblické archeologie na vědeckém základě. V současné době je Jeruzalémská biblická škola nositelem akreditace pro doktorská studia římskokatolických biblických studií. *Jeruzalémská bible* je světově uznávaným a poměrně moderním katolickým překladem Písma a klade velký důraz na přehlednost a precizně vypracovaný poznámkový aparát. První impuls, k českému překladu *Jeruzalémské bible*, vnesl do tehdejší Československé republiky současný kardinál Dominik Duka. Původně se uvažovalo o překladu pouze kritického aparátu, který by byl připojen k Českému ekumenickému překladu. Nakonec však byla kniha přeložena celá. Manželé Halasovi překládali metodou srovnávacího překladu a převážně podle vzoru 2. francouzského vydání. Na překladu začali pracovat v roce 1980 a v letech 1992 až 1994 již bylo vydáno pět prvních pracovních svazků (*Pentateuch*). V roce 1995 vyšel zbytek *Starého zákona* a postupně, do roku 2008, všechny ostatní části Písma. Jako jeden svazek byla *Jeruzalémská bible* vydána v roce 2009.

1.4. Kulturní a literární význam bible

Bible je prvotně knihou náboženskou, která má sloužit k propagaci křesťanství a odpovídat věřícím lidem na existencionální otázky. Kromě toho má ale bible i jiné důležité funkce.

V bibli nalezneme mnoho poutavých příběhů, které často sloužily jako vzor pro známá literární díla. Biblické texty nejsou monotónně psané jedním literárním stylem, ale nalezneme v nich pestrou škálu žánrů od bajek po milostné písně. Opakované překlady bible měly veliký vliv na vývoj spisovného jazyka a ustalování jeho normy. „*Bible měla vliv na písmo, řeč i spisovný jazyk, na právo, zřízení i ústavu, na literaturu, sochařství, malířství a hudbu, na filozofii, sociální život a výchovu.*“³ Do běžné řeči proniklo mnoho slovních obrátů a přísloví pocházejících z biblických textů. I současné době používáme ustálená přirovnání a frazémy, které odkazují k biblickým postavám a jsou všeobecně známé.

Bible obsahuje mnoho textů legislativní povahy, které by se daly označit za jakési předchůdce právních norem. Bible a příběhy, které jsou v ní zachyceny, se staly vzorem pro mnoho jiných literárních textů a autoři se nechávají těmito příběhy inspirovat od vzniku bible až do současnosti. Inspiraci v bibli nehledají pouze spisovatelé a básníci, ale i jiní umělci. Odkazy biblických námětů můžeme nalézt ve všech odvětvích umění. „*Bible prokvasila i denní a všední život našich předků. Kolik lidové moudrosti, přísloví, folklóru-aniž si to vůbec uvědomujeme-je vzato z bible a je neseno duchem bible! Kolik našich velkých umělců, básníků, výtvarníků a hudebních skladatelů bylo inspirováno bibli!*“⁴

Bible má zcela jistě důležitý význam pro celou společnost, a ne pouze pro věřící komunitu. Žádná jiná kniha není známa tolika lidem a žádné jiné knize není přikládán takový význam jako právě bibli. Čtení bible je proto zcela jistě přínosné pro nejen pro věřící osoby, ale pro všechny čtenáře.

³ ČAPEK 1990, s. 6.

⁴ Bible 2002, s. 5.

2. Starozákonní příběh o Josefovi

2.1. Josef

Příběh Josefa je velkolepé ucelené epické vyprávění, které se nachází ve starozákonní knize *Genesis*, v kapitolách 37. a 39. - 50. Ucelenost příběhu je narušena pouze na začátku kapitolou 38., která pojednává o Judovi a Támar. „*Oproti příběhům otců tvoří předem jednotně koncipované a novelisticky ztvárněné velkovyprávění. S tím koresponduje jeho tematická komplexnost, v níž jsou významné především prvky mudroslovné teologie a téma vlády.*“⁵ Vyprávění o Josefovi je příběh s téměř pohádkovými motivy, kdy dobro nakonec zvítězí nad zlem.

Časové údaje vzniku příběhu nejsou známy. I přesto, že v textu můžeme nalézt některé poznatky o životě v Egyptě, nelze přesnou dobu sepsání příběhu určit. Veškeré informace jsou pouze neurčité a obecné. Nejspíše ale vznikl dříve než knihy *Daniel* a *Ester*. Přesně nelze určit ani dobu, ve které Josef žil a ve které se příběh odehrává. „*Je pravděpodobné, nikterak však jisté, že doba Josefova v Egyptě spadá do doby panování Hyksů [kolem 1680-1580 př. Kr.]. Podle jiných badatelů jde o dobu Amenofisa IV. [kolem 1365] nebo Seta I. [1318-1299].*“⁶

Vyprávění je rozčleněno na tři velké celky, *Josef v Egyptě*, *Josefovi bratři v Egyptě* a *Josef a Jákob-Izrael*. Každý celek obsahuje několik kapitol, které jsou vždy uvedeny stručným shrnutím, co se v příběhu dále stane.

2.1.1. Josef a jeho bratři

Vyprávění o Josefovi začíná kapitolou 37. *Josef a jeho bratři*. Hlavní hrdina příběhu Josef je představen již jako sedmnáctiletý mládenec. Josef žije se svým otcem Jákobem, s manželkami jeho otce a s bratry v kenaanské zemi. Je zajímavé, že postavy bratrů nejsou v první kapitole pojmenovány a není upřesněn jejich počet. Pojmenování

⁵ RENDTORFF 1996, s. 180.

⁶ NOVOTNÝ 1992, s. 311.

jsou pouze dva bratři, a to Rúben a Juda. Pouze náznakově se dozvídáme, že Josef patří mezi mladší Jákobovy děti. „*Izrael Josefa miloval ze všech svých synů nejvíce; vždyť to byl syn jeho stáří.*”⁷ Všechna jména bratrů jsou uvedena až téměř na konci příběhu.

Mezi bratry panuje již od začátku příběhu veliká nevraživost. Josef je otcův oblíbenec, a když otec věnuje Josefovi tkanou suknicí, velmi je to proti němu popudí. Jejich zloba a závist se vystupňuje, když jim Josef vypravuje své dva sny, z nichž vyplývá, že bude nade všemi vládnout. „*A nenáviděli ho pro jeho sny a pro jeho slova ještě víc.*”⁸

Nenávist Josefových bratrů vyústí až k naplánování jeho smrti. Jednoho dne jde Josef pomoci bratrům na pastviny a oni se mezitím domluví na jeho usmrcení. Bratři ho chtějí zabít, ale jeden z nich, Rúben, se za Josefa přimluví. „*Přece ho nebudeme ubíjet! (...) Neprolévejte krev. Vhodte ho do cisterny, která je ve stepi, ale ruku na něj nevztahujte!*”⁹ Bratři Rúbena uposlechli, a když k nim Josef přišel, strhli mu otcem darovanou suknicí a hodili ho do prázdné cisterny na vodu. Rúben měl v úmyslu později mladšího bratra vysvobodit, ale ostatní bratři mezitím prodali Josefa, na popud bratra Judy, do otroctví Izmaelcům. Otcí donesli Josefovu tkanou suknicí potřísněnou krví kozla a zarmoucený otec pokládal Josefa za mrtvého.

První kapitola končí informací, jak byl Josef Medanci prodán do Egypta. Po této úvodní kapitole následuje kapitola 38., líčící osudy Judy, který rozhodl o prodeji Josefa do otroctví.

2.1.2. Josef v Egyptě

Příběh pokračuje vyprávěním Josefova života po prodání do Egypta. Josef je koupěn velitelem tělesné stráže faraona Potífarem. Josef se brzy stane jeho nejbližším sluhou a Potífár ho jmenuje správcem domu.

V této části textu se objevuje první zmínka o Josefově vzhledu. Přesto, že se jedná o hlavní postavu příběhu, čtenář se o vnějších vlastnostech Josefa nedozvídá mnoho informací. Zde je uvedeno pouze: „*Josef byl krásné postavy, krásného vzhledu.*”¹⁰ Toto je jediný krátký a neurčitý popis Josefova vzhledu, který se v celém

⁷ Gn 37, 3.

⁸ Gn 37, 8.

⁹ Gn 37, 21-22.

¹⁰ Gn 39, 6.

příběhu nachází. Jinde v textu by nebyla pro čtenáře tato skutečnost ani moc důležitá, ale v tento moment do příběhu patří. O Josefa se začne zajímat Potífarova žena a opakovaně ho vyzývá, aby k ní ulehl. Josef ji vždy odmítá, až po čase dojde k potyčce, při které Potífarova žena strhne z Josefa jeho oděv a falešně ho obviní. „*Hleďte, přivedli nám Hebreje, a on se u nás bude miliskovat! Přišel za mnou a chtěl se mnou spát. Proto jsem se dala do takového křiku. Jak slyšel, že se dávám do křiku a volám, nechal svůj oděv u mne, utekl a vyběhl ven.*“¹¹ Když se o napadení dozvěděl Potífar, uvěřil smyšleným lžím své ženy a nechal Josefa uvěznit. Josef se ocitl v královské pevnosti, kde si brzy získává přízeň velitele a je stejně jako u Potífara pověřen správou celého vězení.

Ve vězení se Josef setkává s faraonovým číšníkem a pekařem, které nechal faraon uvěznit. Oba muži mají jednu noc divné sny a Josef je mužům vyloží. Na základě výkladu jejich snů předpoví číšníkovi propuštění z vězení a povýšení na nejvyššího číšníka a pekaři předpoví oběšení. Ještě než se oba sny vyplní, prosí Josef číšníka, aby se za něj přimluvil, až ho faraon povýší: „*Vzpomeneš-li si na mě, až se ti dobře povede, prokaž mně milosrdenství: upozorni na mě faraóna a vyvedeš mě z tohoto domu.*“¹² Číšník však na Josefa zapomene a Josef musí ve vězení strávit ještě dva roky.

Po dvou letech od povýšení číšníka má faraon jedné noci dva znepokojivé sny a nikdo z egyptských vykladačů mu není schopen tyto sny vyložit. Nejvyšší číšník si vzpomene na slib, který dal Josefovi, a přesvědčí faraona, aby si nechal Josefa zavolat a vypověděl mu jeho sny. Faraon tedy vyprávěl Josefovi svůj sen: „*Zdálo se mi, že stojím na břehu Nilu. Pojednou z Nilu vystupuje sedm krav vykrmených a krásného vzhledu a popásají se na říční trávě. A hle, za nimi vystupuje jiných sedm krav, nevzhledných, velice bídného vzrůstu a vychrtlých. Něco tak šeredného jsem neviděl v celé egyptské zemi. A ty vychrtlé a šeredné krávy sežraly prvních sedm krav vykrmených. Ačkoli se dostaly do jejich útroby, nebylo znát, že tam jsou. Zůstaly nápadně šeredné jako předtím. V tom jsem procitl. Pak jsem ve snu viděl: Z jednoho stébla vyrůstá sedm klasů plných a pěkných. A hle, za nimi vyráží sedm klasů jalových, hluchých a sežehých východním větrem. A ty suché klasy pohltily sedm klasů pěkných.*“¹³

Josef faraonovi vysvětlí, že oba sny znamenají totéž a egyptskou zemi čeká sedm let velké hojnosti a poté sedm let bídy a hladu. Současně také nabídne faraonovi

¹¹ Gn 39, 14-15.

¹² Gn 40, 14.

¹³ Gn 41, 17-24.

řešení, jak nejlépe situaci vyřešit. „ *At' se tedy faraó nyní poohlédne po zkušeném a moudrém muži a dosadí ho za správce egyptské země. (...) At' po dobu příštích sedmi úrodných let shromažďují všechnu potravu a ve městech at' uskladňují pod faraónovu moc obilí a hlídají je.*“¹⁴ Faraon Josefa vyslechne, uposlechne jeho rady a ustanoví Josefa správcem nad egyptskou zemí.

Josef se stává velmi významným a vlivným mužem. Od faraona dostává na důkaz důvěry prsten, zlatý řetěz a drahé šaty. Po uvedení Josefa do jeho funkce je v textu stručná zmínka o jeho manželství s Asanet. „ *A faraó Josefa pojmenoval Safenat Paneach a dal mu za manželku Asenatu, dceru Potífery, kněze z Ónu.*“¹⁵ V biblické verzi příběhu o Josefovi je o Asanet jenom pár vět. I přesto, že se jedná o manželku hlavního hrdiny, se postava Asanet ve vyprávění aktivně nevyskytuje. Pouze se o ní dozvídáme, že během prvních sedmi let hojnosti porodila dva syny, jménem Manases a Efrajim.

Po sedmi dobrých letech přišlo období bídy. Lidem došlo jídlo, ale díky Josefem vytvořeným zásobám nestrádali hladem a mohli z faraonových sýpek kupovat obilí. Do Egypta postupně přicházeli lidé ze všech zemí, a tak se v Egyptě objeví i Josefovi bratři.

2.1.3. Josefovi bratři v Egyptě

V této části vyprávění se čtenář opět dozvídá něco více o Josefově rodině, především o jeho bratrech.

Jákob posílá do Egypta deset Josefových bratrů, aby nakoupili pro celou rodinu obilí. Ze strachu, aby nepřišel o dalšího syna, si Jákob nechává doma nejmladšího z bratrů, Benjamína. Ostatní přicházejí do Egypta a setkávají se přímo s Josefem, aniž by si byli vědomi, že se jedná o jejich bratra, kterého prodali do otroctví. Josef je však ihned pozná a obviní je z údajného vyzvědačství. Bratři se nařčení brání a přesvědčují Josefa, aby jim uvěřil a nezatýkal je. Ten trvá na svém a určuje podmínky, za kterých bratry propustí: „ *Je to tak, jak jsem řekl. Jste vyzvědači. Takto budete prověřeni: Jakože živ je faraó, nevyjdete odtud, dokud sem nepřijde váš nejmladší bratr. Vyšlete jednoho z vás, aby ho přivedl; vy zůstanete v poutech.*“¹⁶ Poté bratry na tři dny uvězní a

¹⁴ Gn 41, 33-35.

¹⁵ Gn 41, 45.

¹⁶ Gn 42, 14-16.

nakonec devět bratrů propustí a jako záruku si nechá pouze Šimeóna. Ostatním nechá Josef naplnit vaky obilím, tajně jim navrátí jejich stříbro, za které chtěli obilí koupit, a pošle je zpět do kenaanské země, aby přivedli nejmladšího bratra Benjamína. Po návratu domů vše otci vypoví, ale Jákob odmítne poslat Benjamína do Egypta: „*Můj syn s vámi do Egypta nesestoupí. Jeho bratr je mrtev, zůstal sám. Kdyby na cestě, kterou se budete ubírat, přišel o život, uvalili byste na mé šediny žal a přivedli mě do podsvětí.*“¹⁷

Po nějaké době však hlad Jákoba donutí poslat syny opět do Egypta. Nakonec musí svolit, aby sebou vzali i Benjamína, za jehož návrat se zaručí Juda. Bratři znovu přistoupí před Josefa a jsou pozváni do jeho domu na oběd. Bojí se, že budou obviněni z krádeže stříbra, které jim nechal Josef vrátit, ale správce domu je ubezpečí o jejich nevině a přivede k nim zajatého bratra Šimeóna. Josef je dojatý, když vidí svého bratra Benjamína a po společné hostině přikáže správci, aby bratrům naplnil žoky obilím a poslal je zpět domů. Nakáže také přidat do Benjamínovy tašky stříbrný kalich. Bratři se tedy vydávají na cestu domů, ale jsou ihned za hradbami města dostiženi a obviněni z krádeže stříbrného poháru. Bratři samozřejmě krádež popírají a dovolují správci a strážím prohledat jejich zavazadla. Dokonce se zavazují, že ten, u kterého se kalich nalezne, bude popraven a ostatní bratři budou Josefovi otroci. Správce trest upravuje na zotročení bratra, u kterého by se kalich objevil, a ostatní budou moci svobodně odejít. Kalich je nalezen u Benjamína a tak se bratři vrací zpět do Josefova domu. Josef předstírá, jak je zklamaný a rozčilený z Benjamínovy krádeže, a Juda se mu snaží omluvit a vinu vztáhnout na všechny bratry. „*Ted' jsem otroky svého pána, my i ten, u něhož se kalich našel.*“¹⁸ Josef trvá na dohodě a požaduje pouze Benjamína. Juda je však vázán slibem, který dal jeho otci a pronáší velmi dojemnou řeč o tom, jak nemůže otce zklamat. Nakonec nabízí svůj život za Benjamínův: „*Proto dovol, aby tvůj otrok zůstal u svého pána v otroctví namísto tohoto chlapce, a chlapec ať smí se svými bratry odejít. Jak bych mohl k svému otci přijít, kdyby chlapec nebyl se mnou?*“¹⁹

Po této řeči již Josef nemůže dále předstírat a dává se bratrům poznat: „*Já jsem váš bratr Josef, kterého jste prodali do Egypta.*“²⁰ Bratři jsou zaskočeni a bojí se, jak se k nim Josef po tom, co hrozného mu provedli, zachová. Josef je však uklidní a nic jim nevyčítá. Posílá je pro jejich otce, aby mohli všichni společně v egyptské zemi překonat

¹⁷ Gn 42, 38.

¹⁸ Gn 44, 16.

¹⁹ Gn 44, 33-34.

²⁰ Gn 45, 4.

další roky hladu. Faraon poskytne bratrům potřebné věci na cestu a velkoryse nabídne celé Josefově rodině, aby využívali egyptské zásoby. Josef tedy bratry vypraví a před odjezdem je varuje před společnými hádkami.

Bratři v pořádku dorazí k otci a vše mu vyprávějí. Ten zpočátku ničemu nevěří a teprve poté, co mu synové ukážou všechny dary, které dostali od Josefa a faraona na cestu, rozhodne se pro cestu do Egypta. „*Stačí,“ zvolal Izrael, „můj syn Josef žije! Půjdu, abych ho ještě před smrtí uviděl.*“²¹

2. 1. 4. Josef a Jákob-Izrael

Jákob se tedy vydává za Josefem do Egypta. V nočním vidění se mu zjevuje Bůh a ubezpečuje ho o správnosti jeho rozhodnutí. Spolu s Jákobem cestuje celá rodina a veškerý majetek.

Na začátku této kapitoly se čtenář konečně dozvídá jména všech Jákobových synů. Jsou to: Rúben, Šimeón, Lévi, Juda, Zabulón, Isachar, Dan, Gáda, Ašer, Neftalí, Josef a Benjamín. Dále jsou uvedena jména všech Jákobových dcer, manželek a dětí jeho synů. Cekem přišlo za Josefem sedmdesát příbuzných.

Josef přijíždí otci naproti a následuje dojemné setkání. Jákob vítá Josefa se slovy: „*Ted' už mohu zemřít, když jsem spatřil tvou tvář a vím, že jsi ještě živ.*“²² Poté Josef odjíždí ohlásit jeho rodinu faraónovi. Faraon dává svolení k usídlení Jákobovi rodiny v zemi Gošenu a schopné bratry ustanoví správci nad jeho stády. Nakonec se faraon setkává přímo s Jákobem a dozvídáme se, jak starý Jákob je: „*Dnů mého putování je sto třicet let. Léta mého života byla nečetná a zlá, nedosáhla let života mých otců za dnů jejich putování.*“²³ Josef tedy usadil celou rodinu v Gošenu a staral se o jejich zabezpečení.

Bída a hlad v celé zemi pokračovaly a Josef se musí o hladovějící zemi postarat. Všechno zlato a stříbro již od Egyptanů vybral a tak od nich vykupuje nejprve stáda a poté i půdu. Tím se dostala veškerá půda do faraonova vlastnictví a lidé půdu pouze obdělávali a výnosy dělili mezi faraona a sebe. Mezitím se Jákob s jeho rodinou v Gošenu zabydlel a rozmnožil.

²¹ Gn 45, 28.

²² Gn 46, 30.

²³ Gn 47, 9.

Co se dělo dále po uplynutí sedmi špatných let není v příběhu již uvedeno. Po informaci, jak se Jákob v Egyptě usadil a rozplodil, následuje veliký časový skok a vyprávění pokračuje po sedmnácti letech, kdy se Jákob dožívá sto čtyřiceti sedmi let a je na pokraji jeho života. Prosí Josefa, aby ho nepohřbíval v Egyptě: „ *Nepohřbívej mě prosím v Egyptě! Až ulehnu ke svým otcům, vynes mě z Egypta a pochovej mě v jejich hrobě.*“²⁴ Josef mu slibuje, že jeho přání splní. Před Jákobovou smrtí vezme Josef své dva syny a jdou se s ním rozloučit. Jákob je zprvu nepoznává, protože má již špatný zrak, ale nakonec oba vnuky spatří a požehná jim. Jákob však navzdory zvyklostem upřednostní mladšího vnuka Efrajima před prvorozeným Manasesem a požehná mu pravou rukou. Tím povýší mladšího chlapce nad starším a předpoví mu velikou budoucnost.

Těsně před smrtí povolává Jákob všechny své syny, s každým se rozloučí a každému zvlášť požehná. Rozdá přesné instrukce, kde chce být pohřbený, a umírá: „*Když Jákob dokončil příkazy svým synům, uložil se opět na lože a zesnul. Tak byl připojen ke svému lidu.*“²⁵ Josef nechá otce nabalzamovat a celý Egypt ho sedmdesát dní oplakává. Poté se celá Jákobova rodina, faraonovi služebníci a starší egyptské země vydávají do kenaanské země Jákoba pohřbít. Smuteční slavnost trvá sedm dní a po ukončení je Jákob pohřbený do jeskyně. Po pohřbu se celá výprava vrací zpět do Egypta.

Po Jákobově smrti si bratři uvědomují, že by nad nimi Josef již nemusel držet ochrannou ruku a mohl by se jim pomstít za jejich činy v mládí. Vymyslí si tedy falešné Jákobovo prohlášení, které přednesou Josefovi: „ *Ach, odpusť prosím svým bratrům přestoupení a hřích, neboť se na tobě dopustili zlého činu. Odpusť prosím služebníkům Boha tvého otce to přestoupení.*“²⁶ Josef se nad těmito slovy rozpláče a bratrům znovu odpouští a slibuje jim svou ochranu.

Po smrti Jákoba v podstatě končí i vyprávění o Josefově životě. Již se nedozvídáme další informace, jak Josef žil po smrti svého otce. Pouze víme, že Josef žil až do své smrti s celou rodinou v Egyptě a dožil se sto deseti let. Před smrtí ještě požehná bratrům a slibuje jim vyvedení do zaslíbené země. Poté Josef umírá: „*I umřel Josef, když mu bylo sto deset let; nabalzamovali ho a položili do rakve v Egyptě.*“²⁷

²⁴ Gn 47, 29-30.

²⁵ Gn 49, 33.

²⁶ Gn 50, 17.

²⁷ Gn 50, 26.

2. 2. Shrnutí příběhu

Biblický příběh o Josefovi a jeho životě se stal inspirací pro mnohá další literární ztvárnění. I přes jeho značné stáří je příběh aktuální ve všech časových etapách až do současnosti.

Jak jsem již uváděla výše, vyprávění má téměř pohádkovou strukturu a je oproti jiným biblickým textům velmi dobře přehledné a srozumitelné. Co se týče postav, jsou ihned na začátku rozděleny na kladné a záporné. Josef je bezpochyby kladný hrdina a jeho bratři jsou na počátku hrdiny zápornými. To se však v průběhu vyprávění mění, bratři svých činů litují a snaží se je, i pod hrozbou případného trestu, odčinit. Za zápornou postavu můžeme také označit Potífarovu ženu. Ta zůstává čistě jen zápornou hrdinkou, protože své jednání nikdy nenapraví a nechává svého manžela, aby Josefa uvěznil.

Biblické příběhy čtenáři vyprávějí dějiny izraelského lidu a zkušenost s Bohem a jeho jednání. V biblických textech se často pracuje s tzv. „Boží činností“, kdy v podstatě veškeré jednání postav a vývoj příběhu jsou dány právě „Boží vůlí“. V Josefově příběhu je však tento jev, oproti jiným biblickým vyprávěním, poměrně málo patrný. Příběh o Josefovi se vyznačuje strukturální jednotou, která je založena na prorockých snech, které předznamenávají další vývoj zápletky. Tím se příběh také liší od jiných ucelených vyprávěním ve *Starém zákonu*.²⁸

„Příběh praotce Josefa, jak ho líčí kniha Genesis 37 a 39-50, je samostatným vyprávěním budovaným kolem symbolických snů. Je přechodem z období praotců k Exodu, ale stylem se odlišuje od obou.“²⁹

²⁸ BOWKER 2005, s. 45.

²⁹ c. d., s. 44.

2. Středověká literatura v Českých zemích

2.1. Pojem středověk

Pojem středověk byl poprvé použit italskými humanisty kolem roku 1500. Slovo středověk znamená v podstatě „*střední věk*“, který představuje předěl mezi nejstarším obdobím antiky a jejich tehdejší vlastní dobou. Od 17. století se ujalo rozdělení dějin na starověk, středověk a novověk.

Na středověk bylo v různých časových etapách pohlíženo dost odlišně. Humanisté označovali středověk jako „*barbarské období*“ plné násilí a nevzdělanosti. Podobný pohled na toto období sdílelo i osvícenství. „*Osvícenci v 18. století pokládali středověk nejen za období úpadku civilizace, ale přímo za protiklad novověkému úsilí o vládu rozumu a všeobecný pokrok.*“³⁰ Odlišný názor na středověk měl romantismus, jenž v něm viděl především velkolepou dobu hrdinských a rytířských eposů a obdivoval jednotný křesťanský pohled na víru. Romantismus se díval na středověk jako na období velkého rozkvětu umělecké tvorby po celé Evropě. Všechny tyto názory poté propojil pozitivismus, který pojem středověk nevztahoval již pouze na evropský kontinent, ale třeba i na japonské dějiny.³¹

Periodizace středověku se během staletí neustále měnila a ani v dnešní době není ustálená. Nejčastěji je za počátek středověku označován rok 476, tedy rok oficiálního zániku západořímská říše. Tento počáteční mezník mezi starověkem a středověkem je poměrně jednotný, což už se nedá říci o mezníku mezi středověkem a novověkem. První událostí, která bývá označována jako konec středověku, je pád Konstantinopole (Cařihradu) v roce 1453, kdy tamější řečtí umělci prchali do Itálie a tím napomohli rozvoji humanismu. Dalším mezníkem je rok 1492 a objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem. Posledním rokem je rok 1517, v němž Martin Luther přednesl svých 95 tezí, a začala německá reformace.

„Všechny tyto periodizační mezníky – ba i sám pojem středověku – byly prohlubujícím se studiem politických, sociálních a kulturních dějin zpochybněny. V dějinách západoevropských literatur se přesto pro období mezi antikou a renesancí –

³⁰ LEHÁR 2008, s. 30.

³¹ c. d., s. 30.

případně humanismem – tradičního pojmu středověk dál běžně užívá.³² Pro evropské prostředí začali středověkem moderní dějiny literatury.

2.2. Středověká literatura na českém území

Středověká literatura na českém území se tradičně rozděluje na literaturu psanou staroslověnsky, latinsky a národním jazykem, tedy češtinou. Pro potřeby své diplomové práce se budu nadále zabývat spíše literaturou v národním jazyce, a to především prózou.

První česky psaná literatura se začíná objevovat na počátku 12. století. Zpočátku se jednalo pouze o jednotlivá slova nebo ojedinělé věty. V latinských i staroslověnských textech se tak můžeme setkat s bohemiky³³ a glosy³⁴. „*Souvislé literární památky, psané veršem i prózou v jazyce národním, můžeme na české půdě za doby staročeské nepřetržitě sledovati od zániku dynastie Přemyslovců r. 1306 do veřejného vystoupení Husova r 1409; co předchází, jsou dílem jen doklady jazykové, dílem zlomky neb formule a písňě bohoslužebné.*“³⁵ Od poloviny 13. století začíná veliký rozvoj česky psané literatury a ve 14. století zaujala v literatuře čeština rovnocenné místo vedle, do tehdejší doby převažující, latiny. V západní a střední Evropě se písemnictví v národním jazyce začalo formovat o něco dříve, již na konci raného středověku a největšího rozkvětu dosáhlo již ve 12. století.

Mezi nejvýznamnější česky psané literární památky tehdejší doby, patří například *Kronika tak řečeného Dalimila* a veršovaný epos *Alexandreida*. Život a činy makedonského panovníka a válečníka Alexandra Velikého se staly inspirací pro mnoho středověkých literárních děl a to nejen v evropském prostředí, ale také třeba v Africe nebo Asii. V českém prostředí se tuto látku rozhodl zpracovat neznámý básník na přelomu 13. a 14. století. Jako hlavní předlohu autor použil francouzskou báseň básníka Gualtera Castellionského, napsanou mezi lety 1178 až 1182, a přihlédl také k různým glosám, které k ní jiní autoři postupně připisovali. Neznámý autor přizpůsobil děj *Alexandreidy* tehdejší společenské situaci a zapojil do textu aktuální témata. V osmi zlomcích se dochovalo 3449 veršů, ale původně mohlo mít celé dílo až 9000 veršů.

³² LEHÁR 2008, s. 30.

³³ Bohemika jsou ojedinělá česká slova, nejčastěji se jednalo o místní a vlastní jména nebo odborné termíny.

³⁴ Glosy jsou překlady cizojazyčného textu. Nejznámější jsou *Olomoucké glosy* a *Videňské glosy*.

³⁵ NOVÁK 1946, s. 5.

Staročeský epos *Alexandreida* měl veliký vliv na pozdější vývoj českého básnictví a stala se vzorem pro mnoho dalších básníků.

Kronika tak řečeného Dalimila je jedním z prvních česky psaných literárních děl a první kronikou psanou v českém jazyce. U tohoto díla je velice problematická otázka autorství a autor zůstává dodnes neznámý. Podle jeho postojů a literárního stylu se můžeme pouze domnívat, že pocházel ze šlechtické rodiny a byl velmi vzdělaný. Poprvé je autor mylně označen v *Hájkově Kronice české* (1541), kde Václav Hájek uvádí mezi autory svých pramenů jméno „*Dalimil Mezeřický, kanovník kostela boleslavského*“. Od této doby se začíná používat název *Dalimilova kronika* a z tradice tento název stále přetrvává. Často se však toto dílo objevuje i pod jinými názvy např. *Kronika Boleslavská, Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* nebo pouze *Kronika česká*, jak je nadepsáno v rukopise. Kronika je psána ve verších a díky mnohým nepřesnostem a přikrášleným údajům je spíše oceňována za své estetické kvality, než jako pramen pro poznání historických událostí. „*Pod vlivem tendence skladatel dospěl k osobitému podání českých dějin jako celku i jednotlivých událostí. Proto je mnohdy zkreslen skutečný běh událostí, nejednou i jednostranně.*“³⁶ Takovýto způsob psaní kronik nebyl však ve středověku nic výjimečného. Autor věrohodně zachycuje dobovou atmosféru, náladu a postoje tehdejší české šlechty. Kronika je rozdělena do 106 kapitol. Začíná, podobně jako u Kosmova historického díla, stavbou babylonské věže a zmatením jazyků a pokračuje chronologicky řazenými příběhy z české historie. Vyprávění končí v roce 1314, ve kterém bylo dílo dopsáno. Existuje však několik pozdějších dodatků, které již pravděpodobně nepsal původní autor.

Největší rozvoj pak zažila česky psaná literatura za vlády Karla IV. Nejprve převažovala díla básnická a později, právě v období vlády Karla IV., díla prozaická. „*Verš měl v počátcích českého písemnictví téměř výlučné postavení; próza se původně omezovala jen na biblické texty, právnícké formule apod.*“³⁷ Verše měly ve středověké literatuře o mnoho větší uplatnění než moderní verše. Verš nebyl spjatý se specifickým literárním žánrem, ale byl znakem literárnosti.

Téměř všechny dochované staročeské literární památky jsou anonymní. Neznámost autora je všeobecně běžný jev středověké literatury celé Evropy. Hledat autora středověkých děl je velice nesnadné a ve většině případů jsou výsledky, ke kterým se dochází, pouze neurčité a nekonkrétní. Většinou lze pomocí jednotlivých děl,

³⁶ *Dějiny české literatury I.* 1959, s. 116.

³⁷ HRABÁK 1979, s. 81.

určit prostředí, ve kterém autor působil a jaké měl vzdělání. Aby mohli spisovatelé ve středověku tvořit, často se sdružovali v družinách šlechticů, kteří zabezpečovali jejich existenční potřeby, a různá literární díla vznikala právě z jejich podnětů. Na našem území si takovou družinu shromažďoval například Přemysl Otakar II. a později Karel IV. Spisovatelé, kteří se do podobných družin nedostali, se většinou museli živit nejenom psaním, ale především tím, že přednášeli svá díla před publikem. „*Básník musí zde sám vyhledati své publikum a přednésti mu dílo své nebo cizí.*“³⁸ V mnoha staročeských skladbách je patrné, že byly určeny přímo k orálnímu přednesu, tento jev je velmi dobře viditelný například u legendy o sv. Prokopu.

Důležitým problémem středověké literatury je její původnost. Většina českých literárních památek z období středověku se zakládá na cizojazyčných pramenech. V dnešní době bychom taková díla označili za překlady, ale z tehdejšího hlediska se jednalo o původní díla. „*Středověk se nesnažil o námětovou originalitu, spíše naopak, středověký spisovatel kladl důraz na objektivní složku v umění, tj. na prameny, a k vlastní invenci se stavěl nedůvěřivě.*“³⁹ Ve staročeské literatuře se jednalo především o inspiraci latinskou a německou literaturou. Pro středověkou literaturu měla osobnost autora malý význam. Důležité nebylo, aby se autor snažil vyjádřit sebe, ale aby ve svých dílech vyjadřoval společenské tendence.

2.3. Literatura doby Karla IV.

Největší rozvoj literatury a celého kulturního života ve středověku je v českých zemích tradičně spojován s českým králem a římským císařem Karlem IV. (1316 – 1378). Tento panovník byl ve své době nejvýznamnější osobností celé Evropy. Jan Vilikovský uvádí ve své knize *Próza z doby Karla IV.* toto: „*Není zcela jisto, do jaké míry je tento rozkvět naší literatury, který se v poesii jeví neméně výrazně než v próze, způsoben přímým zásahem Karlovým.*“⁴⁰ Jisté ale je, že v období vlády Karla IV. vzniklo mnoho kvalitních literárních památek a literatura na našem území zaznamenala veliký pokrok.

Za doby vlády Karla IV. se české země staly centrem celé říše. Veškeré evropské politické hnutí se soustřeďovalo do Prahy a ta se stala evropskou metropolí,

³⁸ VILIKOVSKÝ 1948, s. 16.

³⁹ HRABÁK 1979, s. 82.

⁴⁰ VILIKOVSKÝ 1948, s. 241.

což zajišťovalo styky s celou tehdejší evropskou kulturou. Karel IV. nechal na českém území vystavět mnoho architektonických památek, jež jsou doposud obdivovány a navštěvovány. Jedná se například o Karlův most nebo Karlštejn, který Karel IV. opatřil malbami Mistra Theodorika.

V roce 1348 založil v Praze Karel IV. pražskou univerzitu. Sám panovník byl velmi vzdělaný a byl si vědom velikých výhod kvalitního vzdělání, které chtěl vnést do českého prostředí. Vznik univerzity měl zprvu veliký význam především pro literaturu latinskou. Latina byla jazykem vzdělců a všechny texty určené ke studiu byly přirozeně latinsky.⁴¹ Sám Karel IV. psal svá literární díla latinsky. Karel IV. se uplatňoval jako spisovatel téměř ve všech oborech latinské literatury. Sepsal nový *Korunovační řád* nebo duchovní výklady *Moralitates*, dal podnět k sepsání trestního, státního a soudního právního spisu *Majestas Carolina*, napsal *legendu o sv. Václavu* a v neposlední řadě životopisnou knihu *Vita Caroli*. „*Je to jedinečné dílo středověké memoárové literatury, skvělý portrét, který nepostrádá individuálních rysů a v němž autor líčí nejen své úspěchy, ale i nezdary.*“⁴² I v tomto díle můžeme naleznout typický středověký pohled na svět a literaturu, kdy Karel IV. přisuzuje svým viděním a reálným událostem stejnou důležitost. V celém textu je také výrazný náboženský podtext.

Literatura začínala být bohatě rozvrstvena a objevovalo se mnoho žánrů. Vedle do té doby převažující duchovní literatury začala vznikat zábavná próza a lyrika se světskou tematikou, historická poučení o historii českého státu nebo milostná poezie. V souvislosti s tím, se v této době hovoří o tzv. laicizaci literatury. Doba Karla IV. vnesla do středověké literatury také prvky humanismu a renesance.

Bohatost latinské tvorby měla vliv na rozvoj české literatury. O českou literaturu začíná být mezi lidmi veliký zájem, a tak v první řadě vznikají mnohé překlady děl latinských. Důkazem toho, jak se čeština stávala důležitým jazykem, může být pokus o přeložení odborných termínů pro potřeby tehdejší artistické fakulty.⁴³ Díky univerzitnímu prostředí vzrostl zájem o tvorbu lexikologickou. Zakladatelem slovníkářství byl Bartoloměj z Chlumce, někdy zvaný také jako mistr Klaret, který se pokusil přeložit celou latinskou slovní zásobu do českého jazyka. Zaměřoval se především na latinské odborné termíny, aby jejich překladem do češtiny usnadnil žákům

⁴¹ Z doby prvních let fungování pražské univerzity pochází například první dochovaný literární rozbor písně *Hospodine pomiluj ny*. Autorem rozboru je Jan z Holešova.

⁴² *Dějiny české literatury I*. 1959, s. 127.

⁴³ Artistická fakulta zajišťovala jakési základní vzdělání, které musel absolvovat každý student, který chtěl pokračovat ve studiu práv, lékařství nebo teologie.

studium. Dříve slovníky totiž vysvětlovaly latinské termíny znovu jen latinským výkladem. Mistr Klaret tak vytvořil tři slovníky *Vokabulár gramatický*, *Glosář* a *Bohemář*. Největší slovník *Glosář* obsahoval 7000 slov.

Opět narůstá množství druhů a forem literatury, například zábavná a odborná próza a světská lyrická píseň. „*Nejdůležitějším rysem české literatury této doby, který se ukázal jako typický pro naši starší slovesnost, je zesilování zřetele k lidovému publiku a prostředí.*“⁴⁴ Zájem o témata každodenního života se nejprve projevil v dramatické tvorbě. Příkladem je útržek velikonoční hry *Mastičkář*. Děj hry se odehrává na středověkém trhu a představuje cestu tří Marií k prodavači mastí, kterými pak chtějí nabalzamovat tělo Krista. Zde nejde již pouze o zdramatizovaný náboženský obřad, ale především o scény ze středověkého trhu, v nichž jsou použita i poměrně hanlivá slova. Hra je dochována ve zlomcích, stejně jako další dramata z této doby, *Hra veselé Magdalény* a *O Kristovu zmrtvýchvstání*.

Velice oblíbeným žánrem byla epika, především legendy. Nejznámějšími legendami, pocházejícími pravděpodobně z 50. let 14. století, jsou *Život sv. Kateřiny* a *Legenda o sv. Prokopu*. Každá legenda je psána jiným stylem a používá odlišný jazyk. „*Kdežto legenda o svatém Prokopu je skládána spisovným jazykem v podstatě obecně užívaným a místy se uplatňuje dokonce i jeho hovorový styl, pro Život svaté Kateřiny je charakteristické úsilí o výraz exklusivní, individuální.*“⁴⁵ Děj *Legendy o svatém Prokopu* se odehrává v českých zemích a Prokop v ní vystupuje jako běžný tehdejší člověk, který se nebojí práce a je hrdý na své češství. Naproti tomu *Život svaté Kateřiny* líčí osudy vznešené dívky z královské rodiny a děj je zasazený do prostředí vysoké šlechty a do cizích zemí. Líčení Kateřininých vidění a jejích trápení je po obsahové a jazykové stránce poměrně složité a od čtenáře vyžaduje větší znalosti jazyka. „*Život svaté Kateřiny je poslední vynikající dílo veršované epiky 14. století. Představuje vrchol poesie artistní, ale zároveň ohlašuje blížící se krizi epiky psané veršem.*“⁴⁶ Mezi další legendy vzniklé v této době patří *Legenda o sv. Dorotě* nebo *Legenda o sv. Markétě*. Zajímavostí je, že v latinských legendách nalezneme veliký zájem o české světce a české prostředí. Příkladem je právě výše zmiňovaná *Legenda o sv. Prokopu*, nebo legendy o sv. Anežce a sv. Václavovi, které byly zpracovány i v latinském jazyce.

⁴⁴TICHÁ 1984, s. 68.

⁴⁵*Dějiny české literatury I.* 1959, s. 162.

⁴⁶c. d., s. 132.

Jak z epiky ustupoval verš, můžeme sledovat například na dalším tehdy oblíbeném žánru, a to na rytířských eposech. Tato forma epiky měla svůj vrchol v podobě *Alexandreidy* a poté se autoři podobných děl postupně začali zaměřovat především na zábavnost, což bylo často na úkor jazykových a obsahových kvalit textu. Nejvíce se autoři takovýchto textů inspirovali od německých předloh. Inspirace *Alexandreidou* je však ještě zřetelná u básně *Vévoda Arnošt*. Skladba přejímá z eposu o Alexandrovi některé slovní obraty, dokonce i celé verše. Autor básně, pocházející pravděpodobně z druhé poloviny 14. století a obsahující téměř 6000 veršů, je neznámý. Předlohou pro česky psané dílo byl středohornoněmecký rytířský epos z počátku 14. století. Děj se věnuje především popisu rytířských výprav do exotických zemí a také se do popředí dostávají milostné vztahy hrdinů, což u *Alexandreidy* nenalezneme.

Velké množství literatury tvořili studenti pražské univerzity, kteří často skládali milostné písně a básně, například milostná píseň *Závišova píseň*. V tzv. žakovské poezii měl veliký prostor i výsměch a satira. Mezi tato satirická díla patří píseň *Sedláci a Píseň veselé chudiny*, v níž se spojuje vykreslení tehdejšího reálného života s ironií a zesměšněním. „*Žebraví žáci chtěli takovými skladbami pobavit své dobrodince, ale vtělovali do nich i svůj postoj k společenským otázkám, které viděli očima měšťanstva a často i očima lidu.*“⁴⁷ Žakovský humor se dobře uplatňoval v tzv. makaronských písních, v nichž se střídaly verše české a latinské. Tato žakovská satira však bavila spíše vzdělané publikum a u obyčejných a méně vzdělaných lidí nebyla moc populární.

Ve staročeské lyrice měla významné místo také milostná píseň. Kromě výše zmíněných žakovských skladem, jako *Závišova píseň*, vznikaly milostné písně i v prostších formách. Skladba *Měj se dobře srdečko* vznikla v městském prostředí a je zajímavé, že mluvčím je v ní žena. Prvky milostné písně začaly pronikat i do duchovní lyriky. Světské motivy můžeme nalézt v písních *Kocovník*, *Mistr Lepič*, *Píseň o sv. Dorotě* a v písni *Otep Myrrhy*.⁴⁸

Své mluvčí měla i soudobá šlechta, zastoupená Smilem Flaškou z Pardubic a jeho *Novou radou*. Tato alegorická skladba je adresována přímo panovníkovi a obsahuje rady, jak dobře vládnout. Autorovým ideálním modelem vládnutí byl stát za období vlády Lucemburků, kdy měla velké rozhodovací pravomoci vysoká šlechta. I v dalším

⁴⁷ *Dějiny české literatury I.* 1959, s. 126.

⁴⁸ U skladby *Otep Myrrhy* není zcela jednoznačné, jestli se jedná o píseň duchovní či milostnou píseň světskou.

díle Smily Flašky z Pardubic, *Rady otce synovi*, je patrný jeho obdiv k feudálnímu uspořádání země.

Karel IV. vytvořil za své vlády ideální podmínky pro rozvoj veškerých uměleckých oborů a kulturní vývoj českých zemí byl nesrovnatelný s předchozími obdobími. Literatura z tohoto období je velmi bohatá na různorodost žánrů a mnoho děl z této doby patří mezi nejvýznamnější literární památky naší země.

2.4. Česky psaná prozaická díla českého středověku

Prozaická literární produkce se začala plně rozvíjet až od poloviny 14. století, je tedy o mnohem méně probádána a zmapována než třeba básnická produkce. „*Próza se zmocňuje témat, která byla dosud vyhrazena veršované epice- legendě a dvorskému románu. Opírá se při tom o bohatou prozaickou tradici středověké latinské literatury.*“⁴⁹ Největší vliv na rozvoj české prózy měla rostoucí knižní vzdělanost. Na rozdíl od poezie, která byla tehdy určena především pro veřejné a hlasité předčítání, pracovala próza spíše s tichým čtením. Prozaická středověká díla jsou zcela jistě neméně zajímavá než básnická tvorba a jsou důležitým pramenem k poznání tehdejší kultura a celé společnosti. Česky psaná próza je také cenou látkou ke studiu vývoje českého jazyka.

Mezi první díla česky psané umělecké prózy patří sbírky *Pasionál* a *Životy svatých Otců*. *Pasionál* obsahuje kalendářně uspořádanou sbírku legend a zakládá se na latinské předloze *Zlaté legendy*, v originále *Legenda Aurea*. Místo legend o cizích světcích jsou do *Pasionálu* zařazeny legendy o světcích českých. *Životy svatých Otců* soustřeďují legendy, pojednávající o počátku mnišství ve 4. století v Egyptě. Příběhy obsahovaly dobrodružné a poutavé vyprávění o životě svatých a jejich zázracích. Tato četba byla zábavná a zároveň dávala podněty k moralizování.

„*Zábavná próza se neobyčejně rozvíjela od šedesátých let a tento vývoj se projevoval i v bohatství jejich forem. Zvláště výrazně se v ní uplatňovala forma krátké povídky nespojované v cyklus. Představovaly ji zejména různé povídky s látkou biblickou (O Adamovi a Evě, O Josefovi Egyptském aj.), které splývaly s tradičními legendami.*“⁵⁰ Zábavná česká středověká próza je poměrně umělecky celistvá a nese

⁴⁹ LEHÁR 2008, s. 75.

⁵⁰ HRABÁK 1984, s. 99.

několik společných výrazných rysů. Veliký vliv na literární tvorbu mělo zcela jistě tehdejší dobové myšlení. „*Dobové myšlení nepochybovalo o historické autentičnosti biblických dějů a rozvíjelo epické podněty bible prvky známými ze života vlastní doby.*“⁵¹ Pro pravdivost a uvěřitelnost příběhu stačil recipientům odkaz na nějakou starobylost teologickou nebo literární autoritu. Shodné bylo i etické zaměření děl. Ať už se jednalo o literaturu inspirovanou světskou nebo náboženskou látkou, vždy bylo etické zaměření shodné s křesťanským názorovým horizontem. Většina literární produkce byla v období středověku soustředěna kolem duchovenstva. Dalším výrazným rysem tehdejší prozaické literatury byla apokryfní povaha textů. „*Apokryfičnost se uplatňovala ovšem hlavně ve vztahu k bibli, ale podobným způsobem se rozprádaly rozmanité zmínky v textech různého druhu i tradice vížící se k lokalitám, k hmotným památkám atp. pokud poskytovaly podnět k epickému uchopení a rozvedení.*“⁵² Apokryfní jsou tedy nejenom na první pohled zřejmé povídky *Život Adama a Evy, Život Jozefův, Asenech nebo Poručení dvanácti patriarch, Čtení Nikodémovo* ale také například v *Kronice o Štilfridovi a Kronice o Bruncvíkovi*, v nichž se apokryfičnost vztahuje k české historii. Apokryfičnost můžeme nalézt i ve vyprávění o Alexandru Velikém. Jedná se o apokryf vzhledem k reálným zprávám o panovníkovi Alexandru Velikém, a také o biblický apokryf, protože krátká zmínka o boji Alexandra s Dariem je v *První knize makabejské*.

V české středověké próze často nalezneme poukaz na nadpřirozené síly. Dá se říci, že veškeré události a zákonitosti, které se v příbězích vyskytovaly a byly pro tehdejšího člověka jinak nevysvětlitelné, odkazovaly na působení nějaké nadpřirozené moci. Bylo to pět dáno tehdejšími autoritami a také neznalostí a nepoužíváním racionálního úsudku. V mnoha středověkých zábavných a zábavně naučných prózách se uplatňuje princip putování, kdy se hrdina vydá na cestu, aby díky ní dosáhl svého cíle. Motiv putování a cesty nalezneme například v četných vypravováních o Alexandrovi, *Kronice o Štilfridovi, Kronice o Bruncvíkovi* nebo v *Jiříkově vidění*. „*Putování umožňovalo rovněž přivést hrdiny do styku nejen se vzdálenými končinami známého světa, ale i s protikladem mezi světem, který byl znám i čtenářům, a rozmanitými podobami a koncepcemi „antisvěta“.*“⁵³ V mnoha případech se příběhy snaží popsat celý hrdinův život, od narození až do smrti. Tento rys je nejvíce patrný u prozaických

⁵¹ KOLÁR 1983, s. 10.

⁵² c. d., s. 12.

⁵³ c. d., s. 17.

děl, která jsou inspirována biblickými příběhy, kam patří například povídka *Život Adama a Evy* a vyprávění *Život Jozefův a Asenech*. Prvky putování a líčení celého hrdinova života se pak v mnoha dílech spojují dohromady.

Napínavý a poutavý fantaskní svět byl jednou z možností, jak v tehdejší době pojmout literární tvorbu, aby byla pro čtenáře zajímavá. Zájem o fantaskní literaturu uspokojovala zejména dvě díla, která byla přeložena do češtiny. Jednalo se o zcela smyšlené vyprávění o cestách do exotických zemí lékaře *Mandevilly* a o sepsání skutečných cestovatelských příhod benátského kupce Marka Pola. Druhou variantou mohlo být intelektuálnější pojetí děje a snaha o formální dokonalost.

Za vrchol české středověké prózy je považována skladba *Tkadleček*. Dílo bylo napsáno někdy kolem roku 1400 a bylo na tehdejší dobu velmi dobře propracované, jak po stránce stylistické, tak jazykové a obsahové. Jedná se o spor vedený mezi Tkadlečkem a Nešťestím, které mělo zavinit nevěru Tkadlečkovy milé, Adličky. Neznámý autor se při své tvorbě nechal inspirovat německy psanou skladbou *Oráč z Čech*, ale jeho skladba je daleko více rozsáhlá, již se tolik nedrží středověkých názorů a můžeme v ní vidět náznaky přicházejícího humanismu.

Důležitý vliv na rozvoj české prózy měl úplný překlad bible. Na přelomu 13. a 14. století byly neznámým dominikánem do češtiny nejdříve přeloženy žaltář a evangeliář. V období vlády Karla IV. pak vznikl překlad celé bible. „*Součástí rozmachu české prózy – umělecké i naukové – a v jistém smyslu jeho vyvrcholením je úplný překlad bible.*“⁵⁴ Podnět k tomuto překladu, kterému se věnovalo deset překladatelů, dal nejspíše sám Karel IV. Je zajímavé, že tento český překlad bible byl určen pouze do ženských klášterů a pro potřeby kazatelů, nikoli pro širokou laickou veřejnost. Běžným lidem byl celý překlad bible k dispozici až v 15. století.

⁵⁴ LEHÁR 2008, s. 84.

3. Apokryfy

3.1. Pojem apokryf

Slovo apokryf pochází z řeckého slova *apokryfos* a znamená skryté nebo tajné. Toto slovo vzniklo pravděpodobně v prostředí náboženských uskupení a sekt, které se snažily některé texty utajit před nepovolanými osobami. V období antiky byl slovem apokryf označován neveřejný důvěrný text. Později, díky pro starou církev nevhodným sektářským spisům, se pojmenování apokryf používalo pro texty s nejistým původem a nedůvěryhodným obsahem. Apokryfy, v katolickém slova smyslu, jsou náboženské texty rozšiřující starozákonní kánon nacházející se v mnoha křesťanských biblích, avšak nejsou zařazeny do židovského kánonu. „*Apokryfy jsou posvátné knihy některých církví, kterými si starozákonní kánon rozšiřují.*“⁵⁵ Apokryfy nalezneme v řeckých a latinských biblích a v převodech z nich vycházejících. Apokryfy však nevznikaly pouze v křesťanském prostředí nebo ve starých dobách. Dá se říci, že apokryfy vznikají všude, kde existuje kánon a apokryfy k němu tvoří důležité doplňky. Apokryfy byly velmi oblíbeným žánrem například ve středověku, ale i v 20. století, kdy již samozřejmě nejde o žádný podvrh, ale autoři se k apokryfčnosti textu hlásí.

„*V další modifikaci se pak slovo apokryf stalo synonymem k výrazům falzum, podvrh a jako takové přešlo i do pojmosloví textové kritiky.*“⁵⁶ Podle této definice můžeme k apokryfům zařadit i známé literární podvrhy *Rukopis královédvorský a Rukopis zelenohorský*.⁵⁷

Slovo apokryf je jako pojem velmi nejednoznačný a mnohovrstvý a jak jsem již uvedla, existuje více druhů apokryfů.

⁵⁵ BIČ 1985, s. 5.

⁵⁶ HRTÁNEK 2014, s. 10.

⁵⁷ O pravosti *Rukopisu královédvorského* se vedly spory již od jeho nalezení. V současnosti převládá názor, že se skutečně jedná o falzifikát. Podobné spory se vedou také o *Rukopis zelenohorský*.

3.2. Starozákonní apokryfy

Dnešní starozákonní biblický kánon prošel od doby vzniku textů dlouhou a mnohdy nelehkou cestu. Církev se v prvních staletích své existence ideově formovala, a to často prostřednictvím dramatických hádek a sporů. Tím, jak se reformovala církev, měnilo se i nazírání na biblické texty, především pak na texty s mladší datací, které bývají označovány jako apokryfy. Apokryfy vznikaly převážně mezi 2. stoletím př. Kr. a 2. stoletím po Kr. Nejedná se o žádný konkrétní celek, spíše o jednotlivé texty. Mnoho apokryfů se zachovalo jen v překladech, někdy i vícero verzí, a některé jsou nekompletní nebo jen v malých fragmentech. Typické pro apokryfní spisy je přisuzování autorství obecně platným autoritám. Aby byly spisy přijímány s větší důvěrou, jako autoři bývají nejčastěji označováni apoštolové, proroci nebo patriarchové. Vnímání apokryfů není jednotné a u různých náboženství se liší.

Apokryfy nejsou vůbec obsaženy v hebrejském kánonu, který byl ustanoven v roce 90 po Kr. v Jabně.⁵⁸ „*Někdy r. 90 po Kr. sešla se v palestinském přímořském městě Jabně (pořečtěně Jamnii) synoda, o níž sice mnoho nevíme, ale která vešla do dějin tím, že rozhodla o výběru posvátných knih a vytvořila tak palestinský kánon.*“⁵⁹ Pro kanonizaci textů nebyl použit žádný racionální způsob výběru, ale pouze tvrzení, že mladší spisy z helenistického období již postrádají působení Ducha svatého. „*Podle nich počínajíc helénistickým obdobím přestal působit Duch sv., takže spisy vzniklé v této době už nejsou prozářeny prorockou inspirací.*“⁶⁰ Po ustanovení palestinského kánonu začali židé ostatní literaturu ničit a pouze díky různým východním církvím, které měly v oblibě apokalyptické a legendární texty, se z této literatury dochovaly alespoň zlomky. Původních hebrejských textů se dochovalo minimum a často s různými rukopisnými odchylkami. Více spisů nalezneme většinou v řeckém překladu. Doklady o bohatství a pestrosti židovské literatury, přineslo v novodobých dějinách především objevení kumránské jeskynní knihovny u Mrtvého moře v letech 1946 až 1947.⁶¹

V římskokatolické církvi se problém statutu apokryfních textů objevil v roce 382 po Kr., kdy byla bible Jeronýmem překládána do latiny. Jeroným byl přesvědčený, že pravé jsou pouze hebrejské texty, a tak řecké knihy (*Septuaginty*) zprvu odmítl a nazval je apokryfy. Nakonec však některé knihy alespoň zběžně přeložil a do kánonu přiřadil.

⁵⁸ Časové určení setkání se v různých pramenech liší. Často bývá uváděn také rok 92 po Kr.

⁵⁹ BIČ 1985, s. 31.

⁶⁰ c. d., s. 32.

⁶¹ c. d., s. 39.

Jednalo se o knihy *Tobijáš* a *Júdit* a také přídavky k *Ester* a *Danielovi*, které připojil ke svému překladu obou knih z hebrejštiny. Ostatní texty přijal pouze díky starým latinským překladům. „*Stará křesťanská církev je doporučovala k soukromému čtení katechumenům, ale zavrhovala jejich závaznost pro věrouku.*“⁶²

Reformace tyto knihy od počátku oddělovala od kanonických, přesto byly, i v reformačních překladech bible, připojovány za kanonické texty. Tehdejší kánon zpochybnil, svým překladem bible, v roce 1534 Martin Luther. Místo dosavadních čtyřiceti šesti starozákonních knih, zařazuje do svého překladu pouze třicet devět knih. Podobně jako u Hieronyma to bylo nejspíše z jazykového důvodu. Martin Luther ve svém překladu označil za apokryfy knihy *Tóbit / Tobijáš*, *Júdit*, *Knih moudrosti, Sírachovec, Báruk, První a Druhá makabejská* a přídavky k *Ester* a *Danielovi*. Martin Luther zdůrazňuje, že tyto knihy nemají stejnou hodnotu jako knihy kanonické, ale zároveň připouští, že číst je může být užitečné a pro čtenáře obohacující.⁶³

Až tridentský koncil, konaný v roce 1546, prohlásil tyto knihy za deuterokanonické, tedy nedílně přiřazené ke kánonu, nicméně stojící mimo něj. Koncil stanovil i přesný počet deuterokanonických knih. Nadále však zůstaly knihy, kterým nebyla kanoničnost přiznána, a ty byly označeny jako apokryfy. V římskokatolickém náboženství jsou deuterokanonické texty rozptýleny po celé bibli a často bývají připojeny ke knihám, s nimiž tematicky souvisejí. V ekumenických a protestantských překladech jsou tyto texty, podle ekumenické dohody z roku 1968, zařazovány samostatně mezi knihami *Starého zákona* a *Nového zákona*, nebo nejsou v bibli obsaženy vůbec. V *Českém ekumenickém překladu* z roku 2002 jsou obsaženy tyto deuterokanonické knihy: *Tóbit/Tobijáš*, *Júdit*, *Přidavky k Ester*, *Knih moudrosti, Sírachovec*⁶⁴, *Báruk*⁶⁵ (a *List Jeremjášův*), *Přidavky k Danielovi (Tři muži v rozpálené peci, Zuzana, Běl a drak)*, *První Makabejská* a *Druhá Makabejská*.

Deuterokanonické knihy bývají pro snadnější přehled někdy rozděleny na knihy historické (*První kniha Makkabejská, Druhá kniha Makkabejská*), naučné (*Sírachovec*) a knihy prorocké (*Báruk*).

⁶² NOVOTNÝ 1992, s. 32.

⁶³ Bible 2002, s. 19.

⁶⁴ Původní hebrejský název byl *Moudrost Ješuy, syna Eleazara, syna Sírachova*.

⁶⁵ Někdy také označována jako *Knih Báruch* nebo *První kniha Báruchova*.

3. 3. Novozákonní apokryfy

Stejně tak jako u *Starého zákona* nebyla cesta k dnešnímu kánonu *Nového zákona* jednoduchou a krátkou záležitostí. Na konci 1. století po Kr. existovalo mnoho záznamů o díle a životě Ježíše Krista. Soubor textů nebyl jednotný, a tak se začala řešit otázka, které texty jsou závazné a které nikoli. Začal tedy proces kanonizace, jenž skončil v kolem roku 180. Důležité je, že *Nový zákon* není postaven proti *Starému zákonu*, ale vedle něj.

Novozákonní apokryfy vznikaly v období mezi 1. století po Kr. a 4. století po Kr. Formu a obsah mají podobné jako novozákonní knihy a typické je pro ně především nepravé přisuzování autorství. Za autory textů byli často označováni apoštolové a tyto spisy jsou nazývány jako pseudoepigrafy.⁶⁶ „*Pseudoepigrafy jsou ty spisy, které pravděpodobně napsal jiný autor, než kterému bývá text připisován.*“⁶⁷ Některé texty pojednávají o důležitých životních momentech Ježíše Krista, jako jeho dětství, ukřižování nebo zmrtvýchvstání. Tyto apokryfy se často svou strukturou vyprávění podobaly pohádkám nebo legendám. Takovéto spisy se nezabývaly pouze životem Ježíše Krista, ale i jeho učedníků. Mezi tyto apokryfní spisy patří například *Jakubovo evangelium*, *Skutky Tomášovy*, *Skutky Pavlovy* a *Skutky Petrovy*. Jiné texty měly povahu apokalypsy. „*Apokalypsa je zjevení v rámci nějakého vyprávění, zprostředkované vybranému člověku nějakou vyšší bytostí. Často je tímto člověkem slavná postava z minulosti (např. Henoch, patriarchové). Obsah zjevení tvoří skutečnosti, které člověka přesahují.*“⁶⁸ Mezi tyto apokryfy můžeme zařadit například *Zjevení Pavlovo* nebo *Hermův pastýř*.

Mnoho apokryfních spisů je gnostické povahy a jsou základem pro gnostické učení. „*Gnose je jedním z nejvlivnějších, ale také nejspletitějších nábožensko-filosofických hnutí pozdního starověku. (...) Gnose přežívala a přežívá nejen ve středověkých a novověkých mystických prouděch nejrůznějších typů, nýbrž označila i křesťanství, kterému po tuhém duchovním boji podlehla.*“⁶⁹ Přelomovou událostí pro gnostické učení bylo objevení hliněného džbánu plného svitků v roce 1945 ve skalách poblíž Nag Hammádí. I přes neopatrné nakládání se spisy po jejich nalezení, bylo do

⁶⁶ Pojem pseudoepigrafon se v křesťanské literatuře objevuje již od 2. století po Kr, kdy učenec Serapion přisoudil Petrovu evangelium apoštolské autorství.

⁶⁷ BOWKER 2005, s. 462.

⁶⁸ VLKOVÁ 2007, s. 56.

⁶⁹ POKORNÝ 1969, s. 3.

dnešní doby dochováno 13 kodexů, obsahujících 52 koptsky psaných textů. Toto nalezení mělo veliký význam především proto, že z 52 textů bylo 41 dosud neznámých. Všechny kodexy byly postupně publikovány v letech 1972 až 1977 a dnes jsou uloženy v Koptském muzeu v Káhiře. Mezi apokryfy s gnostickou povahou patří například *Tajná kniha Jakubova*, *Zjevení Petrovo*, *Tomášovo evangelium*, *Evangelium pravdy* a *Filipovo evangelium*.

Novozákonní apokryfy netvoří, jako starozákonní apokryfy, ucelený soubor a nejsou, žádnou ze současných církví, uznány jako kanonizované. Přesto jsou, díky své téměř až dokumentaristické kvalitě a relativní objektivitě, cenným materiálem pro poznání tehdejšího života a myšlení. Tyto apokryfy tedy nejsou součástí žádného kánonu, ale v dřívějších dobách je mohli někteří autoři za součást považovat.

3. 4. Apokryf jako literární žánr

Biblické apokryfy nevznikaly pouze v prvních stoletích, ale v podstatě se nikdy nepřestaly psát. Kromě těchto výše jmenovaných biblických apokryfů, o jejichž zařazení do kánonu se vedly spory, začaly později vznikat nové apokryfy, které zpracovávaly životní osudy oblíbených biblických postav a byly určeny převážně pro mimocírkevní recipienty. Největší nárůst těchto apokryfních epických textů přineslo období středověku. „*Ve středověkém písemnictví byl pak pojem apokryf nadále vztahován k pseudoidentifikovaným textům, tj. textům, jejichž původ a autorství bylo pochybné, nejisté.*“⁷⁰ Apokryfní povahu měly v té době latinské i české památky a jednalo se většinou o zábavnou literaturu, zábavně naučnou literaturu a hagiografie. Ve středověkých apokryfních textech se často spojovala náboženská tematika s dobrodružnými prvky, nebo s pohádkovými a fantaskními motivy. Apokryfičnost středověkých prozaických textů je podrobněji popsána výše.

Apokryfy nalezneme i v novodobé české a světové literatuře. V této době se již jedná spíše o literární žánr či útvar, zpracovávající všeobecně známé literární náměty. Apokryfy tyto známé texty často zpracovávají netradičně a někdy až parodicky. Apokryfický rys mohou nést téměř všechny literární žánry. Setkáváme se tedy

⁷⁰ HRTÁNEK 2014, s. 10.

s apokryfním románem, apokryfní povídkou, apokryfním dramatem, historickým apokryfem, lidovým apokryfem a dokonce je pojem apokryf vztahován i na poezii.⁷¹

„Jazykový styl literárních apokryfů je podstatně ovlivněn specifickým vztahem mezi hypotextem a hypertextem.“⁷² Nejvíce je to patrné, pokud je v apokryfním textu zřetelná část původního textu, nejčastěji v podobě citátu nebo přejímky, která je upravená. Styl a jazyk výchozího textu tedy přirozeně ovlivní i styl jím inspirovaného textu. Citáty bývají často zcela přiznané tím, že je autor graficky vyznačí kurzívou nebo uvozovkami. Mezi citátem a jeho paralelní parafrází pak vzniká polemické a někdy až ironické napětí. Apokryfní texty v některých případech obsahují citát ihned na začátku a naznačují tím narativní základ textu. V jiném případě může být citát bodem, ke kterému vyprávění postupně spěje. Kromě zřejmých citátů může být v apokryfních textech také citát potencionální (kryptocitát). Tento citát je plně závislý na čtenářových kompetencích a znalostech hypotextu. Apokryfní texty zachází s citáty velmi specificky a často se můžeme setkat s tím, že citát v hypertextu je přisouzen jiné postavě než v původním hypotextu.⁷³

Znalost výchozího hypotextu je pro čtení a interpretaci apokryfního hypertextu naprosto klíčová. Pokud se podíváme například přímo na středověkou povídku *Život Jozefův*, odlišně ho bude číst a chápat čtenář, který má znalost biblického příběhu, a zcela jinak čtenář, neznalý tohoto výchozího textu. V apokryfní povídce jsou vynechány některé části, které nepřípadaly tehdejšímu autorovi zajímavé (například vykládání snů), ale pro pochopení příběhu jsou důležité. Stejně tak jsou pro chápání příběhu důležité různé promluvy postav, na které jsou ve vyprávění pouze odkazy k biblickému textu. Jak jsem již uváděla výše, autor si byl jistý čtenářovou znalostí biblického hypotextu. Apokryfní texty většinou s touto čtenářovou zkušeností počítají. „Každopádně literární apokryfy již volbou svých hypotextů přednostně oslovují takové modelové příjemce, které Eco nazývá intertextově prozíravými čtenáři: jsou to (implikovaní) čtenáři, u nichž se určitá míra znalosti hypotextu očekává, předpokládá se, že v jejich kompetencích je registrovat intertextovou podstatu literárního apokryfu a identifikovat jeho hypotextová východiska, někdy s nápovědami.“⁷⁴ Čtení apokryfů by tedy mělo ideálně probíhat jako porovnávání hypertextu a hypotextu.

⁷¹ Příkladem může být *Knihy apokryfů, kouzel a zařikávání* od Zdeňka Rotrekla nebo sbírka *Apokryfy* od Jána Stacha.

⁷² HRTÁNEK 2014, s. 114.

⁷³ c. d., s. 114-123.

⁷⁴ c. d., s. 36.

V 1. polovině 20. století napsal zřejmě nejznámější apokryfy v českém prostředí spisovatel Karel Čapek. Jeho apokryfy jsou považovány za vzor současných literárních apokryfů. Čapek psal apokryfy postupně, během celého života. Zprvu vycházely časopisecky a v roce 1945 byly souborně vydány pod názvem *Kniha apokryfů* (někdy pouze *Apokryfy*). Předlohou byly Čapkovi historické osobnosti (povídky *Napoleon*, *Alexandr Veliký*), biblické příběhy (povídky *Pilátův večer*, *Pilátovo krédo*, *Lazar*), hrdinové z antického období (povídky *Thersites*, *Agathon čili o moudrosti*) a klasické literární texty (povídky *Hamlet-princ dánský*, *Romeo a Julie*, *Goneril-dcera Learova*). Karel Čapek si z původního díla vybral například postavu, zápletku nebo jen větu a vytvořil k tomu svůj vlastní příběh, který byl aktuální k tehdejší době.

Apokryfy psali v českém prostředí také například Jiří Karásek ze Lvovic (*Smrt Salomina*, s podtitulem *Núbijský apokryf*), Viktor Fischl (*Apokryfy. Figarova zlatá svatba*), Jaroslav Štrunc (*České apokryfy*), Lenka Procházková (*Beránek*) nebo Květa Legátová, jejíž apokryfní příběhy *Mušle a jiné odposlechy* odkazují k známým pohádkám. Ve světové literatuře patří k nejznámějším apokryfním dílům román *Mistr a Markétka* od Michaila Afanasjeviče Bulgakova.

4. Středověké apokryfní povídky

4.1. Středověká apokryfní povídka *Život Jozefův*

Život Jozefův je středověká prozaická biblická povídka, která vznikla ve 14. století. Neznámý autor v knize parafrázuje líčení života Josefa Egyptského, které se nachází ve starozákonní knize *Genesis*, v kapitolách 37. a 39. -50.

V nadpisu se autor přiznává, že se při psaní textu držel latinské předlohy z roku 1336. I tato předloha je překladem arabského originálu, který napsal bratr Alfunzio z Hispánie. „*Je pravděpodobné, že Ž. J. měl skutečně latinskou předlohu přeloženou z arabštiny.*“⁷⁵ Arabský originál byl nejspíše židovského původu. Ve staročeském překladu se vyskytuje motiv kouzelného poháru, který se v bibli nevyskytuje, ale nalezneme ho v arabské pověsti a v haggádském písemnictví.

Staročeská povídka o Josefově životě se ve formě opisů dochovala z druhé poloviny 15. století. Podle jazykové analýzy však můžeme soudit, že byla napsána přibližně o století dříve, tedy v polovině 14. století. Později vycházel *Život Jozefův* také v knížkách lidového čtení. Zajímavostí je, že na povídku *Život Jozefův* zřejmě odkazuje ve svých spisech Tomáš ze Štítného ve svém traktátu *O hospodářovi, o hospodyně a o čeledi* v tzv. *Klementinském sborníku* z roku 1376: „...a ovšem cti jich (tj. pánů) v jich ženách, dětech, dievkách máte ostréhati, pomník na toho jinocha Josefa, syna Jakubova, jehož jest byla zamilovala jeho pána žena...“⁷⁶ Jako zdroj svého příkladu dále uvádí: „*Jakož pravie jedny knížky, ješto jsú o všech synech Jakubových.*“⁷⁷ Je tedy zřejmé, že vychází ze středověkého zpracování příběhu, které věnují vyprávění o svádění Putifarovy ženy a Josefově odolávání daleko větší prostor. A kdyby se Tomáš ze Štítného odvolával přímo na bibli, nejspíše by ji jako zdroj také uvedl. Další Štítného zmínka o Josefovi se ještě objeví ve sborníku zvaném *Muzejní noc*: „*Četl jsem jinde než v bibli veliké věci o tom (tj. o Josefovi a Putifarově ženě), a bible také něco dotýká toho.*“⁷⁸ Tato zmínka však není tak směrodatná. Skutečnost prvně uváděného Štítného odkazu napomáhá přesnější dataci vzniku díla, kdy již Josef Dobrovský ve své knize

⁷⁵ *Lexikon české literatury* 2008, s. 1855.

⁷⁶ NEDVĚDOVÁ 1982, s. 216.

⁷⁷ c. d., s. 216.

⁷⁸ c. d., s. 216.

Geschichte der Böhmischen Sprache und alteren Literatur předpokládá vznik staročeského vyprávění o Josefovi v době před Štítným. I přes tyto informace však nelze přesněji dataci díla určit, protože je nutné připustit možnost, že Tomáš ze Štítného znal latinské zpracování příběhu z roku 1336.

4.1.1. Život Jozefóv

Povídka *Život Jozefóv* začíná krátkým úvodem: „*Ke cti božie a pána našeho Jezukristy počíná se život Jozefa, a kterak jest byl prodán od bratří, z arabské řeči v latinskú přeložený skrze bratra Alfunzia z Ispánie v žaláři žoldánově u vězení léta po narození Syna božieho po cisíci po třech stech po třiceti a po šesti letech.*“⁷⁹ V úvodu autor vysvětluje, jaká byla jeho inspirace a původ příběhu, viz výše.

Příběh začíná krátkým představením Jákoba, Josefova otce. Jákob posílá svých deset nejstarších synů daleko od domova na pastviny, aby nebyli poblíž mladšího syna Josefa. „*Chtě Jákob túto přičinú syny své odvrátiti od závisti Jozefovy, nebo velikú nenávisť nenávidiechu jeho ano kdy / co milostivě mohli sú s ním rozmlúvati.*“⁸⁰ Starší bratři tedy odcházejí na pastviny a doma zůstávají nejmladší Josef a Beniamin. Bratři se dlouho nevracejí, a tak Jákob posílá Josefa, aby jim dovezl jídlo a zkontroloval, jestli jsou v pořádku. Zde Jákob prozrazuje, z jakého důvodu jsou bratři na Josefa rozezlení. „*Svědomo jest mi, že tebe nenávidí pro sny, kteréž jsi viděl a pověděl, kteréžto pán Buoh způsobě, a naplní svým časem.*“⁸¹ Josef se vydává na cestu, při hledání bratrů zabloudí a cestu mu pomůže najít anděl. Ihned, jak bratři Josefa uvidí, začnou vymýšlet plán, jak ho zabít. Jediný, kdo se Josefa zastane, je Ruben. Chce bratra ochránit od smrti, a tak navrhuje Josefa hodit do cisterny a nechat ho zemřít v ní. Ostatní bratři uposlechnou a Josefa shodí do cisterny. Zde je zmíněno, že Josef byl před svrhnutím do cisterny zbaven „*krumpovanéj sukně*“. To je nejspíše odkaz na pestrobarevný plášť, který v biblické verzi příběhu daroval Josefovi Jákob. Josef se v cisterně začne hlasitě modlit a prosí anděla o pomoc. Zaslechne ho Ruben, jemuž je Josefa líto, a slibuje mu pomoc. Rozhodne odehnat stáda na jiné pastviny, kam by bratři odešli a on mohl Josefa

⁷⁹ KOLÁR 1983, s. 311.

⁸⁰ c. d., s. 311.

⁸¹ c. d., s. 311.

vytáhnout. Odjíždí tedy hledat vhodné pastviny. Svůj plán svěří Judovi a toho také pověří dohledem nad Josefovým životem.

Po odchodu Rubena však kolem bratrů projíždějí kupci s kananejské země a bratry napadne Josefa prodat. Juda se snaží bratra ochránit, ale nakonec dá bratrům svolení: „*Jestliže podle méj / rady učiniti chcete, vytáhněme jej a otci jeho pošlem jej. Pakli byste toho učiniti nechtěli, lépe jest, ať by prodán byl, nežli by umřel a kryli bychme krve jeho.*“⁸² Bratři Josefa prodají za třicet stříbrných hřiven a kupci ho odvezou s sebou do Egypta. Tímto údajem o platidlech by se dal příběh situovat do 13. a 14. století, kdy se pro větší platby používaly stříbrné hřivny.⁸³ O transakci sepíší bratři smlouvu, v níž jsou uvedena jména všech bratrů: „*A jména naše toto na svědomie ted' sme popsali: Ruben, Simeon, Lévi, Juda, Izachar, Zabulon, / Dan, Neptalin, Gaad a Asser.*“⁸⁴ Na rozdíl od biblického vyprávění se čtenář dozvídá jména bratrů poměrně na začátku příběhu.

Po návratu Ruben zjistí, že Josef již není v cisterně a na bratry se rozzlobí. Ti mu vysvětlí, co s Josefem provedli, a nabídnou Rubenovi jeho podíl tři hřivny za prodej mladšího bratra. Bratři se rozhodnou před otcem vydávat Josefa za mrtvého. Použijí jeho sukni, kterou mu před tím strhli, namočí ji ve zvířecí krvi a Dan předloží důkaz otci. Jákob se synů vyptává, co se stalo a bratři nakonec obviní z Josefovy údajné smrti jeho. „*Zajisté tys jej zahubil! Niežádný jeho nezabil jedno / ty! Zdali nevieš, že vlkův mnoho jest na púšči?*“⁸⁵ Jákob si vyčítá, že poslal svého syna do pustiny, a na důkaz svého smutku nepozře dvacet dní žádnou potravu. Bratrům je otce líto, svůj čin si vyčítají, ale otci pravdu neřeknou.

Mezitím je Josef ihned po příjezdu do Egypta prodán za tři sta hřiven stříbra knězi Putifarovi. V bibli není zmíněna cena, za kterou by byl Josef prodán, zde může zmiňování soudobých platidel napomáhat k tehdejší aktuálnosti příběhu. Putifar začne Josefovi brzy důvěřovat a jmenuje ho správcem ve svém domě. Stejně jako v biblickém příběhu mu svěří pod ochranu všechno, co je v jeho domě, kromě manželky. Putifarova žena se však do Josefa zamiluje a snaží se ho svést. Na rozdíl od bible je této příhodě věnováno hodně prostoru. Putifarova žena Josefa opakovaně svádí, kráší se kvůli němu a nabízí se mu, dokonce se před ním ukáže bez šatů. Přemlouvá ho a slibujeme mu

⁸² KOLÁR 1983, s. 313.

⁸³ Stříbrné hřivny mohly mít různou váhovou kategorii a podle toho se rozeznávala jejich hodnota. Pražská stříbrná hřivna obsahovala zhruba ¼ kg stříbra.

⁸⁴ KOLÁR 1983, s. 314.

⁸⁵ c. d., s. 315.

propuštění z otroctví, když se jí podvolí. Josef se brání a pomáhá si modlitbami, aby Putifarově ženě nepodlehl. Ta je tak zoufalá, až se jednoho dne rozhodne Josefovi vyhrožovat křivým nařčením. Ten se ale ani tak nepodvolí. Putifarova žena je rozzlobená, a tak splní své výhrůžky, začne se s ním prát a v ruce jí zůstane Josefovo roucho. Seběhne se služebnictvo a paní Josefa obviní: „*Jměte služebníka toho, zlosyna Jozefa, / a svěřte jej, ažť i přijede pán náš z paláce Faraonova! Vězte to, žeť jest chtěl mě potisknutí bezděčně, když sem vešla do komory a viděl mě samu ležiec na loži pána mého!*“⁸⁶ Služebníci Josefa chytou a sváží mu pevně ruce. Po příchodu Putifar vyslechne žalobu své ženy a i přesto, že se mu celá událost zdá podivná, nechá Josefa uvěznit do vězení.

V biblické verzi následuje po Josefově uvěznění vyprávění o pobytu ve vězení a vykládání faraonových snů. Zde tato část zcela chybí a příběh nadále rozvíjí osudy Putifara a jeho ženy, které naopak nejsou v bibli. Tomu, že se Josef dostal z vězení, je věnována pouze krátká zmínka v rámci jedné věty: „*A když Putifar, který byl Jozefa vsadil do žaláře, uslyšal, že Jozef byl povýšen od Faraona a všeho Ejipta pánem byl učiněn, lekl se velmi, i ušel od tváři jeho a kryl se.*“⁸⁷ Putifar se bojí, aby se mu Josef nebo faraon nemstili za to, jak nespravedlivě rozhodl. Oboří se na svou ženu a obviní ji ze lži. Putifar v podstatě přiznává, že od začátku tušil manželčinu lež a i přes to, zřejmě aby si manželku nerozhněval, nechala Josefa uvěznit. Putifarova žena svou lež potvrdí a slíbí manželovi, že Josefa poprosí o odpuštění. Napíše dlouhý dopis, v němž se Josefovi vyznává ze svých slabostí a prosí ho o odpuštění. Josef si dopis přečte a Putifarově ženě velkoryse odpustí. Na důkaz svého odpuštění napíše také dopis, kde vyzývá manžele, aby k němu přišli na návštěvu a on je mohl pohostit. Putifar své ženě po předchozí zkušenosti nevěří, ale když mu ukáže dopis a roucho, které mu Josef na důkaz odpuštění poslal, uvěří. Vydávají se tedy za Josefem do jeho domu a on je královsky pohostí a jako dar jim dá stříbro a zlato. Tímto končí část příběhu věnovaná Putifarovi a jeho ženě.

Vyprávění se vrací zpět k Josefovi a k jeho rodině. V celé zemi panuje hlad a bratři jsou Jákobem posláni do Egypta, aby přivezli potravu. Nejmladšího Benjamina si Jákob nechává doma. Bratři se ocitnou před Josefem a svého bratra nepoznávají. Josef je však ihned pozná, ale radost, kterou má ze shledání, nedá najevo, naopak obviní bratry ze špiónství: „*Odkud ste vy, z kteréj země, a co činíte v tejto zemi? Vidím vás lidi*

⁸⁶ KOLÁR 1983, s. 320.

⁸⁷ c. d., s. 321.

*silné a podobné k zlému. Nepochybuj, že ste špehéri, prišli ste sem na špehy, aby ste Ejipt zhlédli a / královstvie jeho.*⁸⁸ Josef po celou dobu mluví prostřednictvím tlumočnicka, takže bratři v něm stále nepoznávají svého mladšího sourozence. Bratři jsou uvrženi na tři dny do vězení a Josef přikáže dozorcům zapisovat vše, co bratři během věznění řeknou. Bratři stále litují svého zločinu proti mladšímu bratrovi a Ruben ve vězení říká toto: „*Hodně toto trpíme, neb sme zle učinili proti bratru svému.*“⁸⁹ Po třech dnech jsou bratři povoláni k Josefovi a ten je vyzve, aby přivedli nejmladšího bratra Benjamina a přinesli písemné potvrzení, že jsou opravdu synové Jáкова. Do té doby jim žádné obilí nevydá a jako zástavu si v Egyptě nechává bratra Simeona. Bratři se vydávají zpátky domů, aby přivedli nejmladšího bratra do Egypta. Jákov je velmi zarmoucený, ale na rozdíl od biblického příběhu nechá Benjamina ihned odejít. Všichni bratři se tedy vrátí zpět do Egypta a jsou Josefem pozváni k večeři. Josef má radost, když uvidí svého mladšího bratra, který mu předá dopis od otce. Při hostině Josef postupně jmenovitě vyzve všechny bratry, aby si k němu sedli ke stolu. Naposledy vyzve Benjamina a toho posadí po své pravici. Bratři jsou udivení, kde se Josef dozvěděl jejich jména, ale zatím zůstává Josef nadále neprozrazen. Bratři mu přisuzují čarovnou moc, protože před vyslovením každého jména Josef stiskl svůj pohár a předstírá věštecké schopnosti. Při hostině vypráví Benjamin příběh o zmizení jeho staršího bratra a Josef opět použije svůj pohárek, a aby ostatní bratry postrašil, řekne Benjaminovi: „*Ty, mládenče, tiežeš koflika mého o bratru / svém Jozef a koflik mój odpovídá tobě, že zvěř nesnědla jeho, ano kto z synov ľudských umořil jeho, ale živ jest.*“⁹⁰ Po hostině přikáže dát bratrům naložit plné pytle obilí a pošle je zpět domů. Na jeho rozkaz přidají služebníci do Benjaminova pytle tajně vzácný pohár. Při odchodu z Egypta bratři nadávají na Josefa a slibují si, že do této země již nikdy nevstoupí: „*Zlořečená země ejiptská i krmě jejie! Byť nám bylo od boha v zemi naší hladem brzkú smrt podstúpiti, nikdy se nevrátíme ani puojdem do tebe!*“

Když jsou bratři daleko za městem, přikáže je Josef stíhat a zatknout. Služebníci bratry dostihnou, obviní je z krádeže poháru a vyzve je k návratu do města. Bratři se bojí znovu vidět Josefa, a tak Judas nabídne všechny vaky k prohledání a strážím přislíbí vydání toho, u koho bude pohár nalezen. Úředník tady prohledává jeden pytel po druhém, až se dostane k Benjaminovým věcem. Úředník lstivě předstírá stydlivost a

⁸⁸ KOLÁR 1983, s. 324.

⁸⁹ c. d., s. 325.

⁹⁰ c. d., s. 328.

chce nechat jeho vaky neprohledané. Sami bratři však vyžadují kompletní prohledání všech zavazadel. Úředník prohledá jeden Benjaminuv vak, nic nenalezne a chce odejít. Bratři ho ale upozorní ještě na druhý Benjaminuv pytel. Úředník otevře i druhé zavazadlo a z něj samozřejmě vytáhne pohár. Tato pasáž není v biblickém vyprávění tak dramaticky prodlužována jako zde a autor zřejmě chtěl zvýšit napínavost příběhu. Bratři jsou odvedeni zpět do města a po cestě obviňují Benjamina z jeho údajného činu a nadávají jemu i jeho matce a Josefovi: „*Ó synu lotrové matere, kterak veliké zlé přivedl jsi dnes na nás! Běda tobě od onoho, který tě na pravici svéj za stuol s sebe posadil! Ó kterak jsi velikú odměnu nehodnú tak velebnému učinil! Ty a bratr tvůj Jozef a Ráchel, matka tvá, kteráž / pokradla byla bohy, vždy ste na pohoršenie byli.*“⁹¹

Když jsou bratři předvedeni před Josefa a hrozí jim trest, někteří z nich začnou opět na Benjamina svádět veškerou vinnu a pomlouvají jeho i jeho matku. Jejich pomluvy zastaví Judas, vztáhne vinnu na všechny bratry a prosí o propuštění Benjamina zpět k otci. Josef ještě vyslechne Benjamina a jeho slova ho dojmou na tolik, že se mu o samotě nechá poznat. V bibli se Josef prozradil všem bratrům najednou, zde pouze Benjaminovi. Ostatním bratrům prozradí pravdu až prostřednictvím události, která v biblické variantě příběhu zcela chybí. Po shledání Josefa s Benjaminem přichází do Egypta kupci z Keenanu mající mezi sebou spor o peníze, které dostali za prodej Josefa od Putifara. Žádají Josefa o rozsudek a při tom mu vyličí celou příhodu s koupí otroka a jako důkaz mu předloží list, na němž je zápis o prodeji napsaný Judasem. Josef předstírá neznalost jazyka a vyzve Judase k přečtení listu. Judas strachy přečtení odmítne a bratři očekávají trest. Místo toho jim Josef řekne pravdu a dá se jim poznat. I přes to, že se bratři stále obávají trestu a hněvu, jsou se shledání šťastni. Josef jim odpouští a se svolením faraona posílá pro otce Jáka. „*Urozená knížata a paní z Ejipta Faronovi / poslal po otce svého Jáka a vuoz svůj předrahý, na němž sám Jozef se vozieše.*“⁹²

Tím staročeský příběh *Život Jozefův* končí. Autor se již nevěnuje dalším událostem po příjezdu Jáka do Egypta a jeho dožití v zemi.

⁹¹ KOLÁR 1983, s. 330.

⁹² c. d., s. 335.

4.2. Středověká apokryfní povídka Asenech

Asenech je stejně jako *Život Jozefův* středověká biblická povídka, pocházející ze 14. století.

Povídka o Josefově ženě Asenech byla nejspíše napsána původně řecky. Do latiny ji přeložil Vincent z Beauvais a zařadil ji do svého encyklopedického díla *Speculum mundi*, které bylo dokončeno v roce 1254. Staročeské překlady povídky se opět dochovaly z 15. století a společně s *Životem Jozefovým* a *Poručenstviem dvanácti patriarch* tvoří volný apokryfní cyklus. Všechny tři povídky později vycházely v knížkách lidového čtení⁹³, které byly velmi oblíbené od 15. století a největšího rozšíření se dočkaly po vynálezu knihtisku. Podoba jména Asenech zřejmě vznikla chybným čtením nebo chybným přepsáním z latinské předlohy z původní podoby Aseneth.

Staročeský překlad se dochoval ve stejných rukopisech jako *Život Jozefův* a prvně je časopisecky vydal A. J. Vrtátka v roce 1826 v *Časopise musea království českého*.

4.2.1. Asenech

Komparace středověkého příběhu o Asenech s biblickým vyprávěním není téměř možné, protože jak jsem již uváděla výše, v bibli je Asenech věnována pouze krátká zmínka. Autora středověké apokryfní povídky však zaujala natolik, že se rozhodl život Josefovy manželky rozvést a vystavět na ní celý příběh.

Kromě vyprávění o Asenech jsou do textu vložena krátká a zhuštěná shrnutí Josefova života. Celý text tak začíná popisem toho, jak byl Josef prodán bratry, koupen obchodníky a následně Putifarem, křivě nařčen z cizoložství a nakonec faraonem povýšen na správce země. Počáteční shrnutí dosavadního Josefova života končí větou: „*I dal Faraon Jozefovi Asenech, dceru Putifarovu, z nížto urodili sú se jemu synové Manases a Efraim.*“⁹⁴ Poté následuje hlavní vyprávění o Asenech.

⁹³ Pojmem knížky lidového čtení jsou označovány zábavné prozaické příběhy, které se šířily formou levných, jednoduchých tisků. Převládaly příběhy hrůzostrašné, komické, sentimentální nebo dobrodružné. Děj většinou neměl logické rozuzlení a končil na způsob pohádek. Úprava knížek lidového čtení byla jednoduchá, nenáročná na výrobu. Útlé knihy byly ve většině případů doplněny ilustracemi pomoci dřevorytu.

⁹⁴ KOLÁR 1983, s. 340.

Příběh začíná časovým ukotvením vzhledem k Josefovou životu. „*Prvnie tehdy léto, léta sedmého úrodného, poslal Farao Jozefa, aby shromáždil obilé.*“⁹⁵ Josef přijíždí do eliopolské krajiny, kterou spravuje kníže a faraonův rádce Putifar. Kníže má dceru Asenech, jež je popsána jako nejkrásnější dívka v zemi. Je chytrá, hrdá a odmítá všechny muže a nikdy ji žádný muž ještě neviděl. Po popisu Asenech pokračuje autor v popisu jejího obydlí a pokojů. Autor popíše všechny pokoje, v nichž Asenech žije. „*Z nichžto první veliký a krásný, kamením drahým ozdobený, pónebie zlaté. Druhý pokoj držiče v sobě rúcho Asenech a ji / né okrasy od stříbra a od zlata a od kamenie drahého a prostěradla drahá. V třetiem pokoji biechu všecká zbožie země. (...)*“⁹⁶ Takto důkladné vylíčení vlastností postav a prostředí nenalezneme v povídce *Život Jozefův*, ani v biblickém příběhu, který je na popis prostředí a postav velmi skoupý. Z popisu komnat se čtenář také dozvídá, že Asenech uctívá více egyptských bohů. Na konci tohoto podrobného vylíčení postavy a prostředí je přirovnání Asenech k biblickým postavám. „*Bieše Asenech veliká jako Sára, výtečná jako Rebeka a krásná jako Ráchel.*“⁹⁷

Josef se při svých cestách rozhodne navštívit Putifarův dům a Putifar by mu rád dal svou dceru Asenech za ženu. Asenech ovšem Josefa odmítá, s tím že pro ni není jako bývalý vězeň dost dobrý. Když Josef přijíždí, jde se Asenech schovat do svých vrchních komnat a Josefa pozoruje. Jeho příjezd, a především to, jak Josef vypadá, je opět detailně popsáno. „*A bieše Jozef oblečen v sukni / biem velmi drahú a plášč zlatohlavý a koruna zlatá na hlavě jeho a vuokol koruny bieše dvanácte hvězd zlatých a brla králová v rukú jeho a ratolest olivetská tučného plodu.*“⁹⁸ Josefa při příjezdu obklopuje výrazné světlo, které ještě zdůrazňuje jeho výjimečnost a krásu. „*Hrdina ozářený nadpozemským jasem pak prochází epikou středověku stejně jako jeho protějšek – kající se krása a pýcha pozemská.*“⁹⁹ Když ho Asenech takto spatří, ihned vezme své předešlé odmítnutí zpět a Josefa označí za božího syna. I Josef Asenech zahlédne a chce vědět, kdo je tato dívka. Putifar mu o své dceři poví, zároveň však Josefa upozorní, že Asenech nenávidí všechny dosavadní muže, které viděla. Josefa to neodradí, jelikož sám zatím nepotkal ženu, jež by ho okouznila, a s Asenech se setkává. Putifar vyzve dceru k políbení Josefa, ten ale jí položí ruce na prsa, a protože uctívá

⁹⁵ KOLÁR 1983, s. 340.

⁹⁶ c. d., s. 340.

⁹⁷ c. d., s. 341.

⁹⁸ c. d., s. 341.

⁹⁹ MATHAUSEROVÁ 2006.

egyptské bohy, polibek odmítne. Asenech se po jeho slovech rozpláče, a tak se nad ní Josef slituje a požehná jí. Asenech své víry lituje a všech bohů se vzdává. Josef přesto odjíždí a Asenech si na důkaz své lítosti obleče černé smuteční šaty, vyhodí sochy jejich dřívějších bohů z pokoje a sype si na hlavu popel.

Asenech drží smutek celých sedm dní a osmý den se jí zjeví anděl výrazně podobný Josefovi. Asenech je zprvu vylekaná, ale anděl ji laskavě uklidní a vyzve ji, aby si převlékla černé šaty, vysypala z vlasů popel a omyla své ruce a obličej „živou vodou“. Živou vodou není zřejmě myšlena voda vracející život, kterou zná současný čtenář například z pohádek, ale čistá voda, která měla a dodnes má pro křesťanství zvláštní význam. Aby člověk mohl přijímat požehnání, měl by být dokonale očištěn a omyt právě vodou. Asenech se tedy připraví a vrací se k andělovi, který ji v podstatě pokřtí (ačkoli se jedná o příběh starozákonní) a dá ji Josefovi za manželku. „*A od dnešního dne obnovená jsi a obživená a jisti budeš chléb požehnanie a pítie budeš neporušenie a zmazána budeš olejem svatým. Ted' dnes dal sem tě za choť Jozefovi a jméno tvé nebude viece řečeno Asenech, ale jméno mnohého úto / čiště.*“¹⁰⁰

Anděl se nechává od Asenech pozvat ke stolu. Ta nanosí na stůl různé potraviny a anděl chce ještě přinést strdí.¹⁰¹ Dívka doma med nemá, ale anděl ji pošle do spíže a tam med skutečně nalezne. Z plástu medu ochutná nejprve anděl a poté kus odlomí i pro Asenech a podává ji ho se slovy: „*Aj jedla jsi chléb nebo pokrm života a mazána jsi křížem svatým. A po dnešní den tělo tvé obnoví se a kosti tvé zdrávy budú a síla tvá bude bez pohnutie (...) a budeš za hlavné město; ustanovené všem utiekajícím k jménu pána boha všemohúcieho, krále věkuov.*“¹⁰² Asenech sní kousek plástu a plást se opět zázračně doplní a nic z něj neubude. Dívka poprosí anděla, aby požehnal také jejím sedmi družkám narozeným ve stejný den jako ona. Anděl jim tedy požehná: „*Požehnaj vás buoh najvyšší, abyšte byly jakožto slúpov sedm města útočiště!*“¹⁰³ Poté anděl Asenech vyzve k uklizení stolu a mezitím nepozorován odejde. Po této události se do Putifarova domu vrací Josef a Asenech mu vypoví vše, co jí řekl anděl. Josef požádá faraona o její ruku a ten jim vystrojí velikou svatbu trvající sedm dní. Ještě před příchodem sedmi chudých let se Josefovi a Asenech narodí dva synové, Manases a

¹⁰⁰ KOLÁR 1983, s. 343.

¹⁰¹ Strdí je staročeské označení pro plást medu. Známa je formulace o zemi oplývající mlékem a strdím, jež je použita v *Kosmově kronice* při líčení příjezdu praotce Čecha do českých zemí. Tuto formulaci, která původně pochází z bible, dále nalezneme v knihách rozvíjející Kosmův příběh, *Hájkově kronice* nebo *Starých pověstech českých* od Aloise Jiráska. Slovo strdí má praevropské kořeny.

¹⁰² KOLÁR 1983, s. 344.

¹⁰³ c. d., s. 345.

Efraim. Touto informací o narození dětí končí část příběhu věnovaná Asenech a do textu je vloženo stručné shrnutí, co se dále stalo v Josefově životě. Velice stroze je popsán příjezd bratrů do Egypta, Josefovo křivé obvinění bratrů, následné poznání a příjezd celé rodiny. Jsou to opravdu jen základní údaje, které mají čtenářům připomenout důležité momenty Josefova života. Poté se text vrací zpět k Asenech.

Jákob přišel do Egypta během druhého hladového roku a když viděl, jak Josef s Asenech spokojeně žijí, Asenech si oblíbil a požehnal ji. Asenech se však nezalíbila pouze Jákobovi, ale při jedné z návštěv u faraona ji v domě uviděl faraonův syn a do Asenech se zamiluje. Požádá Leviho a Simeona, aby zabili svého bratra Josefa a on si tak mohl vzít Asenech za manželku. I přesto, že jim nabídne mnoho zlata a stříbra, bratři zůstanou k jeho nabídce lhostejní. Faraonův syn tedy zkouší další dva bratry, Dana a Gaada. Namluví jim, že se jich chce Josef po otcově smrti zbavit a nenechat jim žádný majetek, protože jsou synové otrokyně a protože ho dříve prodali do otroctví. Poradí jim Josefa zabít a sám chce zabít svého otce, faraona. Stráže ho do otcových komnat nepustí a faraonův syn se vydá za Danem a Gaadem. Všichni tři společně čekají na příjezd Asenech a Josefa a chystají se Josefa zabít. Samotný boj není moc přehledně a detailně popsán. Dozvídáme se pouze to, že Asenech se podařilo uniknout společně s Benjaminem, bratři Simeon a Lévi pobili nepřátelské vojáky a bratři Dan a Gaad se skryli v houští. Při líčení boje není vůbec popsáno, co se stalo s Josefem. Čtenář se na základě textu může dokonce domnívat, že Josef napadení nepřežil. Scénu boje zařadil autor do příběhu nejspíše proto, aby dodal dílu dramatičnost a poutavost. Tato dramatičnost je ještě podpořena přerušením popisu boje, kdy autor vložil do textu tyto věty. „*Kniežetstvie Jozefova léta dvanástého umrel jest Faraon ten, za něhož se byl oženil Jozef. / Mistr Komestor jiným jménem jeho pokládá Nesrem. O smrti tohoto krále jinde se pokládá.*“¹⁰⁴ Tímto autor zřejmě odkazuje k biblicky dějepravnému dílu *Historia scholastica*, který napsal Petr z Troyes.¹⁰⁵

Poté text pokračuje vyprávěním o boji. Autor se vrací k momentu, kdy Asenech ujíždí s Benjaminem na voze a proti nim přijíždí faraonův syn, který chce Asenech získat. Benjamin na něj hodí kámen a zraní ho do hlavy. Slitují se však nad ním a po ošetření ho dopraví k jeho otci. Faraon je jim velmi vděčný, ale jeho syn po třech dnech stejně na následky zranění umírá. Následně umírá i zarmoucený faraon, a jelikož jeho

¹⁰⁴ KOLÁR 1983, s. 347.

¹⁰⁵ Petr z Troyes neboli také Mistr Komestor, Comestor nebo Manducator. Tento profesor teologie žil v druhé polovině 12. století a jeho dílo bylo přeloženo do českého jazyka v 2. polovině 14. století.

další syn ještě není schopen vládnout, jmenuje jako dočasného vládce Josefa. Až v tento moment se čtenář dozvídá, že Josef přežil a nebyl zabit v boji.

Tím končí příběh o Josefovi a Asenech. Text ještě pokračuje opět stručným dovyprávěním osudů Josefa a jeho bratrů po Jákobově smrti.

4.3. Shrnutí příběhů

Středověké apokryfní povídky *Život Jozefův a Asenech* zpracovávají a rozvíjejí příběhy dvou biblických postav Josefa a Aseneth do epicky ucelených celků.

Příběh *Život Jozefův* má svou biblickou předlohu poměrně rozsáhlou. Vyprávění o Asenech je naproti tomu inspirováno pouze krátkou zmínkou v biblickém textu. V obou dílech je inspirace biblí přiznávána a neustále je čtenářům v příběhu zdůrazňována. Je patrné, že autor pracoval s tím, že biblická předloha je všem jasně známá. Tím nemusel některé okolnosti vysvětlovat a rovnou s nimi mohl pracovat. V některých místech textu jsou vynechány dokonce jednotlivé promluvy a čtenář dostává přímé odkazy na bibli. „*Ale Judas, jeden z bratrů, k tomu odpovědě, jakož bible dobře svědčí. (...) jakož dále v bibli stojí psáno.*“¹⁰⁶ U středověkých čtenářů, respektive zprvu spíše posluchačů, byla znalost bible a biblických souvislostí naprosto samozřejmá. Lidé znali biblické texty často z paměti, a tak by se dalo říci, že pro ně byly tyto příběhy lépe pochopitelné než pro současné čtenáře. Dnešní čtenář může mít trochu problém s biblickými reáliemi.

Život Jozefův sleduje hlavní postavu v průběhu jejího celého života, což je typický rys středověkých prozaických děl. Většina středověkých apokryfních povídek popisuje celý život postav, jež jsou v bibli sledovány pouze v některé životní situaci. Tím je ale biblické vyprávění o Josefovi výjimečné, protože již v bibli je zpracován celý jeho život. Naopak středověká povídka některé události vůbec nezmiňuje, nebo je jen naznačí, či jak jsem již zmiňovala výše, na bibli odkáže. Tyto momenty, jako například Josefova schopnost vykládat sny, se autorovi zdály ve středověkém období málo epicky nosné a pro tehdejší čtenáře málo zajímavé. Naopak jiné události se zdály autorovi zajímavé, a tak je rozvedl na několik stran. To se v příběhu stalo s vyprávěním o Putifarově ženě. V bibli není tato epizoda Josefova života nijak rozsáhlá, ale zde jí autor věnuje velkou pozornost. U postavy Asenech je porovnání s biblickou předlohou

¹⁰⁶KOLÁR 1983, s. 347.

nemožné. Středověký autor si musel celý příběh postavy vymyslet a umně do toho zakomponovat skutečnosti z Josefova života. Ve středověké povídce *Život Jozefův* není o postavě Asenech vůbec zmínka. Nedožíváme se tam ani to, že měl Josef syny. Vše je zpracováno až v samostatném textu *Asenech*. Povídka o Asenech je krásným téměř milostným vypravováním, které obsahuje mnoho popisů prostředí a postav.

Společným motivem pro oba příběhy je motiv andělů. Postava anděla napomáhá Josefovi najít cestu k jeho bratrům a Asenech se anděl zjeví, aby ji požehnal a potvrdil tak její přestup na víru k jedinému bohu. Postavy andělů byly ve středověké literatuře velmi časté a pro středověkého člověka byli andělé nedílnou součástí jeho každodenního života. „*Středověký člověk žil ve společnosti andělů a pod jejich dohledem. Tyto nebeské postavy se objevují nejen v textech teologických a mystických, v popisech vizí, v životech světců, v kázáních či ve výčtech zázraků, ale rovněž v hojných ikonografických pramenech.*“¹⁰⁷

V povídce *Život Jozefův* se postavy často obracejí k Bohu. Téměř při každém problému nebo těžké situaci se postavy začínají modlit a prosit Boha o pomoc. Josef se na Boha obrací například, když je vhozen do studny nebo když se snaží odolávat svodům Putifarovy ženy. Jeho otec Jákob prosí Boha nejprve o ochranu Josefa a poté i nejmladšího syna Benjamina, když je vysílá z domu. V příběhu *Asenech* nejsou modlitby tak hojně zastoupeny. Během vyprávění autor občas zmíní, že se Asenech modlí, ale nikdy není modlitba uvedena.

V obou příbězích nalezneme postavu jménem Putifar. V povídce *Život Jozefův* je to faraonův správce, jenž si Josefa koupí od kennanských kupců a po křivém obvinění jeho ženy nechá Josefa uvěznit. V textu o Asenech se Putifar jmenuje její otec. Obě jména jsou v těchto příbězích naprosto totožná, ale pokud budeme vycházet z biblické předlohy, zřejmě se nejedná o jednu osobu. V biblickém textu se jména postav vyskytují ve dvou odlišných variantách. Velitel faraonovi tělesné stráže nese jméno Putifar a otec Asenech se jmenuje Putifer. Podle biblického slovníku byl Putifer velekněz boha Ra. Existují však i interpretace židovských vykladačů, kdy se podle nich v případě biblické postavy jedná o jednu osobu.

Oba texty spjaté s postavou Josefa Egyptského jsou společně propojené a vzájemně se doplňují. V příbězích čtenář nalezne převyprávění klasického biblického příběhu obsahující literární středověké tendence.

¹⁰⁷LE GOFF 2008, s. 17.

4.4. Dochované staročeské rukopisy

Ve všech dochovaných rukopisech jsou zapsána staročeská zpracování *Život Jozefův a Asenech* společně. Ve většině případů je k nim připojené *Poručenstvie dvanácti patriarch*. V dnešní době je známo šest dochovaných rukopisných zápisů *Život Jozefův a Asenech* a ve třech z nich je s nimi společně *Poručenstvie dvanácti patriarch*.

Rukopis Knihovny Národního muzea v Praze, sign. III H 29 obsahuje pouze tyto tři skladby. Tento rukopis z roku 1470 je zajímavý především místem svého vzniku. Rukopis vznikl na Moravě a obsahuje mnoho výrazných nářečních prvků a hláskových a lexikálních archaismů. Právě tento rukopis posloužil jako výchozí text pro edici *Próza českého středověku* od Jaroslava Kolára. Ve velmi podobném znění jsou příběhy zapsány v rukopise františkánském, v současné době uloženém v depozitu Národní knihovny, z poloviny 15. století. Tyto dva rukopisy přinášejí abreviační zpracování příběhů v poměrně zhuštěné podobě a často některé události vynechávají a jsou málo popisné. Místo popisu určitých situací, jak jsou popsány v bibli, je v textu pouze odkaz na bibli.

Opačný postup, tedy amplifikaci příběhu a přesné líčení detailů, nalezneme v dalším dochovaném spise sign. XVII B 15 z roku 1465. „*V porovnání se staršími dochovanými zápisy těchto skladeb zjišťujeme v rukopise Univerzitní knihovny XVII B 15 záměrné, možno říci programové úpravy textů, které lze přirovnat k dobovému přístupu k práci s texty biblickými.*“¹⁰⁸ Rukopisný sborník obsahuje *Nový zákon*, některé knihy *Starého zákona* a právě středověké apokryfní povídky. Kromě skladeb *Život Jozefův, Asenech a Poručenstvie dvanácti patriarch* jsou v něm také texty *Život Adama a Evy, Čtenie Nikodémovo a Legenda o Veronice*.

¹⁰⁸ NEDVĚDOVÁ 1982, s. 218.

5. Korán

5.1. Vznik koránu

Korán je svatá kniha muslimů, obsahující sbírku textů, které v průběhu více než dvaceti let, bez předchozí přípravy inspirován momentální situací, přednášel prorok Muhammad¹⁰⁹. „*Korán je řeč boží, sepsaná v exemplářích, zachovaná v paměti, přednášená jazyky, zjevená Prorokovi. Naše vyslovování, psaní a přednášení Koránu je stvořené, zatímco Korán sám o sobě je nestvořen.*“¹¹⁰ Slovo korán, arabsky qur'án, je podstatné jméno slovesné, které v překladu znamená přednášet, číst, recitovat. V samotném koránu je toto slovo několikrát použito, ale v jiném významu, než jako název knihy. V textu označuje jednotlivá zjevení, skupinu veršů nebo jeden samotný verš.

Korán nevznikl primárně jako písemná památka, ale z počátku fungoval pouze v ústní formě. Muhammad přednášel svá kázání a proroctví na základě své paměti. Podle věřících muslimů vytvořil Muhammad korán na základě zjevení, v nichž se mu zjevoval archanděl Gabriel. Toto vysvětlení bylo přirozeně v moderních dějinách mnohokrát vyvráceno a o vzniku koránu se do současnosti vedou polemiky. Nejčastější je názor, že korán vznikl později, než je uváděno, a nejspíše vznikl delší dobu, než jen během Muhammadova života. O prvních letech vzniku islámu a formování koránského textu však nejsou žádné určité a objektivní informace.

Během Muhammadova života měl korán především a z počátku pouze výhradně orální charakter. O tom, jestli si sám Muhammad opatřoval písemné záznamy, jsou vedeny značné spory, ale s jistotou lze tvrdit pouze to, že během jeho života již existoval jakýsi rudimentární korán, který byl však sepsán různými osobami a měl podobu pouze několika krátkých súr, které nebyly nijak uspořádány a neměly oficiální charakter. Někteří muslimové však znaly všechny texty nazpaměť a tím se zabezpečilo zachování koránu i po Mohammadově smrti. „*Recitace koránských textů byla proto*

¹⁰⁹ V literatuře se můžeme setkat s podobami jména Muhammad nebo Muhammed. Ivan Hrbek používá v překladu Koránu variantu Muhammad, takže se této podoby budu držet i ve své práci.

¹¹⁰ Korán 1991, s. 44.

hlavní a rozhodující, zatímco psané texty sloužily spíše jen jako pomůcka k osvěžení paměti.“¹¹¹

Definitivní písemná fixace koránu proběhla za vlády chalífy Uthmána mezi lety 651-656. Před tím existovalo pět variant koránu, z nichž jeden exemplář patřil například vdově po Mohammadovi, Hafsě. Uthmán stanovil zvláštní komisy pro konečné uspořádání koránu a téměř dvacet let po Muhammadově smrti vznikla jednotná varianta knihy. Byly zhotoveny tři nebo čtyři opisy. Jeden zůstal v Medíně a ostatní byly zaslány do hlavních měst provincií.

Analyzovat koránské texty není zcela snadné a v muslimském světě je to v podstatě nemožné. „*Většina věřících muslimů pochopitelně pokládá Korán za přesnou reprodukci textu, který existuje od nepaměti v nebesích po boku Boha.*“¹¹² Snahy zkoumat korán jako písemný historický dokument a analyzovat ho pomocí textové kritiky se začaly v západních společnostech (převážně v Německu) objevovat až v 19. století. Velmi mladá je také věda zabývající se akademickým studiem koránu, koranistika, která byla založena analogicky k bibliistice. Literárně-historické studie textů jsou velmi omezené a brání jim mnoho dogmat.

5.2. Jazyk koránu

V době vzniku koránu hovořily arabské kmeny různými dialekty. Ty se od sebe lišily převážně ve výslovnosti a dále i v syntaxi a tvarosloví. Muhammad používal v koránu nejspíše jazyk básníků a pravců: „*To si vyžadoval již sám zvláštní obsah jeho výroků, které bylo nutno pronášet ve formě, jež jediná byla v tehdejší Arábii uznávána jako prostředek vhodný pro vyjádření vznešených a slavnostních myšlenek.*“¹¹³

Slova v koránu jsou z největší části arabského původu, ale nalezneme zde i výpůjčky z cizích jazyků, převážně ze semitských jazyků (nejvíce z aramejštiny a syrštiny), z perštiny a řečtiny. Z počátku Muhammad často také používal nově vytvořená slova. Ta měla svou zvukomalebností zvyšovat rétorický apel na posluchače.

Styl koránu je velmi odlišný, podle toho, kdy jednotlivé texty vznikaly. Jednotlivé texty mají například charakter prózy, rýmované prózy nebo poetických a obrazných veršů. V textu nalezneme mnoho přirovnání, metafor a humorných srovnání,

¹¹¹ Korán 1991, s. 66.

¹¹² HANUŠ 2012, s. 72.

¹¹³ Korán 1991, s. 53.

jimiž je text oživen. Díky tomu, že byl korán zprvu určen k ústnímu přednášení, nalezneme v textu časté opakování stejných frází i celých pasáží.

Jazyk použitý v koránu byl na dlouhou dobu přijímaný jako závazná norma spisovného arabského jazyka. „*V nejstarší fázi se projevoval silný zájem o správné pochopení jazyka zjevení, tedy slov, gramatiky a stylistických prostředků. Na tomto úsilí prakticky vyrostla arabská jazykověda.*“¹¹⁴

V českém prostředí existují v současnosti čtyři verze překladů koránu. Do českého jazyka se text překládá přímo z arabštiny, ale často i z anglického překladu. Ve 20. století přeložili korán do češtiny lingvista Alois Richard Nykl (překlad z roku 1934) a Ignác Veselý (překlad z roku 1912). V současné době je nejčastější a nejpoužívanější překlad Aleše Hrbka z roku 1972.

5.3. Struktura koránu

Korán je rozdělen na 114 kapitol, které se nazývají súry. Súry jsou různě dlouhé, nejkratší súra má tři verše a nejdelší súra je složena z 286 veršů, a každá má svůj název. Název súry nemá často přímý vztah k obsahu dané súry, obvykle je to slovo, které se vyskytuje v počátečních verších. V Muhammadově době zřejmě súry žádná jména neměly, ta se vytvářela až později díky jeho učedníkům, kteří texty zapisovali a byli pověřeni redakcí koránu. Některé súry byly z počátku známy pod více jmény, ale časem se názvy sjednotily. Číslování súr bylo zavedeno během 19. a 20. století, do té doby byl název súry jediným možným prostředkem, jak z koránu citovat. Jednotlivé súry byly již v raných prepisech od sebe odděleny záhlavími a v nejstarších prepisech bylo záhlaví uvedeno až na konci súry. „*V současných muslimských vydáních Koránu, např. v oficiálním egyptském vydání z r. 1342/1923, má každá súra záhlaví, jež je ornamentálně orámováno a obsahuje tyto údaje: 1. pořadové číslo súry; 2. název súry; 3. určení původu, tj. zda súra je mekkánská nebo medínská; někdy je připojen ještě údaj, že určité verše jsou jiného původu než celek súry; 4. počet veršů; 5. sdělení, po které súře byla dotyčná súra zjevena („seslána“), případně bližší určení jejího chronologického postavení.*“¹¹⁵

¹¹⁴ HANUŠ 2012, s. 51.

¹¹⁵ Korán 1991, s. 45-46.

Jak již bylo zmíněno, každá súra je složena z několika menších celků, nazývaných *ája*. Pro běžné účely se slovo překládá jako verš, takže súry jsou složeny z veršů.

V současné době je korán rozdělen na čtyři základní části: *Súry prvního mekkánského období*, *Súry druhého mekkánského období*, *Súry třetího mekkánského období* a *Súry medínského období*. K tomuto rozdělení na čtyři periody dospěli badatelé koránu až v 19. století. Před tím byly súry v koránu uspořádány zcela mechanicky, bez jakékoli souvislosti, podle délky. Nejdelsí súry byly na začátku a na konci se ocitly nejkratší súry. Přitom právě nejdelsí súry vznikaly v pozdějším medínském období, takže takovéto řazení bylo pro čtenáře matoucí a texty často nedávaly smysl.

Súry jsou tedy rozděleny do větších celků, ale uvnitř těchto celků nelze přesně určit jejich chronologické pořadí, takže se pořadí súr v jednotlivých vydáních koránu liší.

5.4. Biblická inspirace koránu

Bible a korán jsou dvě významné literární památky globálního rozměru a texty v nich obsažené jsou inspirací pro mnoho dalších autorů. Každá kniha je samozřejmě jedinečná, avšak můžeme mezi nimi nalézt určité paralely a v některých textech koránu je patrný křesťanský a židovský vliv. „*Sám o sobě hovoří korán jako o první arabské knize, byť přiznává návaznost na hebrejské a křesťanské Písmo, pojímá se jako jedinečnou arabskou jazykovou novinku.*“¹¹⁶

Židovský a křesťanský vliv je nejzřetelnější ve starozákonních vyprávěních o prorocích. Je velmi pravděpodobné, že určité znalosti některých biblických příběhů měli již lidé ve staré Arábii, a tak mohl tyto příběhy znát i autor koránských textů. Inspiraci biblickými příběhy nalezneme již v súrách z prvního mekkánského období. Nejčastější jsou z tohoto období verše o Mojžíšovi. Zde jsou to ale prozatím jen náznaky v málo zřetelné formě. Nejbohatší na vyprávění o prorocích jsou pak súry z druhého a třetího mekkánského období. Z třetího mekkánského období pochází i súra *Josef*. Koránské příběhy se tolik nevěnují různým etickým příkazům, ale spíše vyzdvihávají možnost potrestání za nevíru. Tento motiv nalezneme i na konci vyprávění o Josefovi.

¹¹⁶ HANUŠ 2012, s. 74.

Muhammad nehledal vzory pouze v biblických textech, ale také ve starých tradičních arabských příbězích. Tyto staré příběhy však neposkytovaly takový didaktický potenciál, jako právě bible. Nejvíce Muhammad rozpracoval příběhy týkající života Mojžíše a Abrahama. V koránu však nalezneme i další biblické starozákonné postavy: David a Šalamoun, Jonáš, Noe, Lot, Job, Saul a Goliáš, Eliáš. Některým je věnována celá súra, jako například postavě Noema nebo Jonáše a některé jsou součástí jiných příběhů. Celá súra je věnována i postavě Josefa. Příběh o Josefovi je v koránu zpracován velmi podobně jako v bibli, ale samozřejmě s různými odchylkami. Příběh o Josefovi patří mezi nejkrásnější koránské texty a vyniká především svou stylistickou precizností. Toto vyprávění také obsahuje poměrně mnoho mravních příkladů, což byl jistě jeden z hlavních důvodů, proč ho autor koránu použil. Je zajímavé, že o některých významných postavách z bible korán naprosto mlčí. Jedná se například o postavy, jako byly Ezechiel, Ezra, Nehemiáš, Izaiáš nebo Jeremiáš.

Nový zákon již korán tolik nevyužívá. Několik veršů je věnováno postavě Ježíše, Jana Křtitele nebo Zachariáše. Větší prostor má v koránu postava Ježíšovy matky Marie, v koránu Miriam. Žádná jiná ženská postava nemá v koránském textu takovou vážnost. „*A Marie, matka Ježíšova, se v Koránu jmenuje Miriam. Má tam mnohem významnější pozici než kterákoliv jiná žena a je také nazývána „hrdinkou Koránu“ spolu s Mojžíšovou sestrou.*“¹¹⁷ V koránu se setkáváme i s nebiblickými motivy, ale například i se stopou vyprávění o Alexandru Velikém nebo s legendou o sedmi spáčích efezských. Tyto příběhy byly v období vzniku koránu velice populární a rozšířené po celém světě.

Přesnější informace o přejímání biblických motivů do islámského světa nejsou známy. „*Je ale historickým faktem, že prvních 70 let islámských dějin představuje zásadní metodologický problém vzhledem k hlavním zdrojům, které o této epoše máme. Z tohoto důvodu historická analýza, která se snaží určit „co se skutečně stalo“, je v mnoha ohledech odsouzena k neúspěchu.*“¹¹⁸

¹¹⁷ PELIKÁN 2009, s. 144.

¹¹⁸ HANUŠ 2012, s. 73.

6. Súra Josef

6.1. Josef

Vyprávění o Josefovi je v koránu věnována celá jedna súra. Před samotným příběhem jsou tři verše, které byly nejspíše přidány později, aby tvořily úvod k vlastnímu příběhu.

*„Alif lám rá! Toto jsou Písma zjevného znamení,
seslali jsme je jako Korán arabský – snad budete rozumní!*

*Tím, že ti zjevujeme tento Korán, vyprávíme ti příběh nejkrásnější, zatímco dříve
byls věru jedním z těch, kdož o tom neměli tušení.“¹¹⁹*

Bez těchto počátečních veršů by byl příběh v podstatě bez jakéhokoliv úvodu. Čtenáři nejsou na začátku vůbec vysvětleny žádné souvislosti nebo představeny postavy. Samotné vyprávění začíná tím, jak Josef vypráví otci svůj prorocký sen, v němž se před ním klaní jedenáct hvězd, měsíc a slunce. Otec ho varuje, aby nic neříkal svým bratrům, protože by mu záviděli a mohli by mu něco udělat. Tím je zřejmé, že otec o nevráživosti bratrů vůči Josefovi ví, stejně jako to bylo ve středověké apokryfní povídce. Otec také Josefovi předpoví jeho schopnosti vykládat sny, které měli už jeho předci Abrahám a Izák. Bratři však vidí, že je Josef a jeho mladší bratr otcovým oblíbencem, žárlí na něho a chtějí ho zabít. Jeden z nich navrhne Josefa přímo nezabíjet, jen ho hodit do studny, kde by byl nalezen: *„Nezabíjejme Josefa, nýbrž vhodme jej do hlubin studny a nějací cestující jej pak vysvobodí, učiníme-li tak.“¹²⁰* Bratři jdou tedy za otcem a přemluví ho, aby s nimi Josefa pustil na pastvu: *„Pošli jej zítra s námi, ať povyrazí se a pohraje si a my budeme na něj dobrý pozor dávat.“¹²¹* Otec si je vědom nebezpečnosti celé situace, Josefa s nimi však pustí. Poté příběh ihned pokračuje oznámením otci o Josefově údajné smrti. Bratři otci tvrdí, že Josefa sežrali vlci, zatímco oni nedaleko závodili v běhu. Jako důkaz předloží otci košili umazanou od vlčí krve. Otec je zprávou zarmoucený, ale neprojevuje svůj smutek nijak výrazným projevem, jako v předchozích dvou textech. Zde otec svůj smutek vyjádří pouze jednou větou: *„Ó nikoliv, to duše vaše vás svedly k věci té – leč trpělivost je překrásná a u Boha je třeba*

¹¹⁹ Korán 1991, s. 323.

¹²⁰ c. d., s. 324.

¹²¹ c. d., s. 324.

*hledat útěchu před tím, co mi namlouváte.*¹²² V biblickém příběhu i ve středověkém vyprávění je otec zprávou o smrti svého syna mnohem více překvapený a smutný.

V textu se prozatím neobjevilo ani jedno jméno postavy. Je zajímavé, že není uvedeno ani jméno Josefova otce. Až později v textu je otec jmenován jako Jakub. Čtenář si prostřednictvím Josefova prorockého snu může odvodit pouze to, že Josef má nejspíše celkem jedenáct bratrů, stejně jako jedenáct klanících se klasů, a jeden bratr je Josefovi nejbližší, čímž je zřejmě myšlen Benjamín. To je však pouze domněnka, protože ani jeden z bratrů není nazván jménem. Postava Josefa není v tomto příběhu prozatím vůbec popsána. Není uvedena žádná jeho vlastnost nebo popis vzhledu a ani jeho věk. Podle vyjádření bratrů „*ať povyrazí se a pohraje si*“¹²³ by se dalo usuzovat, že Josef je ještě dítě. V příběhu také zcela chybí zmínka o Josefově sukni, která byla v biblickém příběhu důležitá a byla uvedena i ve středověkém textu. Místo toho je zde otci ukázána zkrvavená košile.

Příběh pokračuje nalezením Josefa ve studni cestujícími. Ti Josefa vytáhnou a vezmou ho do zajetí. Poté Josefa za „*několik dirhamů*“¹²⁴ prodají. Poprvé, ze všech verzí příběhu, je Josef nalezen obchodníky náhodou a není bratry úmyslně prodán. Josef se dostane do rodiny Egypt'ana, kde ho přijmou za vlastního a Josef u nich vyrůstá až do dospělosti. Manželka pána domu se Josefa jednoho dne pokusí svést a zavře se s ním do ložnice. Josef, stejně jako ve všech verzích příběhu, s boží pomocí odolá a paní odmítne. Oba běží ven z ložnice a paní roztrhne Josefovi košili. „*A oba běželi jako o závod ke dveřím a roztrhla košili jeho na zádech.*“¹²⁵ Mezi dveřmi potkají ženina manžela a žena obviní Josefa z trestného činu a žádá pro něho odpovídající trest. Josef nařčení popírá, a tak svědek z rodiny poradí, jak celou situaci vyřešit: „*Je-li košile roztržena vpředu, tedy ona pravdu dí a on ze lhářů je jedním. Však je-li košile vzadu roztržena, tedy lže ona a on je pravdomluvný.*“¹²⁶ Košile byla samozřejmě roztržena vzadu a Josef je neviný. Manžel je rozhněvaný na svou ženu a Josefa prosí o prominutí. Ve městě se o této události začaly šířit pomlavy: „*Velmožova žena sváděla mladého sluhu svého, jenž vzbudil lásku vášnivou v ní. A věru ji vidíme ve zjevném poblouznění.*“¹²⁷ Hříšné ženě se tyto pomlavy nelíbí, a tak připraví na pomlouvačné ženy lest. Každé pošle pomeranče a nůž a pošle k nim Josefa. Když ženy uvidí, jak je

¹²² Korán 1991, s. 324-325.

¹²³ c. d., s. 324.

¹²⁴ c. d., s. 325.

¹²⁵ c. d., s. 325.

¹²⁶ c. d., s. 325.

¹²⁷ c. d., s. 326.

Josef krásný, raději si začnou podřezávat ruce, aby se před ním uchránili. Krásného Josefa dokonce přirovnávají k andělovi. Tento motiv má koránský text společný se středověkou apokryfní povídkou *Asenech*, kde je Josef také označen za nadpozemsky krásného anděla. Josef i přes pohružku vězení, odolá svodům i tentokrát a je uvězněn. V této verzi příběhu je vyprávění o svádění Josefa ženou jeho pána, v předcházejících příbězích označované jako Potífarova/Putifarova žena, naprosto odlišné. V bibli i v *Životě Jozefův* je vždy Josef potrestán ihned po ženině lživém obvinění. V biblickém textu Potífar o Josefově vině i bez jakýchkoliv důkazů ani trochu nepochybuje, ve středověké povídce je sice Putifar na pochybách, ale nakonec je Josef vždy uvězněn. Zde je Josefova nevina prokázána pomocí důkazu a vyprávění je doplněné o ostatní ženy. Zajímavé také je, že k této příhodě se vyprávění ještě později vrátí a Josefova nevina bude definitivně potvrzena.

Josef je tedy uvězněn a společně s ním i dva mladíci, kteří mu vyprávějí své sny. Jednomu se zdálo o lisování vína a druhému o ptácích vyklovávajících chléb na jeho hlavě. Protože vědí o Josefově umění vykládat sny, požádají ho o vyložení těchto dvou snů. Josef jim poví toto: *„Přátelé moji věžeňští, jeden z vás bude napájet pána svého vínem, a pokud o druhého jde, ten bude ukřižován a ptáci mu budou klovat do hlavy. A rozhodnuta je již věc, o níž jste žádali dobrozdání.“*¹²⁸ Tomuto samotnému výkladu předcházejí čtyři verše, které tvoří jakousi nesourodou vložku. Tyto verše, vyzývající k uctívání jednoho boha, byly do textu pravděpodobně přidány později. Muže, kterému předpověděl službu u panovníka, Josef požádal také o laskavost, aby se po propuštění o Josefovi před panovníkem zmínil. Stejně jako v biblickém příběhu však na něj muž zapomene a Josef zůstává ve vězení ještě několik dalších let.

Jednoho den má panovník zvláštní sen: *„Viděl jsem ve snu sedm tučných krav, jež požíralo sedm krav hubených; a viděl jsem sedm zelených klasů a sedm klasů uschlých. Velmožové, vyložte mi sen můj, jste-li výkladu snů schopni.“*¹²⁹ Nikdo mu však není schopen tento sen vyložit, až si bývalý vězeň vzpomene na Josefa. Přejde k němu do vězení, převypráví mu králův sen a Josef mu ho vyloží: *„Budete sít sedm let podle zvyku svého a to, co sklídíte, ponechte v klasech kromě té malé části, již sníte. A poté později přijde sedm let suchých, jež pozřou vše, co předtím jste shromáždili, kromě malé části, již stranou uschováte. A po tomto přijde jeden rok, v němž lidem dostane se*

¹²⁸ Korán 1991, s. 327.

¹²⁹ c. d., s. 327.

*deště a v němž opět tlačit víno budou!*¹³⁰ Panovník si výklad snu poslechne a nechá si předvolat ženy, které si pořezaly ruce, aby se ujistil, jak to doopravdy bylo. Nakonec se ke všemu přizná velmožova žena a Josef je zbaven své viny. Panovník Josefa propustí z vězení a jmenuje ho správcem nad všemi sýpkami v zemi.

Dále příběh pokračuje příchodem Josefových bratrů. Josef je poznává, ale zůstává před nimi nepoznaný. Josef bratry vyzve, aby mu přivedli ještě dalšího bratra, který tentokrát zůstal doma. Pokud ho nepřivedou, nedostanou žádné obilí a nebudou už před Josefa puštěni. Josef jim nechá do zavazadel vrátit zboží a bratři odjíždí zpět za otcem pro posledního bratra. Opět se můžeme pouze domnívat, že je jím myšlen nejmladší Josefův bratr Benjamín. Otec, po minulé zkušenosti, zprvu odmítá pustit s bratry i svého posledního syna, ale když bratři naleznou ve svých zavazadlech vrácené zboží, otce přemluví: *„Otče náš, co více si přát? Toto naše zboží bylo nám vráceno a my zásobíme rodinu svou; ochráníme bratra svého a dostaneme o náklad jednoho velblouda navíc – a to bude náklad snadný.*¹³¹ Musí se mu však zavázat úmluvou, že bratra tentokrát přivedou v pořádku zpět. Ještě před odjezdem otec syny varuje a radí jim vejít do města různými branami a ne hlavní branou. Bratři, tentokrát již všichni, znovu přijdou k Josefovi. Ten si vezme svého mladšího bratra stranou a prozradí mu, kdo je.

Josef vydá bratrům zásoby jídla a pošle je domů. Jako léčku umístil do zavazadel svého bratra vzácný pohár. Po odjezdu bratrů nechal rozhlásit, že jsou to zloději, a tak jsou bratři zastaveni a musí ukázat svá zavazadla. Bratři jsou přesvědčeni o své nevině a nabídnou vydání bratra, u kterého se pohár najde, do otroctví: *„Odplata toho, v jehož sedle se nalezne pohár, budiž, aby vám byl vydán jako otrok. Takto my odměňujeme nespravedlivé.*¹³² Pohár se nalezne u Josefova bratra a ostatní bratři se zaleknou, že by opět nesplnili otcův slib a přišli by o dalšího bratra. Bratři se tedy radí, jak dále postupovat, a nejstarší vezme odpovědnost na sebe: *„Což nevíte, že otec náš zavázal nás úmluvou před Bohem a že jsme se již předtím dopustili nespravedlnosti vůči Josefovi? Neopustím tuto zemi, dokud mi to otec můj nedovolí nebo dokud nerozhodne Bůh v můj prospěch – a on je nejlepší rozhodčí.*¹³³ Dále je ve vyprávění skok a čtenář se nedozví, jak to s bratry dopadlo a který nakonec zůstal ve vězení. Opět můžeme jen předpokládat, z pozdějšího výroku Jakuba, že ve vězení zůstal nejmladší Josefův bratr.

¹³⁰ Korán 1991, s. 328.

¹³¹ c. d., s. 329.

¹³² c. d., s. 330.

¹³³ c. d., s. 331.

Vyprávění pokračuje u Jakuba doma, kdy Jakub steskem po svých synech přijde o zrak. Posílá bratry zpět pro své dva ztracené syny: „*Synové moji, jděte a pátrejte po Josefovi a bratru jeho! A neztrácejte naději v laskavost Boží, vždyť jen lidé nevěřící ztrácejí naději v laskavost Boží.*“¹³⁴

Bratři se znovu objevují před Josefem a prosí ho o obilí a štědrost. Josef se jich táže, zda si jsou vůbec vědomi činů, jichž se dopustili na Josefovi a jeho bratrovi. Bratři najednou Josefa poznávají a on jim jejich dřívější skutek odpouští. Josef pošle svou košili, aby ji bratři přiložili otci na tvář a on znovu začal vidět. Jakub opravdu z košile ucítí Josefovou vůni a zrak se mu vrátí. Celá rodina přijíždí k Josefovi do Egypta. „*A uvedl rodiče své na trůn, zatímco ostatní se mu klaněli padajíce na tváře.*“¹³⁵ Josefův sen z mládí se tedy vyplnil a on získal schopnost vykládat sny a královskou moc. Súra zřejmě původně končila těmito verši:

„A toto je jedna ze zvěstí o nepoznatelném, jež ti zjevujeme, neboť tys nebyl u nich, když shodli se vespolek na svém činu a úklady strojili.

Však většina lidí, i kdybys po tom sebevíce toužil, nebude věřit!“

*A v příbězích jejich je věru mnoho příkladů pro ty, kdož rozumem jsou obdařeni. A není to příběh vymyšlený, nýbrž potvrzení toho, co již předcházelo, a podrobné vysvětlení všeho, správné vedení i milosrdenství pro lid věřící.*¹³⁶

Mezi tyto verše je vloženo ještě sedm veršů, varující nevěřící čtenáře. Tato hrozba potrestání lidu, který nevěří v boží poselství, je patrná u více koránských textů. Jedná se nejspíše o pozdější dodatek z doby mekkánské.

6.2. Shrnutí příběhu

Stejně jako předchozí vyprávění o Josefovi má i tato verze příběhu některá svá specifika a naopak má s výše popsány texty něco společného.

Pokud se zaměříme na postavy, je tento text výjimečný v tom, že jména postav téměř neuvádí. Čtenář se dozvídá pouze jméno Josefa a jeho otce Jakuba. Jiné postavy jsou nepojmenované a hovoří se o nich pouze jako o bratrech, o mužích nebo o ženách. Korán neuvádí jméno Potifara ani jeho hodnosti, jež jsou v bibli i v středověkých apokryfních povídkách uváděny. „*Pozdější legendy jej jmenují Qitfir (zkomoleno*

¹³⁴ Korán 1991, s. 331.

¹³⁵ c. d., s. 332.

¹³⁶ c. d., s. 333-334.

z Putifar) a jeho ženu Zulajhá, proto většina eposů o Josefovi má titul „Josef a Zulajhá“. ¹³⁷ Pokud se v textu hovoří o Josefově bratru, je tím myšlen Benjámín. Tato informace je obsažena v poznámkách edice, kterou jsem používala pro svou práci. Bez těchto poznámek a vysvětlivek je orientace v textu místy obtížná, protože text je často přerušován verši, které do něj byly později vloženy a s vyprávěním nekorespondují.

Odchylek od biblického příběhu je v tomto textu mnoho. Již na samotném začátku bratři sami otce přesvědčují, aby s nimi Josefa pustil na pastvu. V bibli ani ve středověké povídce bratři o to být s Josefem o samotě aktivně neusilují a otec vždy Josefa pošle na základě svého rozhodnutí. Dá se tedy říci, že v této verzi příběhu mají bratři svůj hrůzný čin nejlépe naplánovaný a o odstranění Josefa se usilovně snaží. V textu není zmínka o pestrobarevné sukni, jež dal Jákob Josefovi, jako svému milovanému synovi. Zde se setkáváme pouze s Josefovou košilí, jako důkazem o jeho smrti. Naopak společné mají všechny tři příběhy motiv poháru, který nechá Josef tajně vložit bratrům do zavazadla.

V celém textu není ani malá zmínka o tom, že by Josef měl ženu nebo děti. Postava Josefovy manželky se tedy v tomto vyprávění nevyskytuje vůbec. Čtenář se také nedozvídá mnoho informací o osudech Josefovy rodiny po příjezdu do Egypta. V předchozích dvou textech byl Josefův otec Jákob ztrátou syna zarmoucený, ale pouze zde zármutkem oslepl. Originálně je zde zpracována epizoda o Potifarovi a jeho ženě. Základní biblický příběh je stejně jako v povídce *Život Jozefův* rozpracovanější a doplněný o další scény. Josef není tentokrát neprávem obviněn ze svádění ženy pána domu, ale až později po odmítnutí více městských žen. Poprvé se objevuje svědek, jenž vyvrátí Josefovu vinu. Závěr tohoto vyprávění je však vždy stejný a Josef je uvězněn. Stejně jako v bibli je zde uváděna Josefova schopnost vykládat sny a v textu nalezneme tyto výklady. Ve středověké povídce byla tato část vyprávění zcela vynechána a místo toho autor Josefovi přisoudil schopnost věštby pomocí jeho poháru.

Pokud čtenář koránu nezná jiné verze příběhu, je pro něj četba súry *Josef* bez jakéhokoliv úvodu do děje a pojmenováním alespoň ústředních postav poměrně složitá. Orientaci v textu také znesnadňují mnohé verše, které byly do příběhu později vloženy. Pro mnohé muslimy je však súra *Josef* jedním z nejkrásnějších koránských příběhů, obsahující mravní a etická poučení.

¹³⁷ Korán 1991, s. 704.

7. Josef a bratři jeho

7.1. Thomas Mann

Thomas Mann se narodil 6. června 1875 v německém Lübecku do obchodnické rodiny. Vystudoval literární historii a dějiny umění na mnichovské univerzitě a jeden rok pracoval v redakci kriticko-satirického časopisu *Simplicissimus*.

Mannova první novela *Gefallen* byla časopisecky vydána v roce 1894. V letech 1895 – 1898 pobýval Thomas se svým bratrem Heinrichem v Itálii a zde začal pracovat na svém prvním románu *Buddenbrookovi*. Rozsáhlý román vydaný v roce 1901 popisuje úpadek tradiční patricijské obchodní rodiny, zaviněný nejen novou ekonomickou a politickou situací, ale také dekadentními sklony posledního dědice. Na třech generacích rodiny Buddenbrooků Mann demonstruje společenský i duchovní rozklad společnosti. V roce 1903 vychází sbírka novel *Tristan*. Součástí svazku je i novela *Tonio Kröger*, zabývající se složitým vztahem umělce k okolnímu světu se všemi jeho praktickými požadavky. V roce 1909 vydává další román odehrávající se na dvoře malého německého knížectví *Královská výsost*. Poslední dílo, které Thomas Mann napsal před vypuknutím první světové války, byla novela *Smrt v Benátkách*. V době první světové války zaujal Mann zprvu nacionalistické stanovisko, které prezentoval prostřednictvím esejí *Úvahy nepolitického člověka*. Tento názor však postupně přehodnotil a později se plně ztotožnil s demokratickými a humanistickými myšlenkami. Toto myšlení se poté promítalo i do jeho dalších děl. Již před začátkem války Mann začal pracovat na románu *Kouzelný vrch*, k jehož napsání ho inspiroval pobyt jeho manželky v plicním sanatoriu ve Švýcarsku. Snové vyprávění odehrávající se v prostředí izolovaném od ostatního světa dokončil a vydal až v roce 1924. V roce 1929 obdržel Thomas Mann Nobelovu cenu za literaturu, podle Švédské akademie především za román *Buddenbrookovi*. Thomas Mann již od počátku sledoval postup fašistické moci a v roce 1930 vydal novelu *Mario a kouzelník*, v níž varuje před nebezpečím fašismu pomocí příběhu o demagogickém kejklíři, který vyvolává ve společnosti davovou psychózu. Mann zcela odmítal fašistickou propagandu a dokonce usiloval o očištění fašistického zfalšování jména Richarda Wagnera. Období druhé světové války Mann prožije v exilu v Americe. V emigraci dokončuje svou tetralogii

Josef a bratři jeho, na níž pracoval šestnáct let. V exilu dále napsal román s humanistickým poselstvím inspirovaný Geothovým životem *Lota ve Výmaru* a román *Doktor Faustus*. Toto dílo z roku 1947 je inspirované faustovskou legendou a prolínají se v něm časové i dějové vrstvy. Díky rozsáhlým pasážím, které Thomas Mann věnuje hudebním rozborům Beethovenových a Leverkühnových skladeb, bývá toto dílo také označované jako „román hudby“.

Do Německa se Mann již nikdy natrvalo nevrátil a zemřel v roce 1955 ve Švýcarsku. Jako poslední literární dílo po něm zůstal nedokončený román *Zpověď hochštaplerka Felixe Krulla*. V Mannově rodině však nebyl Thomas jediným spisovatelem. Spisovatelem byl i jeho bratr Heinrich Mann¹³⁸ a jeho syn Klaus Mann. Literaturou se zabývaly i jeho dvě dcery Erika Mannová, Monika Mannová a Elisabeth Mannová–Borgeseová.

7.2. Literární potenciál biblického příběhu o Josefovi

Příběh o Josefovi inspiroval svým potenciálem i jiné autory. Například Goethe tvrdil o tomto biblickém příběhu, že je velmi roztomilý a svou stručností přímo vybízí k jeho podrobnějšímu literárnímu rozpracování. Thomase Manna zajímal biblický námět již od dětství a od mládí se také zajímal o starověký Egypt a jeho vladaře. Hlavním popudem k napsání tohoto románu byla však politická situace v Německu ve třicátých letech dvacátého století. V roce 1933 se vlády nad Německem ujímá Adolf Hitler a v zemi sílí odpor proti židům. Thomas Mann se k napsání románu právě v této době vyjádřil takto: „*Napsat román o židovském duchu bylo časové právě proto, že to bylo nečasové.*“¹³⁹ První díl tetralogie byl vydán právě v roce 1933, kdy se nacisté dostali k moci. Thomas Mann chtěl svým zhumanizovaným mýtem vyjádřit odpor proti nacistickému zneužívání mýtů. „*Chtěl proti lžimythu rasistické luzy postavit Mythus pravý, mythus humanizovaný, mythus o sebeumravňovacím pochodu a zápasu člověka, lidstva.*“¹⁴⁰

Románová tetralogie *Josef a bratři jeho* se nápadně liší od jiných Mannových velkých románů. *Buddenbrookovi*, *Smrt v Benátkách*, *Kouzelný vrch* i *Doktor Faustus*

¹³⁸ K nejvýznamnějším dílům Heinricha Manna patří například román *Profesor Neřád* nebo alegorie nacistického Německa *Zrání krále Jindřicha IV.*

¹³⁹ MANN 1951, s. 14.

¹⁴⁰ c. d., s. 18.

končí poměrně tragicky. Naproti tomu *Josef a bratři jeho* končí nadějí a optimismem. *Josef a bratři jeho* je románová tetralogie, aktualizující biblický mýtus jako humanistické poselství. Thomas Mann se při psaní tohoto díla nechal inspirovat Josefovým příběhem, jak ho vypráví biblická *První kniha Mojžíšova*. Mann tuto předlohu rozpracoval do rozsáhlého epického příběhu rozděleného do čtyř svazků. První dva romány, *Příběhy Jákobovy* a *Mladý Josef*, napsal Thomas Mann v Německu a další dva romány, *Josef v Egyptě* a *Josef Živitel*, dokončil již v exilu.

Thomas Mann biblickou předlohu nepozměňuje a přidrzuje se jí jak po faktografické stránce, tak po stránce dějpravné. Mannův příběh zachová i stejné postavy a k nim přidává vyprávěcí linie postav nových. Jednou z mála změn ve vyprávění je konkretizování a pojmenování faraona. V bibli je tato postava označena pouze jako faraó, ale zde ji Mann ztotožňuje s faraonem Amenhotepem-Echnatomem IV. Jedná se o faraona z 18. dynastie, vládnoucího ve 14. století před naším letopočtem. Tímto upřesněním Mann zasadil příběh do konkrétního časového období, ale podle dostupných historických pramenů je toto časové zařazení chybné. Mann se však této nepřesnosti dopustil pravděpodobně záměrně. Faraon Amenhotep IV. byl významným egyptským vladařem a především náboženským a kulturním reformátorem. Osobnost tohoto vladaře se tedy Mannovi do příběhu výborně hodila a mohl s ní dále pracovat.

7.2.1. Příběhy Jákobovy

První díl románu *Josef a bratři jeho* nese název *Příběhy Jákobovy* a vypráví o životě Josefova otce Jákoba, jeho seznámení s Ráchel a o Josefově narození. Příběh začíná předmluvou s podtitulem *Cesta do pekel*.

Příběh není vyprávěn chronologicky, a tak vyprávění začíná scénou, kdy se Josef, již jako mládenec, myje večer u studny a přichází za ním jeho otec Jákob, aby ho přivedl domů. Již od začátku příběhu je patrné, že Josef bude postava velmi výjimečná a především krásná. Autor se při jeho popisu zprvu odvolává na jiné prameny, uvádějící Josefovu krásu. „*Východní podání neváhá prohlašovat, že na tohoto mladíka připadala polovice vši krásy, která vůbec je, a druhá polovina že byla rozdělena mezi ostatní lidstvo. Perský pěvec, který požíval obzvláštní authority, překonal toto tvrzení excentrickým obrazem jediného zlatáku váhy šest lotů, v němž kdyby byla slita všechna krása tohoto světa, připadlo by z ní, tak blouzní básník, pět lotů na něho, nedostižný*

vzor krásy.¹⁴¹ Ve svém vlastním hodnocení Josefovy krásy není autor již tak nekritický a jeho obličej označí jako „roztomilý i při svých chybách“¹⁴². Již zde na začátku příběhu můžeme tímto autorovým popisem Josefa sledovat lehkou ironii a především humor. Humor prostupuje celým textem a díky němu jsou postavy románu více lidské a přirozené. Detailně vylíčen je i zjev Jákoaba. Dozvídáme se, že Jákoabovi je sedmašedesát let a i v tomto vysokém věku působí jeho postava stále až nadlidsky majestátně.

Během rozmluvy obou mužů se čtenář náznakově dozvídá o rodinných vztazích velkého Jákoabova klanu, především o Josefově pozici mezi jeho bratry. Josef není u bratrů právě oblíbený, ale z velké části za to může jeho chování a povaha. Josef často na bratry žaluje a díky výjimečnému postavení, které má u jejich otce, a také díky své kráse, se nad nimi povyšuje. V předchozích verzích Josefova příběhu byla bratrská nevráživost pouze krátce uvedena a bylo napsáno jen to, že Josef je otcův nejmilejší syn. Zde však Mann přímo uvádí konkrétní situace vedoucí k této nenávisti a velikou pozornost věnuje biblickému motivu, kdy Jákoab Josefovi daruje zdobenou suknicí, v tomto případě plášť (viz níže). Ještě před touto událostí ovšem nastane v rodině významný zvrat. Josef přistihne nejstaršího Jákoabova syna Rúbena s jeho nevlastní matkou a současnou Jákoabovou ženou Bilhou, vše oznámí otci a ten odebere Rúbenovi jeho prvorozenství. Tento důležitý právní titul si Jákoab prozatím nechává, ale s největší pravděpodobností ho má dostat Josef. I přes toto bratrovo žalování je Rúben jediný starší bratr, jež má Josefa rád a před ostatními se ho zastává. „*Již často, třebaže trochu opovržlivě, se u bratrů za Josefa přimlouval, několikrát ho silou svých paží zachránil před bitím, a když, rozrušení jeho zrádností, se chtěli na něho pomstychtivě vrhnout, lál jim.*“¹⁴³ Čtenář prozatím detailně poznává postavu Rúbena a ostatní bratři jsou poté popsáni během dalšího vyprávění. Celkem měl Josef jedenáct bratrů. Rúben, Dán, Naftalí, Gád, Ašer, Šimeón, Léví, Júda, Jissakar a Zebulún byli starší než Josef a měli jiné matky a mladší Benajmín byl Josefův vlastní bratr. V této části textu se čtenář také dozvídá o Josefově věštecké schopnosti, když díky svým snům předpoví v období sucha déšť. I tato Josefova schopnost a jeho vychloubání přispívá k silící nenávisti ze strany bratrů.

Poté se příběh vrací do minulosti a Mann vypravuje o Jákoabově životě před narozením Josefa a o Josefově narození. Josefa porodí Jákoabova třetí žena Ráchel a

¹⁴¹ MANN 1998, s. 51.

¹⁴² c. d., s. 52.

¹⁴³ c. d., s. 69.

ihned po narození je dítě výjimečné. „*Kolem novorozeněte bylo něco nepojmenovatelného, cosi jako záře jasu, půvabu, krásy, sympatie a božího zalíbení, a Jákob, třebaže to nechápal, přece se jen domníval, že to pozoruje.(...) Nazývali ho Josef, také Jášúp, což značí rozmnožování a příbytek, stejně jako když jmenujeme své syny Augustus.*“¹⁴⁴ Josef se stal oblíbencem rodičů a i přes svůj nízký věk si uvědomoval své výlučné postavení v rodině. Již před narozením dítěte o něm nastávající rodiče hovoří jako o „*pravém synovi*“. Jákobova první žena Léa prorokuje rodinné problémy, které po jeho narození nastanou, a ke svým čtyřem nejstarším synům hovoří takto: „*Synové Jákobovi a Léini, s námi je konec. Porodí-li mu tamta syna – a přeji jí všeho dobrého, bohové chraňte mé srdce – náš pán se na nás již ani nepodívá, ne na vás a ne na maličké, ani na děti děvek ne a ne na mne již docela ne, třeba bych byla desetkrát první ženou.*“¹⁴⁵ Ráchel porodí ještě jednoho syna Benjamína, při jehož porodu umírá. Na rozdíl od všech předchozích textů věnuje Thomas Mann postavě Ráchel pozornost. V biblickém textu je pouze zmíněno její jméno a ve středověkých povídkách a v koránu není Josefova matka uvedena vůbec. Zde Mann vytvořil vyprávěním o Ráchel a Jákobovi krásný milostný příběh s tragickým koncem.

Tímto končí *Příběhy Jákobovy*, věnované především Jákobovu životu a seznámením se s postavou Josefa a jeho rodinných vztahů.

7.2.2. Mladý Josef

V druhém díle románu s názvem *Mladý Josef* se s Josefem setkáváme ve chvíli, kdy je mu již sedmnáct let. „*Josefovi bylo sedmnáct let a byl v očích všech, kdo ho spatřili, nejkrásnějším z tvorů lidských.*“¹⁴⁶

Členové Jákobova klanu se živilo jako pastevci nebo obděláváním půdy. Jákobovi synové vyráželi denně na pastvu starat se o početná stáda a obhospodařovat pole. Josef tuto činnost nevykonával jako ostatní bratři každý den, ale pouze když sám chtěl. Jákob svému milovanému synovi dopřával privilegium vzdělání. Jákobův domácí správce Elíezer Josefa vyučoval čtení, psaní, astronomii, matematiku, základní kupecké dovednosti, učil ho o nemocech, léčivých látkách a o lidském těle. Josef byl jako žák velmi pozorný a Elíezer mu brzy předal všechny své znalosti a životní moudra. Za

¹⁴⁴ MANN 1998, s. 280.

¹⁴⁵ c. d., s. 269.

¹⁴⁶ c. d., s. 315.

bratry na pole chodil Josef vždy až po vyučování a oni se mu posmívali a žártili na něj: „*Podívejte se na toho hňupa s inkoustovými prsty, jak se sem courá! Četl kameny o předpotopní době! Zdalipak bude tak dobrý a podojí kozy, či nás chce jen špehovat, nevyřízneme-li si snad ze zvířat kousek masa pro svůj hrnec? Ach, jen kdybychom ho mohli podle své chuti spráskat, nevyvázl by se zdravou kůží, jako bohužel teď vyvázne, poněvadž máme strach z Jákoba!*“¹⁴⁷ Bratři pro Josefa dokonce vymysleli posměšná jména, kterými ho nazývali. Nejprve mu říkali Noách-Utnapištim, velemudrc, čtenář kamenů z předpotopní doby, a později ho jedovatě nazývali mistrem snů. Jedním důvodem, proč Jákob trval na vzdělávání právě Josefa, byla jeho zvláštní schopnost předpovídat budoucí události. „*Znal Josefův sklon k stavům slabého vytržení, ke křečím ne příliš vyvinutým a půl dětsky hravým, jindy zase skutečně prorockým, a byl ve velkých rozpacích, jak se má k tomu všemu jako otec chovat, jsa si vědom chorobně svaté dvojsmyslnosti takových sklonů.*“¹⁴⁸ Jákob si tedy myslel, že racionální vzdělání tuto Josefovou temnou schopnost potlačí.

Kromě Rúbena měl Josef nejlepší vztah se svým vlastním mladším bratrem Benjamínem. I přes jejich značný věkový rozdíl bylo mezi bratry silné pouto a Benjamín ke svému staršímu bratrovi s obdivem vzhlížel. Benjamín byl také jediným člověkem, kterému Josef vyprávěl všechny své sny. Prozrazoval mu i své nejsmělejší sny, jež se bál říci otci a ostatním bratrům. Benjamína často smělost Josefových snů, kdy v nich Josef vystupoval jako nejvyšší nad všemi, děsila a sám ho varoval před vychloubáním se bratrům.

Josef však Benjamína neuposlechne a před bratry se povyšuje nadále. K vyostření situace mezi bratry dojde, když otec daruje Josefovi drahý plášť. Mann tuto událost, která je v bibli pouze krátce uvedena, rozvede do poutavé scény plné důvtipných dialogů mezi Josefem a Jákobem, kdy Josef otce doslova dotlačí do darování šatů: „*Copak jsem ti řekl a co jsem slíbil?*“ „*Ale vždyť víš! Vidím to na tobě, že to víš! Řekl jsi, že máš v úmyslu – nuže?*“ „*Mám v úmyslu*“ jsi řekl, „*darovat ti něco – co tvé srdce potěší – a co ti bude slušet.*“ *Tak doslova jsi pravil. Až příliš dobře mi to uvázlo v paměti a ustavičně mě to v uchu lechtá. Co asi mínil tatíček tím slibem?*“¹⁴⁹ Josef otce takto nabádá, až Jákob podlehne a vzácné roucho Josefovi věnuje. Jákob se opodstatněně domnívá, že tímto gestem ostatní syny proti Josefovi ještě více poštvě, ale

¹⁴⁷ MANN 1998, s. 328.

¹⁴⁸ c. d., s. 334.

¹⁴⁹ c. d., s. 358.

Josef na tuto hrozbu nedbá a drahé šaty si bere. „*V světle lamp se zatřpytilo kovové vyšívání. Stříbrné a zlaté blesky v neklidných rukou starcových chvílemi převyšovaly klidnější svit barev, nach, běl, olivovou zeleň, růžovou a černou barvu znamení a obrazů, hvězd, holubic, stromů-bohů, andělů, lidí a zvířat na mlhavě modré půdě tkaniny.*“¹⁵⁰ Josef oblečený v takto zdobených šatech budil samozřejmě pozornost. Nejprve se mu v rodině vysmály ženy a poté si jeho nového roucha všimli i bratři. Byli na Josefa ještě více rozezlení a pomalu u nich začaly vznikat myšlenky na pomstu a potrestání Josefa. Jediný Rúben se ho opět zastane, ale poté, co mu Josef bezostyšně lže do očí, začíná o něm pochybovat.

Nedlouho po této události bratři Josefa definitivně zavrhnou a odejdou z Jákobova domova. Jednoho den byli všichni bratři na poli a Josef měl jeden ze svých zvláštních snů. I přes nezájem bratrů jim Josef sen ihned po probuzení vypoví: „*Když jsme své snopy svázali, každý svůj, nechali jsme je být a šli jsme od nich pryč, jako bychom již neměli pranic na práci, a nic jsme neříkali. Sotva jsme však vespolek ušli asi dvacet nebo čtyřicet kroků, ejhle, obrátil se Rúben a mlčky ukázal rukou na místo, kde jsme vážali. Tys to byl, Rúbene. Všichni jsme stáli a hleděli, stínice si dlaněmi oči. A spatřili jsme toto: Můj snop stojí vzpřímeně uprostřed, vaše pak, které jej obklopují, se před ním v kruhu klaní, klaní se, klaní, a můj stojí.*“¹⁵¹ Bratry sen samozřejmě rozčílil a nechtějí mu věřit. Zřejmě nejvíce je popudí slovo „*klanět*“, které se v jejich dřívějších rozmluvách o Josefovi hojně vyskytovalo, a případné klanění se mladšímu bratrovi se jim naprosto přičilo. Bratři svolají poradu a radí se, jak bratra za toto vychloubání potrestat. Rúben stále stojí při Josefovi, a tak se snaží ostatní přesvědčit pouze k výprasku, aby ho ušetřil případných krutějších trestů. Josef si hrozící nebezpečí neuvědomuje a svým snem se ještě pochlubí otci a stále všechny přesvědčuje, aby mu věřili. Bratři již nechtějí podobná příkoří snášet a všichni, kromě malého Benjamína, odejdou od Jákoba pryč.

Jákob si začíná své nespravedlivé chování k Josefovi a jeho bratrům uvědomovat, a aby alespoň trochu ulevil svému svědomí, vyšle Josefa k bratrům. „*Musel se nyní přemoci, musel se snažit, aby zhýčkaný předmět jeho slabosti, který byl prostředníkem zla, se stal i prostředníkem vyrovnání, a aby toho dosáhl, bylo zapotřebí, aby ho povzbudil, aby se k němu choval drsněji a přinutil ho pykat za jeho vinu i za vinu*

¹⁵⁰ MANN 1998, s. 388.

¹⁵¹ c. d., s. 409.

vlastního srdce. ¹⁵² Josef se tedy vydal na cestu k bratrům a nerozvážně si sebou vzal i své roucho. Před předstoupením k bratrům si šat vezme na sebe, aby se před nimi objevil důstojně oblečený. Bratři ho již z dálky vidí, jak k nim celý třpytící se přichází, a nevěří svým očím. Vrhnou se na Josefa a začnou ho bít a strhávat z něho roucho. Někteří bratři chtěli Josefa rovnou zabít, ale Rúbenovi se podaří bratry trochu zklidnit a nakonec Josefa shodí do hluboké studny. Josef na ně ze studny zoufale volá a prosí a dovolává se u Rúbena pomoci. Rúben odláká bratry od studny pryč a plánuje, že se pro Josefa později vrátí a osvobodí ho. Stejně jako v předchozích textech však vše dopadne jinak. Při Rúbenovi nepřítomnosti bratři narazí na izmaelitské obchodníky a na Judův popud jim Josefa za dvacet stříbrných prodají jako bezejmenného vyvrhele a zločince. Přímou před Josefovými očima bratři pomažou jeho vzácné roucho jehněčí krví, aby ho mohli jako důkaz o Josefovi smrti předložit Jákobovi. Bratři poté Rúbenovi neřeknou úplnou pravdu, takže on se o Izmaelitech vůbec nedozvídá. Tímto se vyprávění výjimečně od biblické předlohy liší. V bibli byl Rúben u Josefova prodání přítomen a věděl tedy, co se s ním stalo. Zde se Mann přibližuje spíše k variantě, která je použita v *Životě Jozefově*. Ve středověké povídce se Rúben obchodu také neúčastnil, ale později mu o tom bratři řekli a dokonce se s ním podělili o utržené peníze.

Bratři se tedy vrátili domu, ukázali otci Josefovo zakrvácené roucho a namluvili mu, že Josefa zabila divá zvěř. Jákob je synovou smrtí naprosto ochromen a několik dní se sype popelem a s nikým nekomunikuje. Bratři si mysleli, že po Josefově odstranění získají otcovu pozornost a lásku, ale Jákob svou veškerou pozornost obrátí na nejmladšího syna Benjamína a oni začínají svého zbytečného činu litovat.

V prvních dvou dílech románu *Josef a jeho bratři* není Josef vylíčen pouze jako oběť, ale spíše jako rozmazlený a domýšlivý mladík, který si svým chováním nějaký trest zaslouží. Nad své bratry se i přes opakovaná varování stále povyšoval a vychloubal se svou krásou a svým všeteckým uměním. Teprve až hozený do studně si uvědomil své chyby. „*Tentokrát bylo Josefem tak drsně zacloumáno, že se mu otevřel zrak a že uviděl, co spáchal – a že to spáchal. (...) Neboť Josef pochopil, že je tak daleko zavlekl: mnohými a velkými chybami, kterých se dopustil v přesvědčení, že ho každý miluje více než sebe.*“ ¹⁵³

¹⁵² MANN 1998, s. 422.

¹⁵³ c. d., s. 462.

7.2.3. Josef v Egyptě

Třetí díl vypravuje Josefovy osudy po prodání do otroctví a příhody jeho prvních let v Egyptě. V tomto díle se Mann soustřeďuje na Josefovou službu u Peteprea (Potífara), na Josefův vztah s jeho ženou Mút-em-enet. Do příběhu přidal také mnoho dalších postav a bohatě rozpracoval jejich osudy, jež se prolínají s Josefovým životem.

Josef putoval s izmaelitskými obchodníky do Egypta. Při dlouhém putování do egyptské země se Josef náhodou potká se starcem, který mu vypravuje o svém setkání s jeho bratrem Rúbenem, když hledal Josefa v již prázdné studni. Josef se tedy dozvídá, že ho bratr chtěl vysvobodit. Po příjezdu do Egypta je Josef, již pod jménem Osarsíf, prodán jako služebník do domu vysokého hodnostáře Peteprea. Velitel palácových oddílů, nejvyšší popravčí a přednosta královského vězení Petepre je vyličen jako tělnatý postarší muž s jemným hlasem a pyšným pohledem. „Josef však viděl „Potífara“, jak sám u sebe vyslovoval jméno velkého muže Egypta, kterému byl prodán.“¹⁵⁴ Petepre bydlel ve velkém domě, plném služebníků, se svou manželkou Mút-em-enet a svými starými rodiči. Josef se s paní domu setkává ihned první den a ani jeden netuší, jak se jejich osudy protknou. Mút-em-enet je v příběhu popsána takto. „Egyptská dáma, velmi pěstěná, s blýskajícími se skvosty v pudličích kadeřích, se zlatem na krku, prsteny na prstech a náramky na liliových pažích.“¹⁵⁵

K Petepreému do služby vstoupil Josef ve svých osmnácti letech a strávil zde deset let, během nichž se z chvástavého a domýšlivého chlapce stane zodpovědný a společensky uznávaný mladý muž. Při své službě v zahradách domu se Josefovi naskytne příležitost promluvit se samotným pánem domu. Před vyprávěním této příhody se Mann odvolává na jiná zpracování Josefova příběhu. „A tím se dostáváme k onomu rozhodujícímu setkání a k Josefově a Potífarově rozmluvě v zahradě, o nichž není ani zmínky v žádném z četných líčení tohoto příběhu, ani ve východním, ani v západním, a o nichž pranic nevědí ani sepsání prosaická, ani veršovaná, stejně jako neznají četné jiné jednotlivosti, podrobnosti a průkazná zdůvodnění, jimiž se může chlubit naše verše a pojetí, které je přivádějí na den a odevzdávají krásným uměním.“¹⁵⁶ Podobných odkazů na bibli a Korán je v textu více a Mann tak neustále připomíná texty, jimiž se nechal při psaní románu inspirovat. Josef se tady setkává s Peteprem a díky své bystrosti brzy

¹⁵⁴ MANN 1959, s. 136.

¹⁵⁵ c. d., s. 142.

¹⁵⁶ c. d., s. 197.

pozná, jak nejlépe se díky vmlouvavým lichotkám dostat do pánovy přízně. Časem se Josef dopracuje až na zástupce správce domu a po jeho smrti zcela přebírá tuto funkci.

Mann se v textu zajímá také o otázku, která musela čtenáře předchozích verzí příběhu jistě napadnout. Proč Josef nikdy nekontaktoval svého otce, aby mu prozradil, že je živý a zdravý, když věděl, kde otce najít? Mann to odůvodňuje takto. „*Neučinil to po mnoho let, a to z mnoha důvodů, které jsme si již dávno objasnili a z nichž se neztratí skoro ani jediný, převedeme-li je na společného jmenovatele: očekávání. Tele nebečelo, chovalo se tiše jako mrtvé a nedalo krávě vědět, na kterou roli je muž odvedl, předpokládajíc, zřejmě se schválením mužovým, očekávání také u ní, byť za poměrů sebetěžších, neboť kráva nemohla jinak, leč pokládati své tele za mrtvé a rozsápané.*“¹⁵⁷

Téměř polovina knihy *Josef v Egyptě* vypráví o milostném vzplanutí Peterpéovy ženy. Tento biblický námět Thomas Mann interpretuje jako hluboký příběh lásky, která se změní ve vášeň a mstu. Jednoho dne se o Josefa začala zajímat pánova žena a nemohla se myšlenek na něj zbavit ani ve snech. Svých hříšných myšlenek se Mút-em-enet zalekne a snaží se lstivými řečmi manžela přesvědčit, aby Josefa propustil. Petepré jí ale nevyhoví, a tak žena svou lásku první rok skrývala a s Josefem se často setkávala pod různými záminkami. Josef zatím netušil, jaké city k němu paní chová a byl rád, že ji může vykládat své moudrosti a praktické domovní záležitosti. Druhý rok začala Mút-em-enet svou lásku pomalu dávat najevo. Začala se při setkání s Josefem honosně oblékat a zdobit a dvojsmyslnými řečmi se mu prozrazovat. Josef byl však zasnouben s Bohem a slíbil věrnost svému pánovi Peteprému takže k ženiným pokusům zůstával netečný. Její lásky si byl ale vědom a i přes to se s ní nadále stýkal a nikterak se jí nevyhýbal. Třetí rok své zamilovanosti se Petepréova žena začala Josefovi nabízet. Pošle Josefovi vzkaz, na kterém je napsáno: „*Přijď, abychom si učinili hodinu spaní.*“¹⁵⁸ Josef na lístek nereagoval, a tak se ho snaží přesvědčit při osobním setkání: „*Spi – se – mnou! Daruj, daruj mi své mládí a svůj půvab, a daruji ti za to rozkoš, o jaké se ti nikdy nesnilo, vím, co mluvím! Necht', ať se spojí naše hlavy a nohy, aby nám bylo úžasně krásně a abychom na dvou místech žili ve dvou!*“¹⁵⁹ Zde Mann používá přesný citát z biblického příběhu *Josef*. Mút-em-enet je ve své lásce tak posedlá, že ani neváhá navrhnout zabití svého manžela, Josef ale nadále odolává. Do příběhu zde zasahuje i další postava, která ženinu milostnému vzplanutí přihlíží. Je jím trpasličí

¹⁵⁷ MANN 1959, s. 264.

¹⁵⁸ c. d., s. 435.

¹⁵⁹ c. d., s. 443.

správce pokladen Dúdu. Nemá Josefa moc rád a využívá ženiny důvěry, aby sbíral o dvojici cenné informace a mohl je pak vypovědět Peteprému. Ten však trpaslíkovi za jeho služby ušetří jen výprask a do vztahu jeho ženy a Josefa nezasahuje. Petepréova žena ještě několikrát Josefovi opakuje svou nabídku „*spi se mnou*“, stále však bez odezvy. Láska Mút-em-enet se pomalu začíná měnit v posedlost a Josefovi vyhrožuje mučením a smrtí. Ženiny slabosti po sluhu Josefa si všimnou i její přítelkyně a začnou si ji dobírat. Přichystá na ně tedy léčku, při níž je vytréstá. Sezve ženy do svého domu, rozdá jim jablka a nožičky, aby si ovoce oloupaly, a při této činnosti vstoupí do místnosti Josef, který svou krásou ženy natolik okouzlí, že si nepozorně pořežou prsty. V tomto bodě příběhu se Mannův text přidržuje koránské předlohy, protože v bibli ani apokryfních povídkách se tento motiv nevyskytuje. Petepréova žena je svou touhou zcela pohlcena a dokonce přistoupí k čarodějnickým praktikám přivolávající lásku. Vše vyvrcholí jednoho dne, kdy paní zůstane s Josefem v domě o samotě a vyláká ho do své ložnice. Josef již málem jejím svodům podlehne, ale nakonec ho zachrání obraz otce Jákoba, který se mu zjeví v myslí. Josef tedy prchne z ložnice a zhrzená žena z něho strhne roucho a přede všemi ho obviní, že ji sváděl a napadl. Petepré vyslechne ženino obvinění a nejprve spravedlivě odsoudí i falešného sluhu Dúdu. Josefa pak nechává uvěznit v ostrovní pevnosti. Je ale zřejmé, že Petepré není o Josefově vině přesvědčen a je si vědom ženiny lži. Josefovým odsouzením končí třetí díl románu.

Vztah mezi Peteprem a jeho ženou je v tomto příběhu poměrně složitý. Petepré je díky svým rodičům od dětství neschopný „*tělesného manželství*“¹⁶⁰ a Mút-em-enet tím trpí a touží po úplné lásce. V bibli, koránu i ve středověké povídce je Potífarova žena vyličená spíše jako záporná postava a její jednání není nikterak ospravedlněno. Zde Mann připisuje této postavě širší spektrum vlastností a objasňuje ženinu motivaci k jejím zoufalým činům.

7.2.4. Josef Živitel

Dílem Josef Živitel končí tetralogie o Josefovi a jeho bratřech. V tomto závěrečném díle dovršuje postava Josefa své zmoudření a přerod v dospělého zodpovědného muže.

¹⁶⁰ MANN 1959, s. 189.

S Josefem se čtenář setkává na jeho cestě do vězení, kam byl odsouzen. S Josefem je již od začátku zacházeno odlišně než s jinými vězni. Díky své chytrosti a důvtipu si brzy získává důvěru dozorců a sám se po nějaké době stává jejich pomocníkem a správcem celého vězení. Již v době Josefova správcovství se do vězení dostávají faraonovi služebníci – pekař a šenk. Oba jsou obviněni, ale pouze jeden je vinen. Jednu noc se oběma mužům zdál zvláštní sen a Josef se ujal jejich výkladu. Šenkovi Josef podle snu předpoví, že bude brzy propuštěn a dál se bude o faraona starat. Šenk je šťastný a Josef ho také poprosí o pomoc: „*Nezapomeň však na mne a na mé služby, župní hrabě a vrchní šenku, nýbrž rozpomeň se na mne, až budeš zase sedět v nádhernosti své jako předtím.*“¹⁶¹ Muž mu to přislíbí, ale stejně jako v předchozích textech na Josefa na dlouhou dobu zapomene. Josef vyloží sen i pekaři, pro něhož však nemá tak dobré zprávy. Podle výkladu snu má být pekař do tří dnů zabit, a tak se také stane.

Po této příhodě zůstal Josef ještě dva roky v žaláři. Po dvou letech od šenkova propuštění měl faraon zvláštní sny o sedmi hladových kravách pojídající sedm vypasených krav a o sedmi bídných klasech pohlcujících sedm vyzrálých klasů. Nikdo z jeho vykladačů mu nemohl dát jejich uspokojivý výklad, až si šenk rozpomenul na Josefa a upozornil na něho faraona. Ten nechává pro Josefa ihned poslat, aby mu mohl převyprávět své sny. Na rozdíl od předchozích verzí příběhu o Josefovi je zde postava faraona pojmenovaná a jak jsem již uvedla výše, Mann tuto postavu zakládá na skutečném egyptském panovníkovi. Faraon Nefer-Chepru-Ré-Amenhotep je popsán jako sedmnáctiletý mladík, který je i přes svůj nízký věk velmi moudrý a cítí svoji zodpovědnost za celou zemi. Josef se tedy dostává před faraona a po vyslechnutí jeho snů mu vyloží jejich význam. Josefův výklad neprobíhá formou monologu, jako například v bibli, ale dialogickou formou, kdy Josef Amenhotepovi napovídá a nechává ho, aby si sám významy snů uhádl: „*„Neviděl-lis krávy, jak stoupají z vody, jedna za druhou, v řadě za sebou, a nešly-li za sebou krok co krok nejdřív tučné a potom hubené, takže nebylo přestávky v jejich sledu a jejich řadě? Co to tak stoupá z jímky věčnosti, jedno po druhém, ne vedle sebe, nýbrž husím pochodem, a není přestávky v řadě?“* „*Léta!*“ *zvolal Amenhotep, při čemž vyrazil dopředu a zaluskal prsty.*“¹⁶² Takto se doberou celého výkladu snu, z něhož vyplývá, že Egypt čeká sedm úrodných let a poté sedm hladových let. Josef faraona přesvědčí o nezbytnosti správce nad úrodou z celé

¹⁶¹ MANN 1959, s. 77.

¹⁶² c. d., s. 146.

země a Amenhotep určuje jako správce právě Josefa. Faraonovi se však nelíbí Josefovo egyptské jméno Osarsíf a tituluje ho tedy mnoha jinými způsoby. Josef má například přídomek „*Samojediny přítel králův*“, „*Adón nad celým Egyptem*“, „*Dvojník králův*“, „*Nejvyšší ústa*“ a nakonec se ujme jméno „*Živitel*“.

Mann se v příběhu zajímá i o to, co stalo po Josefově povýšení s Peteprem a jeho ženou. Opět zmiňuje jiná vyprávění, kde je tento příběh zpracován a zpochybňuje tyto verze. O osudech manželů uvádí pouze to, že Mút-em-enet již nikdy nebyla svému manželovi nevěrná, Petepre se stáhl od dvora a ani jeden se již s Josefem nesetkal, jak je například uvedeno v apokryfní povídce *Život Jozefův*.

Josefova autorita v zemi postupně rostla a faraon se rozhodl ho oženit. Jako ženu mu vybral dívku Ásnat, dceru kněze Slunce v Onu. Šestnáctiletá Ásnat byla jedinou dcerou kněze Pótífera, a přestože byla dívka určena k manželství, její rodiče i ona sama byli z plánovaného manželství zprvu nešťastní. V předešlých verzích příběhu není na shodné jméno Josefova minulého pána a dívčina otce upozorňováno, zde však autor situaci komentuje a snaží se totožnost jména objasnit. „*Jak známo, chtěla tomu náhoda, že se ten kněz jmenoval stejně jako Josefův kupec, onen dvořan Světa, totiž Pótífera neboli Petepre – a jak by se byl člověk v jeho postavení mohl jmenovat vhodněji než takto: „Slunce jej darovalo“? Jeho jméno nasvědčuje, že se pro ten úřad narodil a byl pro něj předurčen. Patrně to byl syn onoho kmeta se zlatou čepičkou a Ásnat byla tedy jeho vnučka.*“¹⁶³ Ásnat je popsána jako roztomilá a hodná dívka, střežící si své posvátné pannenství. Faraon uspořádá Josefovi velikou svatbu, které se i osobně účastní a o svatební noci Josef s Ásnat počnou jejich prvního syna Manasse. Později během plodných let se jim narodí ještě druhý syn Efraim. Mann dokonce v románu uvádí, že Josef a Ásnat měli ještě několik dalších potomků, vždy pouze syny. Mann také polemizuje s časovým údajem sedmi let a přidává variantu, že úrodných a chudých let mohlo být možná pět.

Po úrodných letech přišly léta hladu a Josef postupně vydával lidem zásoby, jež nashromáždil. Takto se k Josefovi dostanou i jeho starší bratři. Josef je za jejich příchod rád a tím, jak zmoudřel, přiznává své pošetilé mladické chování a obhajuje jejich čin: „*Ano, to bylo strašné. Jistě padl jsem na záda. Ale musilo patrně tomu všemu tak být, nešlo to jinak, protože tehdy to nešlo už dál, jak to chodilo. Neboť můj otec, veliký a měkké mysli – a k tomu já – jaký jsem to jen byl zelenáč! Zelenáč, že to ani nelze*

¹⁶³ MANN 1959, s. 215.

vypovědět, s trestuhodnou sebedůvěrou a slepou osobivostí. Je to hanba, jak pozdě někteří lidé dozrají. Dejme tomu, že jsem teď dozrál. Snad je třeba celého života, abychom dozráli.“¹⁶⁴ Josef si bratry pozve do úřadu a pomocí svého důvtipu se jich vyptává na jejich rodinu, především na otce a nejmladšího bratra. Nakonec lstivě bratry označí za zvědy a jako podmínku k jejich ospravedlněním musí do Egypta přivést nejmladšího bratra Benjamína. Před jejich odjezdem je dá Josef na pár dnů uvěznit a ve vězení si bratři znovu vzpomínají na svůj hrůzný čin. Júda jejich situaci označuje za spravedlivý trest: „*Ale říkám vám: provinili jsme se na bratru svém, že jsme viděli úzkost duše jeho, když zdola křičel k nám a my jsme ho nechtěli vyslyšet. Proto přichází na nás teď ten zármutek.*“¹⁶⁵

Bratři odjíždějí domů pro Benjamína a jako zástavu si Josef nechává ve vězení Šimeóna. Josef jim nechá dát do vaků kromě nakoupené pšenice také peníze, aby byli bratři nuceni se opravdu vrátit. Po příjezdu bratři otci vylíčí, co se jim v Egyptě stalo, jak se jim peníze objevily zpátky ve vacích a proč se Šimeón s nimi nevrátil. Jákob je naprosto proti tomu, aby s nimi Benjamín odjel zpět, ale samotnému Benjamínovi přijde jejich vyprávění o Josefovi zábavné a rád by ho poznal. Bratři ale musí počkat na otcovo svolení, což trvá celý rok. Poté však rodině znovu dojdou potraviny, a tak nemá Jákob jinou možnost než všechny své syny poslat do Egypta. Za navrácení Benjamína se zaručí Rúben i Júda a bratři se vydávají na cestu. Ihned po příjezdu navrací všechny peníze a připojí se k nim i Šimeón, jehož Josef samozřejmě nenechával během věznění jakkoliv strádat. Josef je pozve na hostinu a před tím vymyslí na své bratry další lest, tentokrát s ukradeným pohárem, který používá při věštění. Josef nechá bratry posadit podle jejich věku a všechny postupně pojmenuje. Když se bratři diví, kde získal Josef takové vědomosti, namluví jim, že všechno věští pomocí vzácného poháru. Motiv věšteckého poháru má román společný s koránem. V bibli a ve středověkých povídkách se píše pouze o stříbrném poháru, ale zvláštní kouzelnou moc mu připisují pouze tyto dva texty.

Další den bratři nakoupí potravu, a aniž by Josefa poznali, odjíždí domů. Na cestě je však dožene správce Josefova domu a obviní je z ukradení poháru. Bratři si svou vinu nepřipouští, svolí k prohledání zavazadel a dokonce z toho mají zábavu. U koho se pohár nalezne, bude uvězněn v Josefově domě. Pohár se nakonec nalezne u posledního z bratrů, u Benjamína. Někteří bratři falešnému obvinění uvěří a začnou mu

¹⁶⁴ MANN 1959, s. 281.

¹⁶⁵ c. d., s. 307.

nadávat do zlodějů a lhářů. Júda se za něho ale postaví a Benjamína následují zpět za Josefem všichni společně. Stejně jako v bibli a povídce *Život Jozefův* přednese Júda před Josefem dojemnou řeč a postaví se za Benjamína. Josef je dojatý, již se dále nemůže před bratry skrývat a prozradí se jim: „*Děti, to jsem přec já. Já jsem váš bratr Josef.*“¹⁶⁶ Benjamín je ze shledání šťastný, ale ostatní bratři mají zprvu strach, jak se k nim bude Josef chovat. Ten jim však vše promine: „*Ba, ba, to jsem já. Jsem Josef, bratr váš, kterého jste prodali do Egypta! – nic si z toho nedělejte, však to bylo v pořádku.*“¹⁶⁷ Josef seznámí bratry i se svou ženou a svými dvěma syny a pošle je pro otce.

Bratři se těší, až otci vše vypoví a nakonec se Jákob radostnou novinu dozvídá prostřednictvím své malé vnučky a její písničky. Jákob tomu nemůže uvěřit a vydává se na cestu do Egypta, aby se na vlastní oči přesvědčil o pravdě. Jákob byl již velmi starý a dlouhá cesta pro něho nebyla jednoduchá, při setkání s Josefem však pookřál. Po dojemném shledání ho Josef prosí o odpuštění za vše, co mu v mládí provedl: „*„Otče odpouštíš mi?“*, ptal se syn, a co všechno nemínil tou otázkou – že si s ním hrával podle své noty a že mu to nadrobil; mazánkovskou bujnost a bezbožné rozpustilectví, trestuhodnou důvěřivost a slepou osobivost, staré bláznovství, jež odpykal mlčením mrtvých, když žil za zády starce pykajícího s ním.“¹⁶⁸ Jákob mu vše odpouští a po předstoupení před faraona se usadí s celou rodinou poblíž Josefa.

Jákob žije v Gošenu až do doby, kdy přijde jeho smrt. Nedlouho před smrtí si nechá zavolat Josefa a jeho dva syny. Stejně jako v bibli Jákob požehná pravou rukou mladšímu Efraimovi a tím ho povýší nad staršího Manasse. Těsně před smrtí se u něho sejdou všichni jeho synové a Jákob každému požehná a vypoví jim jejich budoucnost. Po jeho smrti synové uspořádají veliký průvod a pohřbí ho na místě, kde si přál. Po jeho pohřbu si starší bratři uvědomí, že teď již nejsou nikterak chráněni před případným Josefovým hněvem a vyzvou Benjamína, aby Josefovi předal údajný Jákobův vzkaz, v němž Josefa vyzývá k trvalému odpuštění bratrům. Josef si je vědom, že se jedná o lež, ale na bratry se nerozzlobí, naopak před nimi připouští své chyby, které je k dávnému činu dohnaly. Tímto končí poslední díl románu *Josef a bratři jeho*. V biblickém textu je ještě uváděno, jak Josef žil po Jákobově smrti, ale zde příběh končí po Jákobově pohřbu.

¹⁶⁶ MANN 1959, s. 365.

¹⁶⁷ c. d., s. 367.

¹⁶⁸ c. d., s. 416.

Závěr

Ve své diplomové práci jsem se pokusila charakterizovat texty, zpracovávající Josefov příběh. I přesto, že mají všechna díla stejnou tematiku, každé z nich pojímá Josefov příběh trochu odlišně.

Prvním a výchozím textem je biblický příběh *Josef*. Vyprávění o Josefovi navazuje na líčení osudů Jákoba a jeho rodu a Jákob, Josefov otec, je důležitou postavou i v tomto textu. V biblickém příběhu není postava Josefa podrobněji charakterizovaná. V textu čtenář postupně nalezne krátké zmínky o Josefově vzhledu a jeho povaze a tyto informace vykreslují Josefa zcela jako kladného hrdinu. Nikde v textu není uvedena jediná Josefova špatná vlastnost. Z vyprávění vyplývá, že Josef je Jákobův nejmilejší syn, ale jelikož není jejich vztah podrobněji vysvětlen, nevíme přesné důvody, proč tomu tak je. V textu je uvedeno, že Josef byl „synem jeho stáří“¹⁶⁹, a díky této informaci si můžeme Jákobovu náklonnost k Josefovi vysvětlovat jako lásku k nejmladšímu dítěti. Později se však čtenář dozvídá ještě o mladším Josefově bratrovi. Naopak důvod, proč Josefa nenávidí jeho bratři, je poměrně zřejmý. Na začátku vyprávění je přímo uvedeno: „Josef přinášel svému otci o svých bratrech zlé zprávy.“¹⁷⁰ Jejich nenávist tedy pramenila z Josefova donášení na ostatní bratry. Všechny postavy bratů nejsou zpočátku ani pojmenovány, takže o nich autor vždy píše souborně jako o „bratrech“. Pojmenování jsou pouze Rúben, Juda a později Šimeón a Benjamín. Až na konci příběhu se čtenář dozvídá jména ostatních bratrů. Podrobněji není popsána ani postava Josefovy manželky. Tuto postavu rozvíjí až středověká apokryfní povídka *Asenech* a čtvrtý díl románu *Josef a bratři jeho*.

Z tohoto biblického příběhu o Josefovi poté čerpají inspiraci další uvedené texty. Apokryfní povídky *Život Jozefův* a *Asenech*, pocházejí z doby Karla IV., rozpracovávají biblické vyprávění podle tehdejší literární tendence. Autoři středověké literatury často záměrně opomíjeli některé části výchozích příběhů, protože se jim zdály pro tehdejšího čtenáře málo zajímavé. V povídce *Život Jozefův* autor nevěnuje moc pozornosti Josefově schopnosti vykládat sny a tyto pasáže zcela vynechává. V textu není popis jediného výkladu snu. Tím se tato verze příběhu o Josefovi odlišuje od ostatních výše uvedených verzí. Apokryfní povídka naopak detailněji líčí svádění Josefa Putifarovou ženou. Dá se říci, že tuto skutečnost mají společnou všechny zbývající texty. V koránu i

¹⁶⁹ Gn 37, 3.

¹⁷⁰ Gn 37, 2.

v Mannově románu je této části příběhu věnován daleko větší prostor než v bibli. Postavě Asenech, kterou bible pouze stroze zmiňuje, je ve středověku věnována celá povídka. Toto vyprávění v sobě obsahuje i stručný obsah povídky *Život Jozefův*. Vyprávění o Asenech je plné detailních popisů prostředí a postav. Tím se výrazně odlišuje od biblického textu, kde není prostředí popsáno téměř vůbec, a Josefově popisu jsou věnovány jen krátké zmínky. V povídce *Asenech* jsou naopak hlavní postavy Asenech a Josef popsány velmi důkladně a autor věnoval mnoho prostoru i popisu prostředí, ve kterém se příběh odehrává.

Koránský text je výjimečný především absencí jmen postav. Čtenář se kromě jména Josefa a jeho otce nedozví během celého vyprávění žádné jiné jméno. Postavy bratrů nejsou specifikovány, zdůrazněna je pouze postava nejmladšího bratra Benjamína. Koránský příběh má velkou podobnost s biblickým příběhem. Korán však věnuje menší prostor části příběhu, ve které bratři Josefa shodí do studny. Této události je věnován pouze jeden verš a tato verze příběhu je také jediná, kde není Josef bratry prodán za peníze. V příběhu tedy také nejsou, na rozdíl od ostatních uvedených textů, dvě kladné postavy bratrů, kteří se alespoň z části zasazují o Josefovu záchranu. Naopak daleko větší prostor, oproti bibli, věnuje korán příhodě Josefa s Putifarovou ženou. Stejně jako v apokryfní povídce *Život Jozefův*, ani v tomto vyprávění nenalezneme postavu Josefovy manželky.

Posledním zpracováním Josefova příběhu, kterým se ve své práci zabývám, je rozsáhlá románová tetralogie *Josef a bratři jeho*. Autor Thomas Mann se při psaní svého románu nechal inspirovat primárně biblickým příběhem, ale několikrát v textu zmiňuje i inspiraci koránem. Tato verze příběhu se od předchozích textů liší především svou obsáhlostí. Příběh, který je v předešlých případech zachycen vždy pouze na několika stranách, Mann rozpracovává přibližně do délky 2000 stran. Mann si byl vědom, že čtenáři biblickou předlohu alespoň rámcově znají a vědí tedy, jak příběh dopadne. Nesnažil se však tento příběh nějak měnit a inovovat, ale zájem čtenářů se snažil získat tím, že základní příběh obohatil o mnoho nových motivů a nových postav. Hlavními postavami samozřejmě zůstávají Josef, jeho bratři a jejich otec. K nim pak Mann přidal postavy, jež Josef potkává při své cestě do Egypta, při pobytu ve vězení a v egyptské zemi. Každá postava je podrobně popsána a charakterizována. Čtenář se tedy na rozdíl od předchozích verzí příběhu většinou dozvídá i motivaci jednotlivých postav k jejich různým činům. Například vyprávění o milostném vzplanutí Petepreovy ženy dostává v Mannově pojetí zcela jiný rozměr než v bibli nebo v koránu. Zde jde o

nešťastnou ženu, která se pouze snaží najít cestu ze svého nenaplněného manželského života.

Veliký rozdíl oproti předchozím textům je ve vnímání hlavní postavy Josefa. V předešlých verzích příběhu je Josef vždy pouze kladným hrdinou a čtenář se o něm nedozvídá žádné záporné vlastnosti. V Mannově příběhu je však Josefova postava vylíčena velmi plasticky, tedy i se špatnými lidskými vlastnostmi. Postava Josefa také prochází během vyprávění vývojem. Z mladého nezodpovědného a pyšného mladíka se vzhledem k okolnostem, které ho potkávají, stává zodpovědný a pokorný muž, jenž si zcela uvědomuje své minulé chyby. Je to samozřejmě dáno především prostorem, který měl Mann pro svůj text k dispozici. V předchozích příbězích je postava Josefa v podstatě neměnná a nijak výrazně se nevyvíjí. Na základě tohoto pojetí Josefovy postavy se také mění nahlížení na postavy jeho bratrů. Zde je již nemůžeme vnímat pouze jako záporné hrdiny, kteří spáchají chladnokrevný čin, ale spíše jako mladé muže toužící po otcově lásce a pozornosti, kterou jim Jákob nevěnuje tolik, jako jejich mladšímu bratrovi.

Veliký prostor je v románu *Josef a bratři jeho* věnován postavě Josefovy manželky Ásnat. Mann rozvádí stručnou biblickou informaci o Josefově sňatku do obsáhlého vyprávění, kdy dívčina rodina zprvu sňatku nepřeje. Tento motiv má Mannův román podobný se středověkou povídkou *Asenech*. Na rozdíl od středověkého textu, kde Josefa na začátku odmítá sama dívka, zde sňatek neschvalují především její rodiče. Nakonec ale v obou příbězích žijí manželé spokojeně a zplodí několik dětí.

Do Mannova příběhu, především do dvou posledních dílů tetralogie, výrazně prostupuje tehdejší společenská situace. Jak jsem již uvedla výše, Mann začal psát román s židovským hlavním hrdinou v době vzrůstajícího antisemitismu. Dva závěrečné díly pak musel dokonce dopsat po odjezdu z Německa v exilu. Celým dílem prostupují humanistické myšlenky a odsuzování jakéhokoliv rasismu. Josefova postava se během vyprávění setkává s mnoha lidmi odlišných ras a vyznání a nikdy mezi nimi nedojde k výraznému sporu, naopak je Josef u nich vždy vřele přijímán. Na konci vyprávění, když dojde na setkání otce a ztraceného syna, je Josef trochu na pochybách, jak se Jákob zachová, až se dozví, kdo je jeho žena. Jákob však celou situaci pojme velmi tolerantně: „*To mě nezmátne, mám vnuky z Šekemu a vnuky z Moábu a mám vnuky*

z Midjánu. Proč ne také vnuky od Dcery Onu? ¹⁷¹ Mann tak základní příběh o Josefovi obohacuje také o toto důležité humanistické poselství.

Všem příběhům je společný motiv Josefových věšteckých schopností a jeho umění vykládat sny. Tato skutečnost je zmíněna ve všech verzích vyprávění o Josefovi, shodují se i samotné sny, pouze se v koránu a v Mannově románu navíc vyskytuje motiv věšteckého poháru. Společným motivem pro všechny příběhy, mimo koránský text, je také pestrobarevná suknice, kterou dostává Josef od svého otce. Tento dar je uveden v bibli, odkaz na něj nalezneme i ve středověké apokryfní povídce *Život Jozefův* a v románu Thomase Manna hraje Josefův vzácný šat velmi významnou roli.

Josefovým příběhem se přirozeně nenechala inspirovat pouze literatura, ale například také malířství a divadlo. Mezi nejznámější české obrazy, zachycující výjev z Josefova života, patří obraz s názvem *Josef Egyptský se dává poznat svým bratrům* od barokního malíře Petra Brandla, který je v současné době umístěn na zámku v Jindřichově Hradci. Pro jeviště převyprávěl Josefův příběh například Robert Aylet ve hře *Faraonův oblíbenec* z roku 1623. Hudební zpracování Josefova příběhu pochází od autorů Tima Rice a Andrewa Lloyda Webbera nesoucí název *Josef a jeho úžasný pestrobarevný plášť* ¹⁷². Tito autoři vytvořili na motivy Josefova života úspěšný rockový muzikál, který byl několikrát uváděn i v České republice. Z novějších literárních zpracování poté můžeme například zmínit ještě příběh o Josefovi a jeho bratrech, v knize *Příběhy, na které svítlo slunce*. Tato kniha od Eduarda Petišky je určena především pro mladé čtenáře.

Jak jsem již uvedla na začátku své diplomové práce, Josefův příběh je stále aktuální a inspirativní pro mnoho autorů v každé době. Literární díla s tematikou Josefova života se objevují již více než 2000 let a jistě se budou objevovat i v budoucnu.

¹⁷¹ MANN 1959, s. 418.

¹⁷² V originále *Joseph and the Amazing Technicolor Dreamcoat*.

Prameny a zdroje

Primární literatura

Bible. 9. vyd. Praha: Česká biblická společnost, 2002.

KOLÁR, Jaroslav., NEDVĚDOVÁ, Milada. *Próza českého středověku*. Praha: Odeon, 1983.

Korán. Praha: Odeon, 1991.

MANN, Thomas. *Josef a bratři jeho. I*. Brno: Bonus, 1998.

MANN, Thomas. *Josef a bratři jeho. II*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

MANN, Thomas. *Josef a bratři jeho. III*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

Sekundární literatura

BIČ, Miloš a kol. *Starý zákon: Překlad s výkladem. Dodatek: Apokryfy, Apokryfy zvané též Knihy deuterokanonické nebo nekanonické*. Praha: Kalich, 1985.

BOWKER, John. *Bible*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005.

Dějiny české literatury. I, Starší česká literatura. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.

HANUŠ, Jiří a kol. *Boží slovo a slovo lidské: čtení, překlad a výklad posvátných textů v křesťanství, židovství a islámu*. Brno: Centrum pro studium demokracie kultury, 2012.

HRABÁK, Josef. *Starší česká literatura*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.

HRTÁNEK, Petr. *Literární apokryfy: literární apokryfy v novější české próze (hledání architekta)*. Brno: Host, 2014.

LE GOFF, Jacques., SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008.

LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce: dodatky k LČL 1-3, A-Ř. 4., S-Ž. Praha: Academia, 2008.

NEDVĚDOVÁ, Milada. Staročeské Knihy o rodu a běhu života Jozefova. *Listy filologické*. 1982, roč. 105, s. 216.

NOVÁK, Arne. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: Promberger, 1946

NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. Praha: Česká biblická společnost, 1992.

PELIKÁN, Jaroslav. *Komu patří Bible? Dějiny Písma v proměnách staletí*. Praha: Volvox Globator, 2009.

POKORNÝ, Petr. *Počátky gnose: Vznik gnostického mýtu o božstvu Člověk*. 2. vyd. Praha: Academia, 1969.

RENDTORFF, Rolf. *Hebrejská bible a dějiny*. Praha: Vyšehrad, 1996.

SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013.

TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984.

VILIKOVSKÝ, Jan. *Písemnictví českého středověku*. Praha: Universum, 1948.

VILIKOVSKÝ, Jan. *Próza z doby Karla IV.* Praha: Sfinx Janda, 1948.

VLKOVÁ, Gabriela Ivana. *Úvod do prorocké a mudroslovné literatury Starého zákona*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2007.

On-line zdroje

MATHAUSEROVÁ, Světlá. O Vasiliji Zlatovlasém, králevici české země. *Slovo a smysl* [online]. 2006, roč. 5. Dostupné z: <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/109>

Seznam příloh

Příloha č. 1: Čtyři scény ze života Josefova

Příloha č. 2: Figurální iniciála s vyobrazením Josefa a Asseneth

Příloha č. 1.

Čtyři scény ze života Josefova

Zdroj: KOLÁR, Jaroslav., NEDVĚDOVÁ, Milada. *Próza českého středověku*. Praha: Odeon, 1983.

Příloha č. 2.

Figurální iniciála s vyobrazením Josefa a Asseneth

Zdroj: KOLÁR, Jaroslav., NEDVĚDOVÁ, Milada. *Próza českého středověku*. Praha: Odeon, 1983.